

Biblioteka

Izveštaji

15

Biblioteka

Izveštaji

ZABRANA ZLOSTAVLJANJA
I PRAVA LICA LIŠENIH SLOBODE U SRBIJI

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd,
Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs;
www.bgcentar.org.rs

Za izdavača

dr Vesna Petrović

Urednik

Žarko Marković

ISBN 978-86-7202-129-5

Tiraž

500 primeraka

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

ZABRANA ZLOSTAVLJANJA I PRAVA LICA LIŠENIH SLOBODE U SRBIJI

Izveštaj II

Beogradski centar za ljudska prava
Beograd, 2011

Objavljivanje ovog izveštaja finansijski su pomogli
Evropska unija i Institut za otvoreno društvo
(Open Society Institute).

OPEN SOCIETY INSTITUTE

Za sadržaj izveštaja odgovoran je isključivo Beogradski centar za ljudska
prava. Stavovi izneti u njemu nikako se ne mogu smatrati stavovima
Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

SADRŽAJ

Skraćenice.....	7
Uvodne napomene	
Metodologija	12

I DEO

ZABRANA MUČENJA I NEČOVEČNOG ILI PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU I SUDSKOJ PRAKSI I USLOVNI OTPUST U SUDSKOJ PRAKSI

Zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u krivičnom zakonodavstvu.....	17
Zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u sudskoj praksi	21
Uslovni otpust u sudskoj praksi	26

II DEO

OPŠTA ZAPAŽANJA O POSTUPANJU PREMA LICIMA LIŠENIM SLOBODE U USTANOVAMA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

1. Navodi o zlostavljanju	29
2. Upotreba mera prinude	33
3. Odnosi između zavodskog osoblja i lica lišenih slobode	36
4. Nasilje među licima lišenim slobode	40
5. Disciplinski prestupi, postupci i mere	43
6. Posebne mere.....	48
7. Pretres.....	50

8. Smeštaj i prenaseljenost	51
9. Režim	58
10. Kontakt sa spoljnim svetom	61
11. Posebne kategorije lica lišenih slobode	65
12. Zdravstvena nega	69

III DEO

POJEDINAČNI IZVEŠTAJI O POSETAMA USTANOVAMA
ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

1. Okružni zatvor u Pančevu	79
2. Vaspitno-popravni dom za maloletnike u Kruševcu	85
3. Kazнено-popravni zavod u Beogradu – Padinskoj Skeli	94
4. Kazнено-popravni zavod za maloletnike u Valjevu	99
5. Okružni zatvor u Prokuplju	106
6. Okružni zatvor u Vranju	111
7. Kazнено-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici	119
8. Okružni zatvor u Zaječaru	133
9. Okružni zatvor u Negotinu	140
10. Okružni zatvor u Smederevu	145

SKRAĆENICE I ZNAČENJE REČI I IZRAZA

Skraćenice:

- CPT – Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja
- KPZ – kazнено-popravni zavod
- KZ – Krivični zakonik Republike Srbije
- OZ – okružni zatvor
- SZB – Specijalna zatvorska bolnica
- VPD – vaspitno-popravni dom
- ZIKS – Zakon o izvršenju krivičnih sankcija
- ZKP – Zakonik o krivičnom postupku

Značenje reči i izraza:

lica lišena slobode – pod ovim izrazom podrazumevamo sva lica koja se na osnovu Zakona o izvršenju ustanove mogu smestiti u ustanove za izvršenje krivičnih sankcija pod nadležnošću Uprave za izvršenje krivičnih sankcija;

štićenici – pod ovim izrazom podrazumevamo lica kojima je sud izrekao meru upućivanja u vaspitno-popravni dom;

zatvorenici – ovaj izraz ćemo koristiti u smislu u kom se koristi i u Evropskim zatvorskim pravilima i dokumentima Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, što znači da pod njim podrazumevamo sva lica koja se na osnovu odluke suda iz bilo kog razloga mogu naći u zatvoru; po pravilu, on će imati isto značenje kao i izraz *lica lišena slobode*

UVODNE NAPOMENE

Beogradski centar za ljudska prava od maja 2009. godine sprovodi projekat pod nazivom „Sprečavanje i kažnjavanje mučenja – od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse“, čiji je cilj unapređivanje pravne regulative i prakse državnih organa u pogledu sprečavanja i kažnjavanja mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg kažnjavanja ili postupanja. Projekat će trajati tri godine, tokom kojih će saradnici Beogradskog centra sistematski pratiti aktivnosti svih državnih organa od značaja za sprečavanje i kažnjavanje mučenja i drugih oblika zlostavljanja. Kako su žrtve zlostavljanja po pravilu lica lišena slobode, posebna pažnja biće posvećena radu državnih organa u čijoj nadležnosti se nalaze ustanove u kojim ova lica borave.

Srbiju obavezuju brojni međunarodni ugovori o ljudskim pravima, između ostalih i oni kojim je propisana zabrana mučenja i drugih oblika zlostavljanja i određeni mehanizmi zaštite i prevencije zlostavljanja, kako oni usvojeni pod okriljem Ujedinjenih nacija, kao što su Pakt o građanskim i političkim pravima i Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, tako i oni usvojeni pod okriljem Saveta Evrope, kao što su Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (tzv. Evropska konvencija o ljudskim pravima) i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Kao članica Saveta Evrope i potpisnica Evropske konvencije o ljudskim pravima, Srbija ima obavezu da uskladi svoje zakonodavstvo i pravnu praksu sa praksom Evropskog suda za ljudska prava, koji je dao ogroman doprinos definisanju i unapređivanju pravnih standarda vezanih za sprečavanje i kažnjavanje mučenja i drugih oblika zlostavljanja.

Najveći broj lica lišenih slobode u Srbiji nalazi se u ustanovama pod nadležnošću Ministarstva pravde, odnosno Uprave za izvršenje krivičnih sankcija: kazneno-popravnim zavodima, okružnim zatvorima, Specijalnoj zatvorskoj bolnici i dvema ustanovama za maloletnike, Vaspitno-popravnim domu u Kruševcu i Kazneno-popravnim zavodu u Valjevu. Zahvaljujući činjenici da su ove ustanove poslednjih godina postale otvorenije

za građane, odnosno organizacije civilnog društva, moguće je kontinuirano praćenje njihovog rada, koje uključuje i neposredan uvid u postupanje prema licima lišenim slobode, koji se ostvaruje kroz posete. Od početka sprovođenja projekta do kraja juna 2011. godine saradnici Beogradskog centra su izvršili trideset poseta ovim ustanovama, pri čemu su neke posećene i dva puta. Zapažanjima do kojih smo došli tokom poseta izvršenih u periodu od maja 2009. do jula 2010. godine bio je posvećen naš prvi izveštaj, objavljen 2010. godine pod naslovom *Postupanje prema licima lišenim slobode 1*. U ovom izveštaju će biti reči pre svega o stanju u deset ustanova koje smo posetili u poslednjih godinu dana (zaključno sa julom 2011. godine), ali će se govoriti i o praksama i problemima koji su zajednički za sve ustanove. Pored toga, biće reči i o tome na koji način se u krivičnom zakonodavstvu Srbije i sudskoj praksi kažnjavaju mučenje i drugi oblici zlostavljanja i na koji način sudovi u Srbiji primenjuju institut uslovnog otpusta.

Izveštaj ima tri dela. Prvi sadrži kratak prikaz krivičnog zakonodavstva relevantnog za kažnjavanje mučenja i kratak prikaz dostupne sudske prakse koja ovo zakonodavstvo prati. Uz to, u ovom delu ćemo se osvrnuti i na sudsku praksu u pogledu primene instituta uslovnog otpusta, iako on sam nema neposredne veze sa pitanjem zlostavljanja, međutim, zbog problematične sudske prakse itekako utiče na prava osuđenika i rad ustanova za izvršenje krivičnih sankcija.

Drugi deo sadrži opšta zapažanja o postupanju prema licima lišenim slobode u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Podeljen je po temama, kojih je dvanaest, i u najvećoj meri baziran na zapažanjima do kojih smo došli u poslednjih godinu dana, ali sadrži i ocene donete i na osnovu prethodnih poseta ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. On sadrži i kratke ocene pojedinih zakonodavnih rešenja iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija i nudi rešenja za neke od problema koji se u ovoj oblasti javljaju.

Poslednji, treći deo izveštaja sadrži pojedinačne izveštaje o posetama svakoj od deset ustanova koje smo posetili u prethodnih godinu dana. Ovi izveštaji su već objavljivani u okviru biltena o postupanju prema licima lišenim slobode koji izlazi četiri puta godišnje u elektronskoj formi i dostupan je na internet stranici Beogradskog centra za ljudska prava.

Za uspešno sprovođenje projekta Beogradski centar za ljudska prava duguje zahvalnost Upravi za izvršenje krivičnih sankcija, koja je omogu-

ćila pristup svim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija i potrudila se da se one sprovedu na najbolji mogući način. Jednaku zahvalnost dugujemo i svim zaposlenim u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.

Ceo projekat i objavljivanje ovog izveštaja pomažu Evropska unija i Institut za otvoreno društvo (*Open Society Institute*). Za sadržaj izveštaja odgovoran je isključivo Beogradski centar za ljudska prava. Stavovi izneti u njemu nikako se ne mogu smatrati stavovima Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Posete su sprovedli i izveštaj pripremili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava: Nevena Dičić-Kostić, Bojan Gavrilović, Nikola Grujić, Marija Ilić, Žarko Marković i Jovana Zorić. U tome su im pomogli Darko Jojić, Dubravka Neimarević, Tamara Protić-Milutinović i Jelena Radojković.

METODOLOGIJA

Informacije o sudskoj praksi u vezi sa kažnjavanjem svih oblika zlostavljanja i primenom instituta uslovnog otpusta smo prikupljali koristeći se mogućnošću koju pruža Zakon o pristupu informacijama od javnog značaja, tj. zahtevajući od svih osnovnih i viših sudova u Srbiji informacije o tome da li se pred njima vode ili su se u poslednje tri godine (od početka 2008. do kraja 2010. godine) vodili postupci u vezi sa krivičnim delima zlostavljanje i mučenje iz člana 137 Krivičnog zakonika i iznuđivanje iskaza iz člana 136 ovog zakonika, odnosno zahtevajući informacije o broju postupaka po zahtevu za uslovni otpust. Od sudova pred kojim su se ovakvi postupci vodili zahtevali smo fotokopije presuda, optužnica, optužnih predloga i odluka po zahtevima za uslovni otpust. Nisu svi sudovi odgovorili na naš zahtev. Neki nisu poslali nikakav odgovor, pa smo zbog toga podneli žalbe Povereniku za informacije od javnog značaja, nakon čega su neki od njih poslali tražene informacije ili nas obavestili da nisu u mogućnosti da odgovore na zahtev. Neki sudovi su nam odmah odgovorili da delimično ili u celosti nisu u mogućnosti da odgovore na naš zahtev, uglavnom zbog toga što nemaju evidencije koje bi im omogućile da pronađu tražene informacije. Naime, sudovi nemaju evidenciju krivičnih postupaka po delima zbog kojih se vode, pa nisu mogli da izdvoje predmete koji se vode zbog krivičnih dela zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza. Neki su, uprkos tome, uspeli da izdvoje predmete koji se vode zbog ovih dela. Pojedini sudovi godišnje obrade stotine, pa i hiljade zahteva za uslovni otpust, pa bi odgovor na naš zahtev da dostave sve odluke po ovim zahtevima donete u poslednje tri godine za njih predstavljao izuzetno obiman zadatak, tako da smo od zahteva za ovim informacijama naknadno odustali. Nažalost, među sudovima koji nisu bili u mogućnosti da odgovore na naš zahtev su uglavnom oni najveći, poput beogradskih, koji imaju najviše predmeta. Zbog toga analiza sudske prakse koju sadrži ovaj izveštaj ne može biti potpuna, ali ipak prikazuje u kom pravcu se sudska praksa u vezi sa zlostavljanjem kreće i nastoji da ukaže na probleme koji se javljaju u primeni međunarodnopravnih standarda u našoj sudskoj praksi.

Kad je u pitanju metodologija istraživanja na osnovu kog su nastali drugi i treći deo ovog izveštaja, recimo još jednom da su sve posete ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija vršene uz odobrenje Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Dakle, sve su bile najavljene. Od Uprave je odobrenje obično zahtevano nekoliko dana pre termina planiranog za posetu. Posete su odobravane uglavnom brzo, a svakim odobrenjem za posetu saradnicima Beogradskog centra za ljudska prava odobran je neograničen pristup prostorijama zavoda, pristup svim dokumentima koji se tiču položaja lica lišenih slobode a ne predstavljaju službenu tajnu, mogućnost razgovora sa osuđenim i prekršajno kažnjenim licima uz njihov pristanak, bez prisustva osoblja zavoda i mogućnost razgovora nasamo sa bilo kim od zaposlenih u zavodu. Sve ovo je u svakom zavodu, bez izuzetka, bilo i omogućeno. Važno je istaći da prilikom poseta nije bilo moguće razgovarati sa pritvorenim licima, jer Zakonik o krivičnom postupku propisuje da je za posetu pritvorenim licima neophodno odobrenje nadležnog sudije, a kako pre poseta nismo znali ko su lica koja se nalaze u pritvoru, nismo ni mogli znati ko je sudija nadležan za vođenje postupka protiv njih.

U zavisnosti od veličine ustanove, posete su trajale od jednog do tri dana. Tim Beogradskog centra za ljudska prava je sastavljen od pravnika i lekara, i brojao je prilikom posete svakoj ustanovi najviše pet članova.

Pre svake posete, prikupljani su svi dostupni podaci o ustanovi koju treba posetiti. To su bili izveštaji CPT, nevladinih organizacija, državnih organa i medija, i informacije prikupljene u razgovorima sa licima lišenim slobode i njima bliskim osobama. Kako nismo mogli da razgovaramo sa pritvorenicima, nekada smo pre posete o postupanju prema pritvorenicima razgovarali sa advokatima koji često imaju klijente u pritvoru ustanove koja se posećuje.

Svaka poseta počinjala je razgovorom sa upravom ustanove, najčešće upravnikom i načelnicima službi u zavodu. Zatim je pregledana dokumentacija, pre svega evidencije o upotrebi mera prinude i disciplinskim postupcima i merama. Nakon toga, sledio bi obilazak prostorija u kojim lica lišena slobode borave (ćelija – spavaonica i zajedničkih prostorija), kuhinje, trpezarije, kupaonica, šetališta, mesta za rekreaciju, ambulante i stacionara (ukoliko postoji). Posle toga, vršeni su razgovori sa osuđenima, prekršajno kažnjenim licima i zaposlenim u zavodu. Razgovori sa osuđenima su vršeni isključivo uz njihov pristanak, pri čemu su nekada inicijatori razgovora bili sami osuđenici, koji su se prijavljivali za razgo-

vor tokom našeg obilaska prostorija, a nekada su se razgovori obavljali na našu inicijativu. Pri tome, trudili smo se da iniciramo razgovor sa osuđenima za koje postoji najveća verovatnoća da su bili žrtve zlostavljanja – onima prema kojima su upotrebljavane mere prinude i onima protiv kojih su vođeni disciplinski postupci i izricane disciplinske mere, naročito mera upućivanja u samicu. Svi razgovori su vršeni bez prisustva osoblja ustanove. Ukoliko bi osuđenici tvrdili da su prema njima učinjene neke nepravilnosti, tražili smo objašnjenja od osoblja ili ponovo tražili uvid u dokumentaciju. Razgovori sa osobljem vršeni su takođe nasamo. Na kraju posete, ponovo je obavljan razgovor sa upravnikom i/ili načelnicima službi, koji je služio za sumiranje utisaka i dobijanje potrebnih objašnjenja. Neko vreme nakon posete prikupljane su dodatne informacije o ustanovi i eventualno vršeni telefonski razgovori sa osuđenima s kojima je razgovor vršen i tokom posete, ili drugim osuđenima, i tek onda sastavljan kratak izveštaj o poseti, sa kratkim preporukama.

Za potrebe ovog izveštaja, informacije o ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija prikupljane su tokom cele godine, iz različitih izvora.

I DEO

ZABRANA MUČENJA I
NEČOVEČNOG ILI PONIŽAVAJUĆEG
POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA U
KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU
I SUDSKOJ PRAKSI I USLOVNI
OTPUST U SUDSKOJ PRAKSI

ZABRANA MUČENJA I NEČOVEČNOG ILI PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU

Konvencija protiv mučenja¹ predviđa obavezu država potpisnica da inkriminiše akte mučenja, pokušaj izvršenja mučenja i sve druge postupke bilo kog lica koji predstavljaju saučesništvo u nekom činu mučenja, kao i da propiše odgovarajuće kazne srazmerne težini dela (čl. 4).

KZ u članu 137 predviđa krivično delo zlostavljanje i mučenje. Ovo delo je u srbijansko zakonodavstvo uvedeno 2005. godine. U njemu se propisuje:

„Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo, kazniće se zatvorom do jedne godine.

Ko primenom sile, pretnje, ili na drugi nedozvoljeni način drugome nanese veliki bol ili teške patnje s ciljem da od njega ili od trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se on ili neko treće lice zastraši ili nezakonito kazni, ili to učini iz druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

Ako delo iz st. 1. i 2. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se za delo iz stava 1. zatvorom od tri meseca do tri godine, a za delo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina.“

Očigledno je da je zakonodavac imao nameru da u stavu 2 inkriminiše mučenje, a u stavu 1 i druge oblike svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Pri tome, definicija mučenja je slična onoj iz Konvencije protiv mučenja,² ali se u jednom bitno razlikuje.

---

1 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 9/91.

2 Mučenje je Konvencijom protiv mučenja iz 1984. definisano na sledeći način: „Po ovoj Konvenciji, izraz „mučenje“ označava svaki čin kojim se nekom licu namerno nanose velike patnje, fizičke ili duševne, sa ciljem da se od njega ili od nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanja, da se kazni za neko delo koje je ono ili neko treće lice počinilo, ili se sumnja

Naime, za razliku od Konvencije protiv mučenja, kojom je propisano da se mučenjem smatraju radnje koje preduzima službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica, Krivični zakonik za postojanje krivičnog dela zlostavljanje i mučenje ne zahteva da je radnja izvršenja na bilo koji način povezana sa postupanjem službenih lica. Dakle, izvršilac ovog krivičnog dela može biti svako lice, čak i ako radnju izvršenja preduzima potpuno nezavisno od bilo kakvog činjenja ili nečinjenja službenih lica. Isto važi i za zlostavljanje iz stava 1. Ukoliko je delo izvršilo službeno lice, ono se može strože kazniti težom kaznom (za zlostavljanje je najviša kazna 3 godine, a za mučenje 8 godina zatvora). Rezultat ovakve definicije mučenja i drugih oblika zlostavljanja je to da se u sudskoj praksi, u kojoj su retke optužnice zbog izvršenja ovog dela, za krivično delo zlostavljanje i mučenje po pravilu u najvećem broju slučajeva ne optužuju službena lica. Kada se službena lica optužuju zbog postupaka koji se u skladu sa Konvencijom protiv mučenja i praksom Evropskog suda za ljudska prava, Komiteta protiv mučenja i Komiteta za ljudska prava mogu smatrati mučenjem ili drugim oblikom zlostavljanja, po pravilu se optužuju za krivična dela teška telesna povreda (čl. 121) ili laka telesna povreda (čl. 122), eventualno u sticaju sa krivičnim delom zloupotreba službenog položaja (čl. 359). Zlostavljanje može biti sankcionisano i krivičnim delom nesavestan rad u službi (čl. 361). Za ovo krivično delo bi prvenstveno mogla biti okrivljena službena lica koja vrše dužnosti u ustanovama u koje se smeštaju lica lišena slobode. Ukoliko je u ovakvim ustanovama do zlostavljanja došlo usled uskraćivanja ili neadekvatne lekarske nege, lekar bi mogao da odgovara za krivično delo neukazivanje lekarske pomoći (čl. 253) ili nesavesno pružanje lekarske pomoći (čl. 251). Za nesavesno pružanje lekarske pomoći može odgovarati i drugi zdravstveni radnik.

Mučenje je u KZ inkriminisano i krivičnim delom iznuđivanje iska za (čl. 136). Ovo krivično delo definisano je na sledeći način:

„Službeno lice koje u vršenju službe upotrebi silu ili pretnju ili drugo nedopušteno sredstvo ili nedopušten način u nameri da iznudi iskaz ili

---

da ga je počinilo, da se uplaši ili da se na njega izvrši pritisak, ili da se neko treće lice uplaši i na njega izvrši pritisak, ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kad takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Taj izraz ne odnosi se na bol i na patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili njima izazvani“ (Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori) 9/91).

neku drugu izjavu od okrivljenog, svedoka, veštaka ili drugog lica, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.

Ako je iznuđivanje iskaza ili izjave praćeno teškim nasiljem ili ako su usled iznuđenog iskaza nastupile naročito teške posledice za okrivljenog u krivičnom postupku, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.“

Na prvi pogled, jasno je da delo može biti izvršeno radnjama koje istovremeno mogu biti kvalifikovane i kao krivično delo zlostavljanja i mučenja. Doduše, iznuđivanje iskaza može biti izvršeno i preduzimanjem radnji koje ne predstavljaju zlostavljanje ni prema KZ, ni prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, Komiteta za ljudska prava i Komiteta protiv mučenja (npr. davanjem obećanja ili dovođenjem u zabludu ili upotrebom nekog drugog nedopuštenog sredstva). Ako je upotrebljena sila ili pretnja, delo je uvek moguće kvalifikovati na dva načina: kao iznuđivanje iskaza ili zlostavljanje i mučenje. Ukoliko je došlo do telesne povrede, postaje moguća i treća kvalifikacija, koja je, kao što smo već pominjali, u praksi i najčešća: teška ili laka telesna povreda u sticaju sa zloupotrebom službenog položaja. Imajući sve ovo u vidu, postavlja se pitanje za koje krivično delo optužiti lice koje je izvršilo delo koje ima sve elemente mučenja, na način na koji je ono definisano u Konvenciji protiv mučenja. Čini se da bi najispravnije rešenje bilo gonjenje za delo za koje se može izreći najteža kazna.

Mučenje ili zlostavljanje biti može biti sankcionisano i kao krivično delo protivpravno lišenje slobode (član 132), pod uslovom da je lišenje slobode vršeno na svirep način (član 132, st. 3). Izvršilac osnovnog oblika je lice koje drugog protivpravno zatvori, drži zatvorenog ili mu na drugi način protivpravno oduzme ili ograniči slobodu kretanja. Izvršenje od strane službenog lica predstavlja teži oblik. Ovaj oblik, pod uslovom da je lišenje slobode učinjeno na svirep način, može biti izvršen aktima koji se u smislu Konvencije protiv mučenja smatraju aktima mučenja ili drugog oblika zlostavljanja.

Kao što smo već naglasili, Konvencija protiv mučenja zabranjuje ne samo akte mučenja izvršene od strane službenog lica ili nekog drugog lica koje deluje po službenoj dužnosti, već i sve oblike zlostavljanja izvršene na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Izričit nalog službe-

nog lica u domaćem krivičnom zakonodavstvu kažnjava se kao umišljajno podstrekavanje (čl. 34), a za odgovornost službenog lica koje je pristalo da se izvrši akt zlostavljanja osnov se može naći u nekom od sledećih krivičnih dela: zloupotreba službenog položaja (čl. 359), nesavestan rad u službi (čl. 361), neprijavljivanje krivičnog dela i/ili učinioca (čl. 332) – ako se za takvo delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna.

Može se zaključiti da su u Srbiji, u skladu sa članom 4 Konvencije protiv mučenja, inkriminisani svi oblici mučenja, ali je pitanje da li su, u skladu sa obavezom ustanovljenom istim članom, propisane kazne srazmerne težini dela. Već smo naveli da je za krivično delo zlostavljanje i mučenje propisana kazna do godinu dana zatvora (zlostavljanje), odnosno od šest meseci do pet godina zatvora (mučenje). Ako je izvršilac ovog dela službeno lice, za zlostavljanje se može se kazniti zatvorom od tri meseca do tri godine, a za mučenje zatvorom od jedne do osam godina zatvora. Osnovni oblik krivičnog dela iznuđivanje iskaza kažnjava se zatvorom od tri meseca do pet godina zatvora, a teži zatvorom od dve do deset godina. Teška telesna povreda kažnjava se zatvorom od šest meseci do pet godina, a ako je povreda dovela do narušavanja zdravlja usled koga je doveden u opasnost život povređenog ili je uništen ili trajno i u znatnoj meri oštećen ili oslabljen neki važan deo njegovog tela ili važan organ ili je prouzrokovana trajna nesposobnost za rad povređenog ili mu je trajno i teško narušeno zdravlje ili je prouzrokovana unakaženost, izvršilac se kažnjava zatvorom od jedne do osam godina. Ukoliko je usled teške telesne povrede nastupila smrt žrtve, izvršilac se kažnjava zatvorom od dve do dvanaest godina. Zloupotreba službenog položaja usled koje su teže povređena prava drugog kažnjava se zatvorom od šest meseci do pet godina. Dakle, ako se akti mučenja kvalifikuju kao krivično delo teška telesna povreda (i to njegov teži oblik) u sticaju sa krivičnim delom zloupotreba službenog položaja, što je za izvršioca najmanje povoljna kvalifikacija, moguće je izreći kaznu do 13 godina zatvora. Ipak, činjenica da je za teške oblike mučenja moguće izreći vrlo blage kazne ide u prilog oceni da predviđene kazne za mučenje nisu adekvatne težini dela. Na to je u svojim preporukama već ukazivao i Komitet protiv mučenja.³ Kakva je sudska praksa, odnosno kakve se kazne izriču za zlostavljanje videćemo u narednom poglavlju.

---

3 Komitet protiv mučenja UN, *Završne napomene*, dok. UN CAT/C/SRB/CO/1.

ZABRANA MUČENJA I NEČOVEČNOG ILI PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA U SUDSKOJ PRAKSI

U uvodnom delu ovog izveštaja smo rekli da smo informacije o sudskoj praksi u vezi sa kažnjavanjem svih oblika zlostavljanja i primenom instituta uslovnog otpusta prikupljali koristeći se mogućnošću koju pruža Zakon o pristupu informacijama od javnog značaja, tj. zahtevajući početkom 2011. godine od svih sudova nadležnih za procesuiranje ovih dela informacije o tome da li se pred njima vode ili su se u poslednje tri godine (od početka 2008. do kraja 2010. godine) vodili postupci u vezi sa krivičnim delima zlostavljanje i mučenje iz člana 137 i iznuđivanje iskaza iz člana 136 Krivičnog zakonika. Od sudova pred kojim su se ovakvi postupci vodili zahtevali smo fotokopije presuda, optužnica i optužnih predloga. U uvodnom delu smo objasnili i da prikupljanje ovih informacija uopšte nije bilo jednostavno, pošto sudovi ne čuvaju predmete na način koji bi im omogućio da izdvoje one koji se odnose na određeno krivično delo ili one koji se odnose na jednu kategoriju okrivljenih (službena lica) pa oni koji imaju veliki broj predmeta teško mogu da izdvoje predmete koji se odnose na pojedina krivična dela, a još teže one koji se odnose na pojednine kategorije izvršilaca (zbog čega nismo ni pokušali da tražimo predmete u kojim su okrivljeni službena lica, npr. policajci). Uz to, pronalaženje predmeta i obradu podataka je komplikovala i činjenica da je od početka 2010. godine počeo da se primenjuje novi Zakon o uređenju sudova,⁴ na osnovu kojeg su opštinske i okružne sudove pred kojim su se postupci vodili do kraja 2009. zamenili osnovni i viši, odnosno apelacioni sudovi, pri čemu se promenila i teritorijalna organizacija, pa su i arhive sudova bile premeštane. Nisu svi sudovi odgovorili na naš zahtev. Neki nisu poslali nikakav odgovor, pa smo zbog toga podneli žalbe Povereniku za informacije od javnog značaja, nakon čega su neki od njih poslali tražene informacije ili nas obavestili da nisu u mogućnosti da odgovore na zahtev. Neki sudovi su

---

4 *Sl. glasnik RS*, br. 116/08 i 104/09.

nam odmah odgovorili da delimično ili u celosti nisu u mogućnosti da odgovore na naš zahtev, uglavnom zbog toga što nemaju evidencije koje bi im omogućile da pronađu tražene informacije. S druge strane, neki sudovi su poslali sve tražene informacije, uključujući i one koje se odnose na sudove koji su prestali da postoje, a čiju su nadležnost preuzeli. Na kraju, prikupili smo informacije iz nešto više od polovine postojećih sudova, među kojima nažalost nisu oni pred kojim se vodi najveći broj postupaka – beogradski. Dakle, nismo raspolagali podacima iz svih sudova, ali su i podaci koje smo prikupili dovoljni da bismo bar načelno ustanovili kako se u praksi primenjuju odredbe člana 137 i 136 KZ.

Nismo pronašli nijednu presudu zbog krivičnog dela iznuđivanje iskaza iz člana 136 KZ. S druge strane, pronašli smo 22 predmeta vođena protiv lica okrivljenih za krivično delo zlostavljanje i mučenje u kojim je doneta prvostepena ili pravnosnažna presuda i nešto više optužnica i optužnih predloga koji se odnose na ovo delo. Ovde će biti reči samo o postupcima u kojim su donete presude, bilo prvostepene ili pravnosnažne.

U svim ovim postupcima okrivljeni se terete za delo iz stava 1 člana 137, odnosno terete se da su nekog zlostavljali ili prema njemu postupali na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo. Dakle, nismo naišli ni na jedan postupak u kom bi se neko teretio za mučenje, kao najteži oblik zlostavljanja, već samo za radnje koje predstavljaju neki od drugih oblika zlostavljanja. Pri tome, u 12 postupaka se optuženi ne terete kao službena lica, i to sasvim ispravno, pošto nijedan od njih ni ne može imati taj status. U deset postupaka optuženi se terete kao službena lica. Kako prema Konvenciji protiv mučenja i drugih oblika svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja mučenje, odnosno zlostavljanje može postojati samo kada u njemu učestvuje službeno lice, ovde ćemo detaljnije govoriti samo o ovim predmetima. U sedam takvih postupaka optuženi su policajci, u jednom zatvorski čuvar, u jednom direktor doma kulture i u jednom direktor zdravstvenog centra. U pet postupaka okrivljeni su oslobođeni krivice, od čega se u tri postupka radilo o policajcima, u jednom o zatvorskom čuvaru i u jednom o direktoru doma kulture. Preostalih pet postupaka okončano je osuđujućim presudama, od kojih su do početka pripreme ovog izveštaja dve postale pravnosnažne. U svim ovim postupcima izrečene su uslovne kazne zatvora. Da bi čitalac mogao steći utisak o tome da li izrečene kazne odgovaraju ozbiljnosti krivičnog dela ukratko ćemo opisati kakvo je utvrđeno činjenično stanje u svakom od ovih postupaka i navesti kaznu za svako od osuđenih lica.

Slučaj 1 (presudu doneo Opštinski sud u Zrenjaninu). – Okrivljena su dvojica policajaca. Utvrđeno je da je prvo jedan od njih prilikom prikupljanja obaveštenja od građana u policijskoj stanici oštećenog hvatao za majicu u predelu grudnog koša, te ga oborio na pod, nanevši mu lakše telesne povrede u vidu oguljotina kože na desnom ramenu, sa potkožnim krvnim podlivom. Kasnije je, tokom istog dana, zajedno sa kolegom, drugim okrivljenim, ponovo zlostavljao istog oštećenog u policijskoj stanici, preteći mu i vređajući ga, da bi mu onda zajedno naredili da ustane, pa ga sapleli, zavrnuili mu ruku i gurnuli na sto, prilikom čega je oštećeni zadobio nagnječenje potkolenice desne noge i oguljotinu. Na kraju, kasnije su istom oštećenom ponovo pretili, hvatali ga za garderobu u predelu grudi i ramena, pri čemu je jedan od njih oštećenom zadao i nekoliko udaraca pesnicom u predelu lica. Prvi okrivljeni je osuđen na kaznu zatvora od pet meseci, s tim što se ona neće izvršiti ako u roku od dve godine ne izvrši novo krivično delo. Drugi okrivljeni je osuđen na kaznu zatvora u trajanju od tri meseca, s tim što se ona neće izvršiti ako u roku od dve godine ne izvrši novo krivično delo.⁵

Slučaj 2 (Opštinski sud u Zrenjaninu). – Okrivljeni je policajac koji se naljutio na čoveka koji je po njegovom mišljenju bez razloga pozvao policiju, pa ga je prvo uvredio a zatim pesnicom udario u lice, nanevši mu lakšu telesnu povredu u vidu manjeg krvnog podliva u predelu jagodične kosti. Osuđen je na kaznu zatvora od mesec dana, s tim što se ona neće izvršiti ukoliko u roku od jedne godine ne učini novo krivično delo.

Slučaj 3 (Okružni sud u Negotinu, u postupku po žalbi). – Okrivljeni je direktor zdravstvenog centra, za koga je sud utvrdio da je prema oštećenom, stomatologu koji radi u ustanovi čiji je okrivljeni direktor, postupao na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo, tj. zlostavljao ga tako što je naredio da se promeni brava na ordinaciji u kojoj oštećeni radi, zbog čega ovaj nije mogao da uđe u ordinaciju i obavlja svoj posao, pa je sedeo u hodniku ispred nje i na taj način bio ponižen pred svojim kolegama. Okrivljeni je osuđen na kaznu zatvora od četiri meseca, s tim da se ona neće izvršiti ako u roku od jedne godine ne učini novo krivično delo.

---

5 Zakon o policiji (Sl. Glasnik RS br. 101/05 i 63/09) u članu 167, st. 1, tačka 2 propisuje da zaposlenom u Ministarstvu unutrašnjih poslova radni odnos prestaje po sili zakona ako bude pravosnažno osuđen za krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, što krivično delo zlostavljanja i mučenje jeste.

Slučaj 4 (Opštinski sud u Pančevu, presuda postala pravnosnažna odlukom Apelacionog suda u Novom Sadu). – Okrivljeni je policajac koji je u vršenju službe ispred jednog restorana i u njemu oštećenom udario ukupno tri šamara. Osuđen je na kaznu zatvora od tri meseca koja se neće izvršiti ukoliko u roku od jedne godine od dana pravnosnažnosti ne izvrši novo krivično delo.

Slučaj 5 (Opštinski sud u Nišu). – Okrivljeni je policajac koji je tokom vršenja dužnosti ispred jedne kafane u Nišu zajedno sa kolegama oštećenog oborio na zemlju, pa mu, dok je ovaj ležao licem okrenutim ka zemlji, stao čizmom na vrat, zbog čega je oštećeni negodovao, što je bio razlog da ga okrivljeni metalnim liscama udari u predelu temena glave i nanese mu lakšu telesnu povredu u vidu „razderno nagnječene rane temena glave“. Osuđen je na pet meseci zatvora, s tim što se kazna neće izvršiti ako u roku od dve godine ne izvrši novo krivično delo.

Dakle, nismo pronašli nijednu presudu kojom bi lice osuđeno za zlostavljanje bilo kažnjeno bezuslovnom kaznom zatvora. Kad su u pitanju navedeni slučajevi, možemo reći da su u najmanje jednom (*Slučaj 1*) izrečene kazne koje ne odgovaraju težini krivičnog dela. Uz to, u jednom slučaju (*Slučaj 3*) je kao zlostavljanje kvalifikovano delo koje se u smislu Konvencije protiv mučenja verovatno ni ne može smatrati zlostavljanjem, niti se njegov izvršilac u smislu ove konvencije može smatrati službenim licem. U optužnicama i optužnim predlozima koje smo sakupili je mnogo više ovakvih slučajeva. Kao akti zlostavljanja, odnosno krivično delo zlostavljanje i mučenje se u praksi kvalifikuju najrazličitije radnje koje preduzimaju civili (lica koja se nikako ne mogu smatrati službenim), od vređanja zaposlenih od strane poslodavaca, preko pretnji i uvreda koje pred sudom razmenjuju stranke u brakorazvodnim parnicama, sitnih tuča maloletnika na igralištima, otmice maloletnika koji se onda prisiljava da jede luk i senf i gleda pornografske sadržaje, pa sve do radnji koje se mogu smatrati zlostavljanjem u smislu Konvencije protiv mučenja. Istovremeno, kao što smo u prethodnom poglavlju pomenuli, radnje koje predstavljaju mučenje ili druge oblike zlostavljanja u smislu Konvencije češće bivaju kvalifikovane kao krivično dela teška ili laka telesna povreda, eventualno u sticaju sa delom zloupotreba službenog položaja. Tako dolazimo u apsurdnu situaciju da se kao radnje izvršenja krivičnog dela zlostavljanja i mučenja kvalifikuju one radnje koje bi mogle i trebale biti kvalifikovane

kao druga krivična dela definisana Krivičnim zakonikom (poput lake ili teške telesne povrede, protivpravnog lišenja slobode, prinude, ugrožavanja sigurnosti, iznude, ucene, nasilničkog ponašanja itd.), a da radnje koje bi trebalo da budu sankcionisane kao mučenje ili, što je češće, neki drugi oblik zlostavljanja ne bivaju kvalifikovane kao takve. Uz to, kazne koje se izriču su zaista potpuno neprimerene ozbiljnosti dela. Za ovakvu sudsku praksu, koja potpuno devalvira značaj i težinu zlostavljanja, nisu odgovorne samo sudije i tužioci, već prvenstveno zakonodavac, koji je prvo preširoko definisao zlostavljanje („ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupna na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo“), zatim izostavio uslov iz Konvencije protiv mučenja da učinilac mora biti službeno lice i na kraju propisao preblage kazne. Zbog toga smatramo da bi formulaciju krivičnog dela zlostavljanje i mučenje iz Krivičnog zakonika Srbije trebalo menjati, i to tako što bi mučenje bilo formulisano na način na koji je to urađeno u Konvenciji protiv mučenja, dakle obavezno propisujući da učinilac mora biti službeno lice, dok bi se zlostavljanjem, tačnije nečovečnim ili ponižavajućim postupanjem smatrale radnje zlostavljanja kojim nedostaje neki od elemenata mučenja, a vrši ih službeno lice. Zahvaljujući bogatoj praksi Evropskog suda za ljudska prava i Komiteta protiv mučenja može se prilično jasno zaključiti kakve su to radnje.

USLOVNI OTPUST U SUDSKOJ PRAKSI

Institut uslovnog otpusta nema neposredne veze sa zlostavljanjem, ali njegova primena može uticati na prava osuđenih lica, kojima je u ovom izveštaju posvećena značajna pažnja, a posredno i na stepen prenaseljivosti ustanova u kojim ova lica borave. Razlog zbog kojeg se u ovom izveštaju bavimo pitanjem uslovnog otpusta je problematična sudska praksa koja ide na štetu osuđenih lica.

Krivični zakonik u članu 46 određuje da osuđenog koji je izdržao dve trećine kazne zatvora sud može uslovno otpustiti sa izdržavanja kazne, ako se u toku izdržavanja kazne tako popravio da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično delo. Prethodni krivični zakon je predviđao da se uslovno može otpustiti osuđenik koji je izdržao polovinu kazne. Važeći Krivični zakonik u članu 5, st. 1 kaže da se na učinioca krivičnog dela primenjuje zakon koji je važio u vreme izvršenja krivičnog dela, što znači da se na osuđenike koji su krivično delo izvršili za vreme važenja ranijeg zakona i po njemu bili osuđeni on primenjuje i kada je u pitanju uslovni otpust. Međutim, to u praksi nije uvek tako. Ima sudija, i to ne mali broj, koje na osuđenike osuđene na osnovu ranije važećeg zakona u pogledu uslovnog otpusta primenjuju novi Krivični zakonik, koji sadrži rešenje koje je manje povoljno za osuđenog. Ovakva praksa nema nikakvog uporišta u zakonu. Ponovimo, važeći Krivični zakonik kaže da se na učinioca krivičnog dela primenjuje zakon koji je važio u vreme izvršenja krivičnog dela. Dakle, primenjuje se zakon kao celina, uključujući odredbu kojom se određuje nakon kog vremenskog perioda se osuđeni može uslovno otpustiti, a ne samo odredba kojom se propisuje kako će se kazniti učinilac krivičnog dela. Poražavajuće je da se u sudskoj praksi javljaju greške u vezi sa primenom ovako jednostavnih pravila krivičnog prava. Na sreću, na odluku o puštanju na uslovni otpust postoji pravo žalbe.

II DEO

OPŠTA ZAPAŽANJA O POSTUPANJU PREMA LICIMA LIŠENIM SLOBODE U USTANOVAMA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

1. NAVODI O ZLOSTAVLJANJU

Kao što smo u uvodnom delu rekli, do informacija o navodnom zlostavljanju lica lišenih slobode u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija smo dolazili na isti način kao i tokom prve godine sprovođenja projekta, odnosno monitoringa nad postupanjem prema ovim licima.⁶ Dakle, najveći deo informacija ove prirode smo prikupili tokom poseta kaznenim ustanovama i ovaj izveštaj je u najvećoj meri baziran na njima. Pored toga, primedbe lica lišenih slobode ili njima bliskih lica na postupanje osoblja kaznenih ustanova smo dobijali i telefonom i poštom, i to u znatno većoj meri nego tokom prve godine sprovođenja projekta, što je i razumljivo, pošto su osuđenici prilikom naših prethodnih poseta, ali i prilikom poseta drugih nevladinih organizacija, mogli da saznaju našu adresu i telefone. Ovde treba reći da je među ovim primedbama, koje su bile brojne, bilo vrlo malo onih koje su se odnosile na zlostavljanje i da su preovlađivale one koje su se ticale ostvarivanja nekih prava garantovanih Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija (najčešće su one koje upućuju osuđenici koji žele premeštaj iz jednog u drugi zavod i osuđenici nezadovoljni kategorizacijom, odnosno činjenicom da ne mogu steći posebna prava i izlaziti iz zavoda za vikend ili da bi koristili godišnji odmor) i rada sudova. Moramo skrenuti pažnju na to da smo zbog ograničenja koja pred nas stavlja Zakonik o krivičnom postupku retke pritužbe pritvorenih lica na rad osoblja kaznenih ustanova dobijali isključivo preko njihovih branilaca ili članova porodice.⁷ Osobe koje su nas pozivale telefonom ili nam pisale žaleći se

---

6 Vidi opširnije u *Postupanje prema licima lišenim slobode 1*, Beogradski centar za ljudska prava, 2010, str. 12–13, 17.

7 ZKP u članu 150, stav 1 propisuje da pritvorenika uz odobrenje istražnog sudije i pod njegovim nadzorom ili nadzorom lica koje on odredi, u granicama kućnog reda, mogu posećivati bliski srodnici, a po njegovom zahtevu i lekar i druga lica. U istom članu, u stavu 3 se kaže: „Zaštitnik građana, Komisija Narodne skupštine, u skladu sa zakonom i međunarodna organizacija, u skladu sa potvrđenim međunarodnim ugovorom, ima pravo da nesmetano posećuje pritvorena lica i da sa njima razgovara bez prisustva drugih lica“. Iz ovoga proizlazi da domaća nevladina organizacija pritvorena lica može posećivati samo na njihov zahtev, uz

na navodne povrede prava obaveštavali smo o dostupnim mehanizmima zaštite prava i uslovima pod kojim tu zaštitu mogu dobiti.

Kad su u pitanju navodi o fizičkom zlostavljanju, njih u manjim ustanovama koje smo posetili u poslednjih godinu dana (u periodu od septembra 2010. do kraja avgusta 2011. godine), a ovde spadaju pre svega okružni zatvori, ali i Kazneno-popravni zavod u Beogradu – Padinskoj Skeli i Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu, gotovo da nije ni bilo. Kada je i bilo pritužbi osuđenika na postupanje obezbeđenja u ovim ustanovama, one su se pre odnosile na navodne pretnje upotrebom fizičke sile ili navodno neprimeren način komunikacije čuvara prema osuđenici-ma nego na upotrebu sile koja bi imala elemente zlostavljanja. Isto se može reći i za najveći deo Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici (koji je sa preko 2000 zatvorenika ustanova sa najvećim brojem lica lišenih slobode u Srbiji). I tamo su pritužbe na postupanje službe obezbeđenja, uključujući one koje se odnose na navodno fizičko zlostavljanje, bile izuzetno retke. Ipak, nekoliko osuđenika je tvrdilo da je situacija nešto drugačija u 3. paviljonu, odnosno kada su u pitanju osuđenici koji su kažnjeni u disciplinskom postupku ili kojima je izrečena mera stavljanja pod pojačan nadzor. Prema njihovim navodima, čuvari u ovom delu zavoda znaju da pribegnu upotrebi sile i kada za to ne postoje zakonom predviđeni razlozi. Doduše, nijedan od ovih osuđenika nije tvrdio da je on sam bio žrtva nezakonite upotrebe sile, već da je video ili čuo da do takve upotrebe sile dolazi.⁸ U svakom slučaju, trebalo bi obratiti pažnju da do nezakonite upotrebe sile ne dolazi ni u jednom delu zavoda, bez obzira na to da li su osuđenici nedisciplinovani ili ne. Svakako da zaposlenima u službi obezbeđenja u velikim i prenaseljnim ustanovama nije lako da održavaju red i disciplinu u ustanovi, ali to nikako ne bi smeli raditi koristeći nedozvoljena sredstva. Najviše primedbi na postupanje službe obezbeđenja mogli smo čuti u Vas-pitno-popravnom domu za maloletnike u Kruševcu, gde su štićenici sa

---

odobrenje sudije. Kako pre poseta nismo znali ko su lica koja se u ustanovi nalaze u pritvoru, nismo ih ni mogli zamoliti da traže odobrenje sudije za našu posetu. Ovakva odredba ZKP sigurno ne ide u prilog zaštiti prava pritvorenika, među kojima je najlakše naći osobe spremne da se žale na neki oblik fizičkog zlostavljanja, budući da se ono najčešće dešava prilikom lišenja slobode ili tokom zadržavanja u policiji, a lica koja su u pritvoru dok se u njemu nalaze nemaju razloga da strahuju da će zbog prijavljivanja policijskog zlostavljanja trpeti neke posledice.

8 Opširnije o postupanju prema licima lišenim slobode u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici vidi III.7.2.

kojim smo razgovarali mahom tvrdili da postoje slučajevi neopravdane ili prekomerne upotrebe sile, kojom se nekada zamenjuju disciplinske mere propisane zakonom. Prema njihovim rečima, u ovakvim slučajevima se maloletnici često i ne vode lekaru ili se to radi sa zakašnjenjem.⁹ Prilikom posete nismo bili u mogućnosti da proverimo ove tvrdnje, pošto nijedan od štićenika doma nije imao vidljive tragove povređivanja. Bilo kako bilo, i u ovoj ustanovi bi, posebno imajući u vidu to da se u njoj nalaze maloletna ili mlađa punoletna lica, trebalo obratiti posebnu pažnju na to da se sila upotrebljava isključivo u situacijama u kojim je, prema važećim propisima, njena upotreba dozvoljena. Otkrivanju, odnosno sprečavanju eventualnih slučajeva zlostavljanja u ovoj ustanovi svakako ne doprinosi praksa prema kojoj se štićenicima koji su u disciplinskom postupku kažnjeni izdvajanjem u posebnu prostoriju tokom izvršenja ove mere ne dozvoljavaju posete, pa u tom slučaju oni na eventualno zlostavljanje ne mogu da se požale roditeljima. Smatramo da za ovakvu praksu ne postoji zakonski osnov, ali će o tome biti više reči u nastavku, kada budemo govorili o kontaktu lica lišenih slobode sa spoljnim svetom (u Poglavlju 10 ovog dela izveštaja). Otkrivanju, odnosno sprečavanju zlostavljanja ne ide u prilog ni odredba ZIKS prema kojoj osuđeni za vreme izvršenja disciplinske mere upućivanja u samicu nema pravo na posete, osim posete branioca ili punomoćnika koji ga zastupa ili koga je pozvao radi davanja punomoćja (član 81, st. 2).

Osuđenici koji tvrde da su žrtve zlostavljanja ili da su videli ili čuli da je neko zlostavljan i dalje to vrlo retko prijavljuju načelnicima zavodskih službi ili upravnicima zavoda. Nešto češće se zbog toga, ali i navodnih povreda drugih prava, pismeno obraćaju Upravi za izvršenje krivičnih sankcija i Zaštitniku građana. Razlog tome što se retko obraćaju osoblju, odnosno upravnicima ustanova u kojim se nalaze je najčešće nedostatak poverenja. Naime, prema njihovim rečima, tvrdnjama o zlostavljanju se u zavodima najčešće ne pristupa dovoljno ozbiljno ili se čak svesno zanemaruju, a uz to se i kod osuđenika javlja strah od odmazde zaposlenih na čije nezakonito postupanje ukazuju ili njihovih kolega. Još jedan od čestih razloga za retko obraćanje nadležnim instancama u ovim slučajevima je nepoznavanje dostupnih mehanizama zaštite. Ima osuđenika koji ne znaju da se u slučaju povrede nekog prava mogu pod određenim uslovima žalbom ili pritužbom obratiti i direktoru Uprave za izvršenje krivičnih

---

9 Opširnije o postupanju prema štićenicima Vaspitno-popravnog doma U Kruševcu vidi III.2.2.

sankcija, a još više osuđenika koji ne znaju da postoji mogućnost obraćanja Zaštitniku građana. Da bi se situacija u ovom pogledu popravila bilo bi dobro svim licima lišenim slobode omogućiti što lakši pristup važećim propisima ili, što bi bilo još korisnije, snabdeti ih dovoljnim brojem brošura u kojim će im biti objašnjeno na koje načine mogu ostvarivati svoja prava. Naravno, svesni smo da se propisi i brošure u kaznenim ustanovama često uništavaju, ali to ne bi trebalo da bude razlog da prestanu da se nabavljaju i stavljaju na raspolaganje licima lišenim slobode.

Na kraju, želimo da istaknemo da je za sprečavanje, odnosno otkrivanje zlostavljanja izuzetno korisno da načelnici zavodskih službi, prvenstveno službe obezbeđenja, i upravnici zavoda što češće obilaze prostorije u kojim borave lica lišena slobode i razgovaraju sa njima. Posebno je važno da se redovno obilaze delovi zavoda u kojim se nalaze osuđenici kojima je izrečena disciplinska mera upućivanja u samicu, odnosno mera usamljenja ili stavljanja pod pojačan nadzor. Prema onome što smo mogli videti u prethodne dve godine posećujući ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, najmanje pritužbi na rad zatvorskih službi imaju osuđenici koji se nalaze u ustanovama u kojim načelnici zavodskih službi i upravnici često obilaze lica lišenih slobode, lako ih primaju na razgovor i uopšte čine sve da im u slučaju potrebe budu na raspolaganju. Naravno, ovakav pristup može imati efekta samo ako se onome što lica lišena slobode govore zatvorskom osoblju, odnosno upravniku, a posebno pritužbama na bilo kakav oblik zlostavljanja, pristupa ozbiljno i sa primerenom pažnjom.

2. UPOTREBA MERA PRINUDE

Tokom svake posete posebnu pažnju smo obraćali na evidencije o upotrebi mera prinude, računajući na to da se iz ovih evidencija bar delimično može videti u kojoj meri se obezbeđenje pridržava zakonskih odredbi i koliko je medicinsko osoblje, odnosno lekar koji radi u ustanovi upoznat sa svojim obavezama u vezi sa upotrebom mera prinude, što je vrlo važno za prevenciju i onemogućavanje prikrivanja zlostavljanja. Osim toga, ove evidencije su korisne i za to da se pronađu osuđenici koji mogu biti zanimljivi sagovornici i ukazati na eventualne nepravilnosti u zavodu.

U ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji i dalje ne postoji jedinstven način vođenja ovih evidencija, niti se prilikom upotrebe mera prinude u svakoj ustanovi sprovode iste procedure. Naime, osim što knjige u koje se beleže slučajevi upotrebe mera prinude nisu svuda iste (što i ne predstavlja veliki problem), u nekim zavodima se izveštaj lekara koji se sastavlja nakon upotrebe mera prinude ne čuva u evidenciji o upotrebi mera prinude, već samo u zdravstvenom kartonu zatvorenika prema kom je mera primenjena, u nekim zavodima se ovaj izveštaj čuva i uz izveštaj o upotrebi mere prinude u evidenciji koju vodi služba obezbeđenja i u zdravstvenom kartonu zatvorenika, a u nekim zavodima na tri mesta – uz izveštaj o upotrebi mere prinude koji se čuva u evidenciji koju vodi služba obezbeđenja, u zdravstvenom kartonu zatvorenika i u posebnoj evidenciji koju vodi zdravstvena služba. Sve ovo ne mora predstavljati značajan problem, sve dok se pregledi vrše i izveštaji sastavljaju i predaju uz izveštaj službe obezbeđenja upravniku zavoda radi kontrole zakonitosti upotrebe

mera prinude, što je po svemu sudeći slučaj. Međutim, ova neujednačenost u praksi različitih zavoda nije jedina. Prema onome što se može videti u zavodskim evidencijama, različito se postupa i u pogledu ponavljanja lekarskog pregleda nakon upotrebe mera prinude. U nekim zavodima se lekarski pregled ponavlja jednom, između dvanaestog i dvadesetčetvrtog sata od primene mere, kao što je i propisano ZIKS,¹⁰ dok se u nekim zavodima pregled nakon upotrebe mera prinude ponavlja dva puta, nakon dvanaest, pa i nakon dvadeset i četiri sata od primene mere, kao što je bilo propisano prethodnom verzijom ZIKS. Nažalost, ima i zavoda u kojim se ovaj pregled ne ponavlja. Uz to, nije retko da izveštaj lekara u slučaju kad postoje povrede ne sadrži navode lica o tome na koji način su povrede nestale, niti mišljenje lekara o povezanosti primenjene mere i nastalih povreda, iako ZIKS izričito propisuje da se ovi navodi moraju zabeležiti.¹¹ Sve ovo ukazuje na to da se obavezama u vezi sa evidentiranjem i sprovođenjem procedura propisanih u slučaju upotrebe mera prinude ponekad pristupa nedovoljno ozbiljno. Zbog toga bi bilo dobro uvesti jedinstvene formulare za evidencije i povesti računa o tome da se u svim ustanovama postupa na jednak način, u skladu sa odredbama ZIKS. Posebno je važno upoznati lekare sa procedurom predviđenom ZIKS, kako se ne bi dešavalo da nakon par godina od stupanja na snagu jednog zakonskog rešenja i dalje misle da je na snazi drugo, koje je prestalo da važi (kao što je slučaj kad je u pitanju ponavljanje pregleda nakon upotrebe mera prinude, pa kao što smo rekli nisu retki lekari koji i dalje ne znaju da pregled treba ponoviti samo jednom, a ne dva puta, kao što je ranije bilo propisano) ili da, što je gore, ne znaju kakve obaveze im zakon propisuje, pa kao što smo rekli, na primer ne znaju da pregled nakon upotrebe mera prinude treba ponoviti (što je doduše retko) ili ne znaju šta izveštaj o tom pregledu treba da sadrži (što je češće). Dobro je što se pregledi nakon upotrebe mera prinude, kao uostalom i svi ostali lekarski pregledi, po pravilu obavljaju bez prisu-

---

10 ZIKS u članu 130, st. 3 propisuje: „Neposredno nakon primene mere prinude, izuzev mere vezivanja, obavezan je lekarski pregled osuđenog prema kome je mera primenjena i koji se ponavlja između dvanaestog i dvadesetčetvrtog sata od primene mere“.

11 ZIKS u članu 130, st. 4 propisuje: „Izveštaj lekara sadrži i navode lica prema kome je mera prinude primenjena o načinu nastanka povreda i mišljenje lekara o povezanosti primenjene mere i nastalih povreda. Upravnik zavoda obaveštava direktora Uprave o upotrebi mera prinude i prosleđuje izveštaje u roku od 24 sata od vremena primene mere prinude“.

stva službe obezbeđenja,¹² što znači da postoji mogućnost da lice prema kome je mera prinude primenjena bez ustezanja zbog eventualnog straha od zaposlenih u službi obezbeđenja lekaru objasni šta je uzrok povreda (ukoliko ih ima) i još tada ukaže na eventualno zlostavljanje. Od načina na koji je organizovana zdravstvena služba u zavodu zavisi koliko će brzo nakon upotrebe mera prinude ovaj pregled biti izvršen. U nekim zavodima koji ne mogu obezbediti dvadesetčetvoročasovno prisustvo medicinskog osoblja se u ovakvim situacijama poziva služba hitne pomoći, dok se u drugim zavodima poziva lekar koji inače radi u zavodskoj zdravstvenoj službi i koji je dužan biti u pripravnosti. Koji god od ova dva modela da se primenjuje, važno je postarati se da se ovi pregledi uvek blagovremeno vrše i uredni izveštaji o njima sastavljaju. Kad je u pitanju dostupnost lekarskog izveštaja licu prema kome je mera prinude primenjena, čini se da sa tim uglavnom nema problema i da zatvorenici bez bitnijih problema do njih mogu doći.

---

12 Prilikom poseta koje su prethodile objavljivanju našeg prvog izveštaja primetili smo da ovakva praksa ne postoji samo u okružnim zatvorima u Negotinu, Smederevu i Užicu, u kojim su se lekarski pregledi po pravilu obavljali u prisustvu čuvara. U međuvremenu, ovakva praksa je napuštena u Okružnom zatvoru u Smederevu, u kom se sada pregledi vrše bez prisustva nemedicinskog osoblja, u šta smo se uverili tokom nove posete ovoj ustanovi, ali je zadržana u Okružnom zatvoru u Negotinu, koji smo posetili ponovo u junu 2011. godine. Do zaključivanja ovog izveštaja nismo još jednom obišli Okružni zatvor u Užicu, tako da ne znamo da li je ovakva praksa ostala na snazi i u toj ustanovi. Podsetimo ovde još jednom na stav CPT u vezi sa načinom vršenja pregleda koji se vrši nakon upotrebe mera prinude, prema kome se ovaj pregled mora vršiti izvan slušnog, a po mogućnosti i vidnog dometa nemedicinskog osoblja, dok njegove rezultate (uključujući i sve relevantne iskaze zatvorenika i zaključke lekara) treba zvanično evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku (*Opšti izveštaj CPT, 1992, paragraf 53*).

3. ODNOSI IZMEĐU ZAVODSKOG OSOBLJA I LICA LIŠENIH SLOBODE

Za funkcionisanje svake kaznene ustanove od izuzetnog je značaja da njeno osoblje sa licima lišenim slobode održava odnose koji nisu neprijateljski, tj. da se prema njima ophodi sa poštovanjem, poštujući dostojanstvo svake ličnosti. Takvo ponašanje deluje preventivno i smanjuje mogućnost sukoba i stvaranja atmosfere koja je neprijateljska i napeta, što smanjuje i mogućnost da osoblje sa licima lišenim slobode uđe u sukobe koji mogu postati fizički i u najgorem slučaju završiti ugrožavanjem bezbednosti bilo jedne bilo druge strane. Zbog toga smo prilikom svake posete pokušavali da što bolje sagledamo ukupnu atmosferu u ustanovi, pri tome posebno obraćajući pažnju na ophođenje zaposlenih u svim zavodskim službama prema svim licima lišenim slobode.

Kao što smo primetili i istakli u prvom izveštaju,¹³ najbolji odnosi između osoblja i lica lišenih slobode postoje u zavodima otvorenog tipa i manjim okružnim zatvorima, što je možda i očekivano, imajući u vidu činjenicu da se u ove ustanove upućuju osuđenici koji izdržavaju kratke kazne zatvora, koji su u načelu manje nasilni i lakše uspostavljaju dobru komunikaciju sa zavodskim osobljem nego osuđenici koji se upućuju u velike zavode zatvorenog tipa. Ipak, dobrim odnosima osoblja i lica lišenih slobode u ovim ustanovama doprinosi još nešto, a to je činjenica da je osoblje u ovim ustanovama, a posebno načelnici službi, uz upravnika, uglavnom vrlo lako dostupno osuđenima, koje manje ili više redovno obilazi i sa njima razgovara o eventualnim problemima ustanove. Vrlo pozitivni primeri komunikacije između uprave zavoda i zatvorenika postoje npr. u Kazneno-popravnim zavodu u Beogradu – Padinskoj Skeli, gde osuđenici biraju predstavnike koji onda artikuliraju njihove stavove i sa upravom razgovaraju o mogućim načinima prevazilaženja tekućih problema, ili u Okružnom zatvoru u Smederevu, gde se jednom nedeljno održavaju sastanci osuđenika sa predstavnicima uprave na kojim se razgovara

---

13 Vidi *Postupanje prema licima lišenim slobode 1*, Beogradski centar za ljudska prava, 2010, str. 26.

o funkcionisanju ustanove. Naravno, svesni smo da su ovakve stvari vrlo teško ostvarive u većim ustanovama, u kojim je prenaseljenost izuzetno izražena, ali bi i u njima trebalo težiti tome da načelnici službi i upravnici budu što češće u kontaktu sa licima lišenim slobode. Moramo primetiti da uprkos izuzetnoj prenaseljenosti i u skladu s tim i opterećenosti osoblja najvećeg zavoda u državi, onog u Sremskoj Mitrovici, nije bilo puno pritužbi osuđenika na postupanje najvećeg dela zavodskog osoblja prema njima.¹⁴ U načelu, može se reći da se najveći deo osoblja zaposlenog u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija koje smo posetili u toku prethodnih godinu dana prema licima lišenim slobode ponaša na zadovoljavajući način. Naravno, imali smo prilike da čujemo i tvrdnje osuđenika o lošem ophođenju osoblja prema njima. O pojedinačnim primerima se detaljno govori u III delu ovog izveštaja.

Kada osuđenici imaju zamerke na rad ili odluke zavodskog osoblja one se najčešće odnose na kategorizaciju, tj. razvrstavanje po odeljenjima zavoda. Naravno, najnezadovoljniji su uvek oni osuđenici koji su razvrstani u zatvoreno odeljenje (grupu V1 ili V2). U oktobru 2010. godine je na snagu stupio novi Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica,¹⁵ koji uvodi značajne novine u postupak razvrstavanja. On propisuje da se program postupanja (tj. grupa u koju se osuđenik razvrstava) utvrđuje u zavisnosti od procene rizika, kapaciteta i potreba osuđenog (član 8, stav 1). Najznačajniju novinu predstavlja način određivanja stepena rizika. Ono se sada vrši popunjavanjem upitnika koji sadrži listu pitanja, tj. kriterijuma koji se uzimaju u obzir da bi se procenilo u kojoj meri se osuđeni ponaša rizično. Među ove kriterijume spadaju vrsta i težina izvršenog krivičnog dela, visina izrečene kazne, oblik krivice, način stupanja na izvršenje kazne, odnos osuđenog prema izvršenom krivičnom delu i kazni, ranija osuđivanost, činjenica da li se protiv osuđenog vodi novi krivični postupak, ponašanje tokom ranijeg izdržavanja kazne, psihološke, socijalne i zdravstvene osobenosti (član 9, st. 1). Nakon izvršene procene, rizik se stepenuje kao nizak, srednji ili visok u odnosu na to: 1; da li osuđeni predstavlja opasnost za druge osuđene, zaposlene u zavodu ili druga lica koja posećuju zavod; 2) da li postoji verovatnoća da će pokušati da se samopovredi ili izvrši samoubistvo; 3) da li je sklon bekstvu; 4) da li može predstavljati opasnost za zajednicu u slučaju

---

14 Detaljnije o stanju u Kazneno-popravnim domovima u Sremskoj Mitrovici, uključujući i primedbe na postupanje zavodskog osoblja, vidi III.7.

15 *Sl. glasnik RS*, br. 72/2010.

bekstva ili izlaska iz zavoda; 5) da li će vršiti krivična dela nakon izvršene kazne (član 9, st. 2). Postoje dve vrste upitnika: jedan koji se primenjuje za osuđene na kazne zatvora do tri godine i jedan koji se primenjuje na osuđene na kaznu zatvora preko tri godine. Oba upitnika su vrlo detaljna. Upitnik koji se primenjuje na osuđene na kaznu zatvora do tri godine sadrži 53 kriterijuma na osnovu kojih se procenjuje stepen rizika, dok je upitnik koji se primenjuje na osuđene na kazne preko tri godine zatvora takav da sadrži još znatno više kriterijuma i za procenu zahteva prikupljanje velikog broja informacija o osuđenom. Uvođenje ovakvog načina procene rizika svakako doprinosi objektivnosti i transparentnosti pri donošenju odluke o razvrstavanju osuđenih lica i predstavlja pozitivnu promenu u našem sistemu izvršenja krivičnih sankcija. Naravno, i pored ovakvog definisanja kriterijuma za razvrstavanje i dalje je za procenu ispunjenosti velikog broja ovih kriterijuma potrebna ocena vaspitača, tako da njihova uloga u celom postupku i dalje ostaje vrlo važna, međutim, sada je mnogo lakše utvrditi na osnovu čega je vaspitač doneo određenu procenu.

Prema rečima vaspitača sa kojim smo imali prilike da razgovaramo, uvođenje ovog načina procene rizika, odnosno razvrstavanja, čini da je pritisak osuđenih lica na vaspitače manji pošto im je sada jasnije na osnovu kojih kriterijuma je odluka o razvrstavanju doneta. Neki vaspitači su nam govorili da upitnici imaju određene mane, tj. da nisu u potpunosti prilagođeni našoj zatvorskoj populaciji i da se dešava da osuđenici koji su, prema njihovoj proceni, „ozbiljni kriminalci“, tj. osobe kod kojih je stepen rizika veliki, na osnovu kriterijuma postavljenih u upitniku treba da budu razvrstani u poluotvoreno odeljenje, što bi bilo neprimereno uglavnom zbog težine dela koje su izvršili. I pored toga, gotovo svi vaspitači s kojim smo o ovoj temi razgovarali ocenjuju usvajanje novog Pravilnika o tretmanu kao pozitivnu promenu i smatraju da se svi njegovi eventualni nedostaci, kao što su npr. nedostaci u pominjanim upitnicima, mogu otklanjati tokom primene.

Kad su u pitanju osuđenici i njihovo viđenje novog načina razvrstavanja, većina njih nema određen stav prema ovoj promeni, ali su nam skrenuli pažnju na to da se način rada službi za tretman značajno izmenio od stupanja na snagu novog Pravilnika o tretmanu. Naime, prema rečima osuđenika, vaspitači su sve manje u neposrednom kontaktu sa osuđenim licima, pa se dešava da pojedina nisu imala nikakav kontakt sa vaspitačem i po više od pola godine. Uz to, više ne postoji praksa da svaki osuđenik zna koji je vaspitač zadužen za rad sa njim i davanje ocena o napretku u

procesu resocijalizacije, već je za ove stvari zadužena služba za tretman kao takva, a u okviru nje se onda odlučuje ko će od vaspitača obaviti konkretan zadatak. Ovo, prema rečima pojedinih osuđenika, dovodi do toga da vaspitači gotovo prestaju da razgovaraju sa osuđenima i sa njima komuniciraju uglavnom pisanim putem. Naravno, ovo je manje izraženo u manjim zavodima u kojim je broj osuđenika po jednom vaspitaču manji nego u velikim i izuzetno prenaseljenim ustanovama. Proverili smo ovakve tvrdnje osuđenika i u razgovoru sa vaspitačima saznali da su one u najvećoj meri tačne. Promenu načina rada, tj. sve ređi rad sa osuđenima kroz neposredne razgovore vaspitači objašnjavaju činjenicom da novi Pravilnik o tretmanu, tj. popunjavanje upitnika koji su njegov deo, zahtevaju od službe za tretman znatno više angažovanja nego što je to ranije bio slučaj. Naime, u taj upitnik se unose informacije iz različitih izvora, uključujući policiju, zatvorske, policijske i medicinske dokumente, socijalne službe, porodice osuđenika, sudove, pa njihovo prikupljanje nekada nije jednostavno i zahteva dosta vremena. I kada ne postoje nikakvi problemi da se podaci pronađu popunjavanje upitnika zahteva dosta vremena, pa prema rečima vaspitača jedan zaposleni u toku jednog radnog dana može da popuni otprilike dva upitnika. Kad se uzme u obzir da je procenu stepena rizika potrebno izvršiti za sve osuđenike koji se trenutno nalaze u kaznenim ustanovama, jasno je da će zaposleni u službi za tretman u svakom zavodu, a posebno u onim najprenaseljenijim, bar u početku primene novog Pravilnika veći deo svog radnog vremena provoditi radeći na proceni rizika i neće imati puno vremena za razgovor sa osuđenima. U ovom smislu svakako je najilustrativniji primer službe za tretman u Kazneno-popravnog domu u Sremskoj Mitrovici, u kom dvadesetak vaspitača treba da prikupi podatke za procenu rizika za blizu 2000 osuđenika i istovremeno obavlja svoje ostale poslove, poput rešavanja postupaka po pritužbama osuđenika, pripremanja stručnog mišljenja u postupku po zahtevu za uslovni otpust i razgovora sa osuđenima. Da zaključimo, po svemu što smo mogli da čujemo od vaspitača i osuđenika tokom poseta kaznenim ustanovama možemo zaključiti da je usvajanje novog Pravilnika o tretmanu nesumnjivo pozitivna promena kojom se uvode rešenja koja su naprednija od ranijih, a mogu postati još bolja ukoliko se bude pažljivo vršila analiza njihovih rezultata i ako se nešto uradi kako bi se smanjila prenaseljenost zavoda ili bar uposli veći broj vaspitača u zavodima u kojim ih nema dovoljno, kao što je to npr. KPZ u Sremskoj Mitrovici.

4. NASILJE MEĐU LICIMA LIŠENIM SLOBODE

Obaveza je ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, odnosno njihovog osoblja, ne samo da se uzdrži od bilo kakvog oblika zlostavljanja lica lišenih slobode, već i da spreči maltretiranje i nasilje među njima, a da u situacijama kada do ovakvih incidenata dođe adekvatno reaguje, tj. na vreme interveniše i preduzme zakonom predviđene mere kako bi oni koji se nasilnički ponašaju bili kažnjeni u zakonom predviđenom postupku, bilo da se radi o disciplinskom postupku koji se vodi u okviru zavođa bilo da se radi o krivičnom postupku. Zbog toga smo prilikom svake posete obraćali pažnju na to da li je služba obezbeđenja dovoljno brojna i opremljena da bi mogla da osigura bezbednost svih lica koja se u ustanovi nalaze i u razgovorima sa osuđenima pokušavali da saznamo da li oni misle da su bezbedni i da li postoje situacije u kojim obezbeđenje ne reaguje odgovarajuće u situacijama kada je neke osobe potrebno zaštititi od nasilja.

U većini okružnih zatvora koje smo posetili ne postoje trajni ozbiljniji problemi sa međuzatvoreničkim nasiljem, ali se incidenti, ponekad i ozbiljni, ipak povremeno dešavaju, pa smo tako npr. u Okružnom zatvoru u Prokuplju saznali za jedan slučaj seksualnog zlostavljanja pritvorenika koji je krivično procesuiran, a u Okružnom zatvoru u Pančevu za to da postoje osuđenici koji pokušavaju uspostaviti dominaciju nad ostalim osuđenima, pri tome ih ucenjujući i povremeno otimajući pakete, zbog čega su protiv njih preduzete neophodne mere (izdvojeni su u odeljenje pojačanog nadzora), a jednom prilikom podneta krivična prijava zbog lakših telesnih povreda. Kad su u pitanju okružni zatvori koje smo posetili tokom poslednjih godinu dana, na najveći broj zabeleženih incidenata smo naišli u Okružnom zatvoru u Zaječaru gde je tokom 2010. i nepune prve polovine 2011. godine došlo do čak 21 napada na osuđena lica, a prilikom pretresa prostorija pronalazeni su predmeti kojim se mogu naneti povrede opasne po život, poput ručno pravljenih bodeža. Razloga za zabrinutost za bezbednost lica u ovoj ustanovi ima i zbog toga što smo od

osuđenika čuli da obezbeđenje često vrlo sporo reaguje na pozive osuđenika iz ćelija putem električnog sistema za pozivanje. Na sreću, u ovim ustanovama nema ćelija sa velikim brojem ležajeva u kojim su fizički sukobi i maltretiranje slabijih osuđenika verovatniji.

U dve ustanove namenjene maloletnicima koje smo posetili prethodne godine postoji izuzetno visok stepen međuosuđeničkog, odnosno nasilja među štićenicima. U obe ustanove je zbog toga neophodno izdvajanje po jedne grupe mladića u posebna odeljenja zavoda. U Kazneno-popravnim zavodu za maloletnike u Valjevu su u odeljenje pojačanog nadzora sklonjeni osuđenici koji trajno pokazuju nameru da se nametnu kao vođe neformalnog sistema i zbog toga ulaze u fizičke sukobe, dok su u Vaspitno-popravnim domu za maloletnike u Kruševcu u zatvoreno odeljenje zavoda takođe sklonjeni štićenici koji svojim ponašanjem ugrožavaju red i bezbednost ostalih štićenika u ustanovi.¹⁶ Obe ove grupe mladića, pretežno mlađih punoletnih lica su zbog toga podvrgnute režimu u kojem im je ograničena mogućnost učestvovanja u aktivnostima koje se u ustanovama organizuju kako bi se pomogla resocijalizacija. U KPZ za maloletnike u Valjevu čest razlog međuosuđeničkog nasilja su iznude. Na drugoj strani, u VPD za maloletnike u Kruševcu se za napade nekada koriste izuzetno opasna sredstva, pogodna da teško povrede čoveka, poput betonskih kocki koje štićenici ustanove vade iz staza koje se nalaze u dvorištu ustanove. U obe ustanove postoje faktori koji otežavaju održavanje reda, a to su arhitektonski uslovi, tj. postojanje spavaonica sa velikim brojem kreveta (Valjevo), dnevni režim aktivnosti koji je takav da se skoro sva lica unutar ustanove tokom dana sreću ili provode vreme zajedno u velikim grupama i nedovoljan broj zaposlenih u službi obezbeđenja. Uz to, u VPD u Kruševcu postoji i problem statusa ljudi koji su faktički angažovani na poslovima obezbeđenja a formalno su zaposleni kao „programski asistenti“, pa na osnovu zakona nemaju ovlašćenje da upotrebljavaju mere prinude, iako im je takvo ovlašćenje neophodno da bi obavljali poslove za koje su zaduženi.

U Kazneno-popravnim zavodu u Sremskoj Mitrovici su u poslednjih nekoliko godina izvršene rekonstrukcije nekoliko paviljona tako da više nema prostorija u kojim zajedno spava i po 80 ili 90 osuđenika i u kojim je bilo vrlo teško sprečiti fizičke sukobe ili maltretiranje pojedinih osuđenika. U zatvorenom delu zavoda u renoviranim i objektima koji

---

16 Detaljnije o stanju u Kazneno-popravnim domu za maloletnike u Valjevu i Vaspitno-popravnim domu za maloletnike u Kruševcu vidi III.4 i III.2.

su građeni za smeštaj osuđenika u sobama spava uglavnom ne više od šest osuđenika, ali su zbog prenaseljenosti zavoda odnedavno u upotrebi i objekti u kojim u jednoj sobi spava i više od šest osoba, tako da je u njima možda nešto teže kontrolisati bezbednost, posebno tokom noćnih sati. Iako osuđenici u zatvorenom odeljenju uglavnom spavaju u manjim sobama, postoji mogućnost da do sukoba ili maltretiranja pojedinih osuđenika dođe, pošto tokom dana sobe nisu zaključane a broj čuvara koji su raspoređeni po paviljonima nije veliki. U poluotvorenom delu zavoda još uvek postoje dve velike spavaonice sa po oko 50 kreveta, međutim, u njima borave uglavnom nenasilni, sredovečni i stariji osuđenici, tako da su incidenti retki. Osuđenici s kojim smo razgovarali u ovom zavodu kažu da ne strahuju za svoju bezbednost i da je obezbeđenje u stanju da ih zaštiti od eventualnih napada. Ipak, zbog izuzetne prenaseljenosti ustanove (u njoj je na dan posete bilo 2122 lica, a projektovana je za smeštaj najviše oko 1500 osoba) i nedostatka osoblja koje brine o bezbednosti, lako je moguće da se osuđenici fizički sukobe ili da neko od osuđenika bude duže maltretiran a da se to ne otkrije. Zbog toga bi hitno trebalo nešto preduzeti kako bi se broj osuđenika smanjio a broj čuvara povećao.

U svim zavodima se nasilje pokušava sprečiti razdvajanjem sukobljenih osuđenika, stavljanjem nasilnih problematičnih osuđenika pod pojačan nadzor i pretresima prostorija i lica, a kažnjava se disciplinskim merama, najčešće upućivanjem u samicu. Nažalost, većina zavoda u službi obezbeđenja ima manje osoblja nego što bi trebalo, što otežava sprečavanje nasilja.

Niti u jednoj od ustanova koje smo posetili u poslednjih godinu dana nismo čuli da su incidenti sa elementima nasilja bili etnički motivisani. U razgovorima sa osuđenicima kod nekih od njih se može primetiti naročito negativan stav prema Romima, ali ne bismo rekli da je procenat zatvorenika sa takvim stavom veći od procenta ljudi u opštoj populaciji koji prema ovoj etničkoj grupi imaju iste stavove. Ako postoje zatvorenici koji su diskriminirani i zbog toga često izloženi nasilju, to su oni osuđeni ili okrivljeni za tzv. seksualne delikte.

5. DISCIPLINSKI PRESTUPI, POSTUPCI I MERE

Od objavljivanja našeg prvog izveštaja nije bilo suštinskih promena propisa kojim su regulisani disciplinski prestupi, postupci i mere koje se prema licima lišenim slobode preduzimaju (iako je 2010. stupio na snagu novi Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora).¹⁷ Dakle, i dalje su za osuđeničke i prekršajno kažnjena lica teži disciplinski prestupi definisani ZIKS,¹⁸ lakši Pravilnikom o kućnom redu u kazneno-popravnim zavodima i okružnim zatvorima,¹⁹ a pravila postupka sadrže ZIKS i Pravilnik o disciplinskim prestupima, merama i postupcima prema osuđenim licima.²⁰ Disciplinski prestupi pritvorenika određeni su Pravilnikom o kućnom redu za primenu mere pritvora,²¹ a kazna (uskraćivanje poseta) i način na koji može biti izrečena Zakonikom o krivičnom postupku.²²

Disciplinski postupci protiv pritvorenika su retki. Sudovi, koji su za disciplinske postupke protiv pritvorenih lica nadležni, prosto retko reaguju na predloge zavodskih službi obezbeđenja za pokretanje disciplinskih postupaka. Treba istaći da Zakonik o krivičnom postupku predviđa samo jednu disciplinsku kaznu – ograničenje poseta, što nije dobro zakonsko rešenje, jer svim licima lišenim slobode kontakt sa spoljnim svetom treba ograničavati samo iz razloga bezbednosti. CPT o ograničavanju kontakta sa spoljnim svetom kaže sledeće:

„Takođe je veoma važno da zatvorenici u razumnoj meri održavaju dobar kontakt sa spoljnim svetom. Iznad svega, zatvoreniku treba obezbe-

---

17 *Sl. glasnik RS*, br. 72/2010.

18 Član 145 ZIKS.

19 Član 79, st. 2 Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora.

20 *Sl. glasnik*, br. 59/2006.

21 Član 46, st. 2 Pravilnika o kućnom redu za primenu mere pritvora.

22 Član 151 ZKP.

diti održavanje odnosa sa porodicom i bliskim prijateljima. Vodeći princip mora biti unapređivanje odnosa sa spoljnim svetom; svako ograničavanje takvog kontakta mora biti zasnovano isključivo na dovoljno jakim razlozima bezbednosti ili na razlozima koji se tiču raspoloživih sredstava.²³

Dakle, najbolje bi bilo promeniti postojeće zakonsko rešenje i za pritvorenike uvesti sankcije slične onim koje se primenjuju na osuđena lica (ograničenje ili zabrana primanja paketa, ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem, upućivanje u samicu), a zatim se postarati da sudije odgovarajuće reaguju na predloge za disciplinsko kažnjavanje koji dolaze iz zavoda, što bi trebalo da pomogne zavodskom osoblju da lakše održava red i disciplinu u pritvoru.

Kako nije bilo promena ZIKS, koji određuje koji su to teži disciplinski prestupi, samopovređivanje se i dalje kažnjava. U članu 145, st. 1, tačka 15 propisano je da će se kao teži disciplinski prestup kazniti „namerno ugrožavanje svog zdravlja radi onesposobljavanja za izvršenje obaveze“. Pri tome, izgleda da se u većini zavoda kažnjava svako samopovređivanje, a ne samo ono izvršeno „radi onesposobljavanja za izvršenje obaveze“, ma šta ova nedovoljno jasna formulacija značila. Ovde samo možemo ponoviti da smatramo da je to pogrešna praksa i da bi je trebalo prekinuti. Ona može dovesti i do tragičnih posledica u slučaju da se osuđenik koji je izvršio samopovređivanje kazni upućivanjem u samicu, što se neretko i dešava. I CPT je ovakvu praksu ocenio kao pogrešnu, ocenjujući da disciplinsko kažnjavanje samopovređivanja nije odgovarajući pristup ovom problemu. CPT ukazuje na to da akti samopovređivanja mogu često biti izraz problema psihološke ili psihijatrijske prirode, i da na ove probleme treba delovati terapijski, a ne kažnjavanjem.²⁴

Još jedna problematična odredba ZIKS ostaje na snazi, uprkos tome što je na osnovu nje uspostavljena praksa koja je u suprotnosti sa standardima CPT i Evropskim zatvorskim pravilima. Naime, ZIKS u članu 151, st. 2 propisuje da je pre izvršenja disciplinske mere upućivanja u samicu obavezan lekarski pregled. Svrha ovog pregleda je da se utvrdi da li je osuđeni psihički i fizički sposoban za izvršenje ove mere (Pravilnik o disciplinskim prestupima, merama i postupcima prema osuđenim licima, član 27, st. 2 i 3). Potvrda lekara da je osuđenik u stanju da izdrži meru zahteva se i za posebnu meru usamljenja (član 140, st. 3), koja iako nije

---

23 *II Opšti izveštaj [CPT/Inf (92) 3],* paragraf 51.

24 Vidi CPT, Jermenija, 2007, paragraf 95.

disciplinska mera u suštini podrazumeva jednak tretman osuđenika kao i mera upućivanja u samicu. Kao što smo rekli, ovo je u suprotnosti sa Standardima CPT, koji često naglašava da zatvorski lekar treba da deluje kao lični pacijentov lekar, i da se shodno tome, od njega ne sme tražiti da izda potvrdu da je pacijent u stanju da podnese kaznu.²⁵ Obavezu zatvorskog lekara da izda odobrenje za izvršenje mere upućivanja u samicu ranije su, kao i ZIKS, sadržala Evropska zatvorska pravila,²⁶ ali je njihovom poslednjom revizijom 2006. godine ova obaveza ukinuta, upravo iz razloga na koji ukazuje CPT, a to je potreba da se između lica lišenog slobode i zatvorskog lekara uspostavi dobar, poverljiv odnos, jednak onom koji postoji između lekara i pacijenta van zatvora. Zbog toga bi odredbu ZIKS o vršenju lekarskog pregleda pre upućivanja u samicu trebalo menjati, a do tada, u zavodima u kojim radi više lekara, nastojati da izvršenje mere upućivanja u samicu ne odobrava lekar koji inače brine o zdravlju osuđenika kome je izrečena ova mera, ako među lekarima postoji podela pacijenata, što obično nije praksa.

U vezi sa izvršenjem disciplinske mere upućivanja u samicu treba istaći da u ustanovama u kojim lekar ne radi svakog dana ne postoje uslovi da se sprovede zakonska odredba kojom je propisano da je tokom izvršenja ove mere obavezna lekarska kontrola osuđenog najmanje jednom u toku dana.²⁷ U ovim ustanovama bi trebalo uvesti praksu da osuđenike koji se nalaze u samicama često obilazi medicinski tehničar, vaspitač ili upravnik.

Samice u svim ustanovama koje smo posetili u poslednjih godinu dana zadovoljavaju zahtev propisan ZIKS da na svako osuđeno lice moraju doći bar četiri kvadratna, odnosno deset kubnih metara prostora (član 152, st. 1), a gotovo sve i standard CPT da samica ne bi trebalo da bude površine manje od šest kvadratnih metara. Sve samice imaju ležajeve, ali smo u jednoj ustanovi, KPZ za maloletnike u Valjevu, primetili da se osuđenicima koji su u samici tokom dana uskraćuje da ga koriste. Naime, krevet je napravljen tako da se dušek može podići i zaključati uz zid u vertikalnom položaju, što se i praktikuje. To znači da osuđenik dan može provesti sedeći na stolici ili stojeći ili šetajući se po samici. Stolica u samici

---

25 Opšti izveštaj CPT, 1993, paragraf 73.

26 U vezi sa ovim pitanjem vidi i *Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules* u *European Prison Rules*, Council of Europe Publishing, str. 68.

27 Član 153 ZIKS.

nije nimalo udobna i višečasovno sedenje na njoj, jednako kao i stajanje ili šetanje po prostoriji od nekoliko kvadratnih metara, može biti neprijatno i nehumano. Ovakvi kreveti nisu retkost u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija i mogu se videti i u samicama drugih zavoda u Srbiji, ali se u njima više ne koriste, odnosno ne koristi se njihova funkcija zaključavanja uz zid, već se osuđenima dopušta da i tokom dana legnu. Stoga smatramo da bi i osuđenima koji borave u samici u KPZ u Valjevu trebalo omogućiti da koriste krevet i tokom dana i da ovu disciplinsku meru izdržavaju na humaniji način.

Maloletnicima koji borave u VPD u Kruševcu u disciplinskom postupku nije moguće izreći meru upućivanja u samicu. Najteža disciplinska mera koja im se može izreći je izdvajanje u posebnu prostoriju.²⁸ To je mera neprekidnog boravka dva ili više maloletnika u posebnoj prostoriji.²⁹ Prilikom posete VPD u Kruševcu smo u vezi sa izvršenjem ove mere primetili par stvari na koje treba skrenuti pažnju. Prvo, ona se izvršava u prostoriji u kojoj je loša higijena, prvenstveno posteljine, zbog čega su se kod nekih štićenika, prema njihovim rečima, javljale kožne bolesti. Drugo, štićenicima tokom izdržavanja ove mere nisu dozvoljene posete, za šta nema zakonskog osnova. No, više o ovome ćemo govoriti u poglavlju u posvećenom ostvarivanju prava lica lišenih slobode na kontakt sa spoljnim svetom (u poglavlju 10 ovog dela). Od štićenika koji su bili kažnjeni izdvajanjem u posebnu prostoriju smo čuli i da ih za vreme izvršenja ove mere lekar, vaspitač i upravnik nisu posećivali onoliko često koliko je propisano Pravilnikom o kućnom redu (bar jednom dnevno kada su u pitanju lekar i vaspitač, a najmanje jednom u tri dana kada je u pitanju upravnik).³⁰

Na osnovu razgovora sa osuđenima i zahvaljujući uvidu u svu dokumentaciju koja se vodi u vezi sa disciplinskim postupcima, možemo zaključiti da se oni po pravilu vode u skladu sa zakonom. U razgovorima sa osuđenima nismo čuli gotovo nijednu ozbiljnu primedbu na način vođenja disciplinskih postupaka. Nigde nismo čuli da je postupak vođen u odsustvu ili da osuđeniku nije bilo dopušteno da iznese odbranu. Isto tako, nismo čuli da bilo kom osuđeniku nije ostavljeno dovoljno vremena da pripremi odbranu. Omogućava se angažovanje advokata u disciplin-

---

28 Član 68, st. 1 Pravilnika o kućnom redu vaspitno-popravnog doma, *Sl. glasnik RS*, br. 71/2006.

29 Član 72 Pravilnika o kućnom redu vaspitno-popravnog doma.

30 Opširnije o postupanju prema štićenicima VPD u Kruševcu, uključujući sprovođenje mere izdvajanja u posebnu prostoriju, vidi III.2.2.

skom postupku. ZIKS i Pravilnik o disciplinskim prestupima, merama i postupcima osuđencima garantuju pravo na stručnu pravnu pomoć koju sami izaberu. O ovom pravu osuđenici moraju biti obavješteni u pozivu za raspravu. Stručnu pravnu pomoć može pružiti diplomirani pravnik, a u cilju omogućavanja korišćenja stručne pravne pomoći, osuđenom se mora obezbediti spisak diplomiranih pravnika iz zavoda,³¹ međutim, u manjim zavodima je uglavnom na ovom spisku samo jedan pravnik, a i njega je nemoguće angažovati jer je po pravilu on zadužen za vođenje disciplinskog postupka, tako da su u praksi samo veliki zavodi u kojim radi više pravnika u mogućnosti da ponude pravnu pomoć. Na sreću, u posljednje vreme smo primetili tendenciju da se smanjuje broj ustanova u kojim nema zaposlenog pravnika. Naime, tokom poseta manjim zavodima često čujemo da donedavno nisu imale nijednog pravnika, pa su se javljali problemi sa vođenjem disciplinskih postupaka, međutim, to se menja, što bi trebalo da koristi i licima lišenim slobode.

Evidencije o disciplinskim merama se uglavnom uredno vode, a rešenja o izricanju disciplinskih mera štampaju i uručuju osuđencima, koji se onda na njih mogu žaliti.

---

31 Član. 53 Pravilnika o disciplinskim prestupima, merama i postupcima prema osuđenim licima.

6. POSEBNE MERE

ZIKS predviđa da se prema osuđenom za koga postoji opasnost od bekstva, nasilničkog ponašanja, samopovređivanja ili ugrožavanja reda i bezbednosti druge vrste, koje se na drugi način ne može otkloniti, izuzetno mogu narediti posebne mere, a to su: 1) oduzimanje i privremeno zadržavanje stvari čije je držanje inače dozvoljeno; 2) smeštaj u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari; 3) smeštaj pod pojačan nadzor; 4) usamljenje; 5) testiranje na zarazne bolesti ili psihoaktivne supstance. Prve dve mere se vrlo retko određuju, a u vezi sprovođenja poslednje, testiranja na zarazne bolesti ili psihoaktivne supstance, gotovo da nismo čuli nijednu primedbu osuđenika, iako broj onih koji su testirani na psihoaktivne supstance i kasnije, zbog pozitivnog rezultata kažnjeni u disciplinskom postupku, nije mali. Zbog toga ćemo ovde pažnju posvetiti samo jednom pitanju vezanom za izricanje mera smeštaja pod pojačan nadzor i usamljenja. Naime, prilikom poseta smo primetili da se dešava, i to neretko, da su rešenja o stavljanju pod pojačan nadzor ili o usamljenju slabo pismeno obrazložena. Na primer, u njima se nekada navodi da je mera određena zbog toga što osuđeni „predstavlja opasnost za bezbednost u ustanovi“ i zbog toga što bi „njegovo prisustvo među ostalim osuđenicima dovelo do mogućeg kršenja kućnog reda i incidenata“, ali se uopšte ne kaže kako je i na osnovu čega doneta takva procena.³² Kada o pojedinačnim slučajevima usamljenja ili stavljanja pod pojačan nadzor razgovarate sa osobljem zavoda, uvek možete dobiti objašnjenje i ono najčešće deluje razumno, pa se postavlja pitanje zašto se ne upisuje i u rešenje o izricanju posebne mere. Ne vidimo nijedan razlog zbog kog ova praksa ne bi mogla biti korigovana tako da rešenja o određivanju posebnih mera sadrže i dobro objašnjenje. Mera stavljanja pod pojačan nadzor je vrlo česta i skoro svaki zavod ima tzv. odeljenje pojačanog nadzora, u kome se nekada nalaze osuđenici od kojih treba zaštititi druge osuđenike jer su nasilni, remete red u ustanovi ili pokušavaju iznude, a nekada, kao na primer u KPD za maloletnike

---

32 Vidi npr. III.2.2.

u Valjevu, osuđenici koje na neki način treba štiti od ostalih osuđenika, jer sa njima lako ulaze u sukobe u kojim bi mogli stradati.³³ Nažalost, nekada su prostorije u kojim se nalaze osuđenici pod pojačanim nadzorom nedovoljno prostrane, kao npr. u Okružnom zatvoru u Pančevu, a nekada u prilično lošem stanju, kao npr. u KPZ za maloletnike u Valjevu. Uz to, dešava se da se ovim osuđenicima ne nude nikakve smislene aktivnosti, pa dane provode dosađujući se, uglavnom ležeći u krevetu (može se reći da je ovo slučaj u obe maločas pomenute ustanove).

---

33 Opširnije o ovome vidi III.4.2.

7. PRETRES

U razgovorima sa osuđenicima smo vrlo retko mogli čuti primedbe na račun zatvorskog osoblja u vezi sa pretresom lica, prostorija i paketa. Poslednjih godina su u službama obezbeđenja u praktično svim zavodima zapošljavane i žene, tako da u načelu postoje uslovi da sve pretrese lica vrši osoblje koje je istog pola kao i osoba koja se pretresa. U ustanovama koje smo posetili u pretodnih godinu dana vrlo retko se vrše pregledi telesnih šupljina, i to samo ukoliko postoji ozbiljna sumnja da lice lišeno slobode u telu ima skriven predmet čije posedovanje nije dozvoljeno. U takvim situacijama pregled telesnih šupljina vrši isključivo medicinsko osoblje, što je ispravno.

Prostorije se pretresaju periodično, i to po pravilu tako što jedno od lica koje inače boravi u prostoriji koja se pretresa ostaje u njoj i nadgleda pretres. Ni u jednoj ustanovi nismo čuli da je bilo kada nekome od lica lišenih slobode podmetnut neki predmet kako bi bilo kažnjeno. Dešava se, i to najčešće u zatvorenim odeljenjima većih zavoda, ili zavoda u koje se upućuju osuđeni za teža krivična dela, da budu pronađeni predmeti kojim se mogu naneti povrede opasne po život.

Kad je u pitanju pretres paketa koje lica lišena slobode dobijaju od porodica ili prijatelja, on se vrši u prisustvu lica koje je paket donelo. U KPZ u Sremskoj Mitrovici smo čuli da se javljaju problemi sa distribucijom lekova koji nisu na pozitivnoj listi i koje jedan broj osuđenika dobija od porodica ili prijatelja. Naime, ovi lekovi se pre predaje osuđenicima radi sprečavanja zloupotreba šalju u zdravstvenu službu, pa tek nakon kontrole koja se tamo vrši predaju osobama kojim su namenjene, što prema rečima osuđenika zna da potraje i više od nedelju dana, pa postoji mogućnost da osuđenik ostane bez lekova. Ovaj problem ne bi trebalo da bude teško rešiv, pošto je u čak i u slučaju da ne postoji mogućnost da se kontrola izvrši brže moguće unapred skrenuti pažnju zatvorenima da ona može potrajati i da o tome treba da vode računa kad naručuju lekove.

8. SMEŠTAJ I PRENASELJENOST

Prenaseljenost i dalje predstavlja, uz nedostatak materijalnih sredstava, osnovni problem ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji. U pogledu uslova u prostorijama u kojim lica lišena slobode borave, ZIKS u članu 67 propisuje:

„Prostorije u kojima osuđeni žive i rade moraju biti čiste, suve, proventrene, zagrejane i dovoljno osvetljene, kako prirodnim, tako i veštačkim svetlom koje omogućava čitanje i rad bez smetnji za vid. Spavaonica mora biti toliko prostrana da na svakog osuđenog dođe najmanje osam kubnih metara i četiri kvadratna metra prostora.

Prostorije moraju imati primerene sanitarne uređaje i sredstva za ličnu higijenu.

Svaki osuđeni ima pravo na zaseban ležaj.“

Odredbama ovog člana usvojen je opšteprihvaćeni standard CPT da na svako lice lišeno slobode treba da dođu četiri kvadratna metra prostora. Standard CPT da bi na lice lišeno slobode u samici ili individualnoj ćeliji trebalo da dođe šest kvadratnih metara nije unet u naše zakonodavstvo, ali je u većini zavoda on ispunjen. Ako bi se ovi standardi poštovali, u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji ne bi smelo da bude više od oko 7000 ljudi. Tokom poslednjih godinu dana u njima se u proseku nalazilo nešto više od 11000 ljudi. I dalje je prenaseljenost najizraženija u pritvorskim prostorijama, u kojim se dešava da nema dovoljno ležajeva, pa pritvorenici spavaju na dušecima koji se stavljaju na pod. Među ustanovama koje smo posetili u prethodnih godinu dana najveću prenaseljenost smo videli u KPZ u Sremskoj Mitrovici, u kome su u vreme posete (u maju 2011. godine) boravila 2122 lica lišena slobode. To je oko 700 lica više nego što je optimalni kapacitet ustanove. Zbog toga se za smeštaj osuđenika koriste i objekti koji za to nisu predviđeni i u kojim su uslovi vrlo loši i u kojim nema uvek odgovarajućih uslova za održavanje higijene. I u paviljonima koji su u poslednjih nekoliko godina izgrađeni ili renovirani uslovi nisu onakvi kakvi bi trebali da budu, pošto je u njima približno za

trećinu više ležajeva nego što je zamišljeno projektom. U vrlo lošem stanju se nalaze i stariji objekti koji jesu namenski građeni za smeštaj osuđenika, poput V paviljona, koji je deo poluotvorenog odeljenja, zgrada otvorenog odeljenja i nekih objekata u zatvorenom delu ustanove. U ovom zavodu su prenaseljene i prostorije namenjene za smeštaj prekršajno kažnjenih lica, među kojima često ima stranaca kažnjenih zbog nezakonitog prelaska granice, kao i pritvorske prostorije. Zbog prenaseljenosti sve službe zavoda teško funkcionišu i smanjenje broja lica lišenih slobode je zaista nužno. Prenaseljenost se oseti u gotovo svim aspektima rada ustanove, od pripremanja i serviranja hrane, preko otežanog rada zdravstvene i službe za tretman, sve do teškog ispunjavanja obaveza službe obezbeđenja, koja teško uspeva da transportuje sve pritvorenike i osuđenike na suđenja.³⁴ Još jedan od zavoda koji su izuzetno prenaseljeni je Okružni zatvor u Pančevu, u kome je u trenutku posete (u decembru 2010. godine) boravilo otprilike duplo više lica nego što bi u skladu sa zakonskim odredbama trebalo. Ovde je proširivanje kapaciteta, bar kad je u pitanju glavna zgrada u centru grada u kojoj boravi najveći broj zatvorenika, praktično nemoguće, pošto se zgrada nalazi u samom centru grada, u pešačkoj zoni, okružena drugim objektima. Ostali zavodi koje smo posetili u poslednjih godinu dana nemaju takvih problema sa prenaseljenošću, ali je u nekim od njih stanje prostorija u kojim borave lica lišena slobode veoma loše. Na primer, u zatvorenom odeljenju Okružnog zatvora u Zajčaru postoji veliki problem sa provetravanjem, koje je vrlo slabo, pa je u prostorijama izuzetno zagušljivo. Da stvar bude gora, u sobama je dozvoljeno pušenje, pa je boravak u njima za nepušače gotovo nepodnošljiv. U periodu između dve naše posete ovom zavodu (prva je bila u septembru 2009. a druga u junu 2011. godine) uprava je odvojila jednu prostoriju za nepušače, što je svakako dobro, ali nije rešenje problema. Projekat za izradu ventilacije je davno pripremljen, ali zbog nedostatka novca nikada nije započela njegova realizacija. U prilično lošem stanju se nalaze i objekti i prostorije u kojim borave štićenici VPD za maloletnike u Kruševcu. I tamo nekoliko objekata zahteva renoviranje, a i higijena bi mogla biti nešto bolja, posebno u zatvorenom odeljenju zavoda, i to naročito u delu koji se koristi za izvršenje mere izdvajanja u posebnu prostoriju. U stanju koje zahteva renoviranje je i odeljenje KPZ za maloletnike u Valjevu koje se koristi za izvršenje mera stavljanja pod pojačan nadzor i upućivanja u samicu. Nekoliko zavoda o

---

34 Detaljan izveštaj o stanju u KPZ u Sremskoj Mitrovici vidi III.7.

kojim će biti reči u ovom izveštaju i pored nedostatka sredstava održava svoje prostorije u vrlo dobrom stanju. Ovde pre svega mislimo na okružne zatvore u Vranju i Smederevu, a prilično su dobri i uslovi u Okružnom zatvoru u Negotinu i KPZ u Beogradu-Padinskoj skeli.

Zahvaljujući rekonstrukcijama jednog broja objekata izvršenim u poslednjih nekoliko godina, u zavodima u Srbiji je sve manje velikih prostorija u kojim zajedno spava veliki broj zatvorenika. Najveće takve prostorije su postojale u KPZ u Sremskoj Mitrovici i u njima je spavalo i po 80 ili 90 osuđenika. Ovih prostorija više nema, ali su još uvek u upotrebi dve velike spavaonice u poluotvorenom odeljenju zavoda u kojim se nalazi po pedesetak kreveta. One su u stanju koje nije baš dobro, ali je mnogo gore od toga to što se nalaze u objektu koji je u jako lošem stanju, sa izuzetno lošim kupatilima i sa podrumom koji je često pun vode i iz koga u sobe dopiru vlaga i neprijatan miris (zbog visokog nivoa podzemnih voda ovaj podrum je bio pun vode i u vreme naše posete, u maju 2011. godine). Na sreću, ovde bar nisu česti bezbednosni problemi koji se mogu javiti u ovakvim prostorijama, pošto u njima borave uglavnom sredovečni i stariji osuđenici koji nisu skloni fizičkim sukobima.

U svim ustanovama koje smo posetili u poslednjih godinu dana u svim prostorijama u kojim borave lica lišena slobode postoji direktan dotok svetlosti i svežeg vazduha (donekle je izuzetak pomenuti Okružni zatvor u Zaječaru, tačnije njegovo zatvoreno odeljenje u kome prozori samo delimično omogućavaju provetravanje). To znači da su okružni zatvori u Beogradu i Kruševcu, o kojim smo pisali u prethodnom izveštaju, jedini zavodi u zemlji u kojim postoje ćelije u kojim nema direktnog dotoka dnevne svetlosti i svežeg vazduha.³⁵

Iako je još Pravilnikom o kućnom redu iz 2006. godine pušenje izričito zabranjeno u sobama za spavanje, prostorijama za dnevni boravak, trpezariji i u radnim prostorima gde postoji mogućnost izbijanja požara,³⁶ što znači da je dozvoljeno samo u prostorijama namenjenim u tu svrhu, pušenje je u jednom broju zavoda i dalje tolerisano, čak i u prostorijama za spavanje. Prilikom poseta smo videli da pušači i nepušači tokom celog dana i noći borave zajedno, u prostorijama u kojim se puši. Dozvoljavanje

---

35 Vidi *Postupanje prema licima lišenim slobode 1*, Beogradski centar za ljudska prava, 2010, II.14.1. i II.18.1.

36 Ovu zabranu u članu 26 sadrži sada važeći Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, koji je stupio na snagu 2010. godine.

pušenja se najčešće obrazlaže činjenicom da većinu lica lišenih slobode čine pušači (što je nažalost tačno), i da bi zabrana pušenja kod njih mogla da dovede do nervoze, a time i do nepoželjnih tenzija. Teško je reći koliko je ovakva pretpostavka osnovana, ali je sigurno da je boravak u zadimljenim prostorijama za sve osobe, uključujući i pušače, izuzetno nezdrav. Otežavajuću okolnost za sprovođenje zabrane pušenja predstavlja činjenica da su skoro svi zavodi prenaseljeni i da po običaju ne raspolažu dovoljnim brojem prostorija koje bi mogli nameniti za pušenje. Zaštitnik građana je krajem 2009. godine doneo preporuku u kojoj je Upravi za izvršenje krivičnih sankcija savetovao da se odvoje lica koja su pušači od nepušača. On je tada istakao da se „smeštanjem lica na izvršenju kazne zatvora i pritvorenika koji su nepušači zajedno sa licima koja su pušači, odnosno u prostorije u kojima se puši, u velikoj meri ugrožava zdravlje nepušača, posebno imajući u vidu da su spavaonice u zavodima uglavnom prebukirane, često neprovetrene, a mnoge sa lošim dotokom svežeg vazduha“, i na taj način povređuje Ustavom garantovano pravo svakog lica na zaštitu fizičkog i psihičkog zdravlja.³⁷ Primitili smo da je većina zavoda koji su za to imali uslove i postupila u skladu sa ovom preporukom i odredila jednu ili više prostorija u zavodu za pušenje, međutim, veliki broj zavoda za to nema uslove, što je posebno karakteristika pritvorskih delova zavoda, tako da se u prostorijama za pritvor po pravilu i dalje puši.

U svim ustanovama koje smo posetili licima lišenim slobode su dostupni voda za piće, toalet i tuševi. Niti u jednoj od ovih ustanova se za vršenje nužde ne koriste kofe („kible“). Ukoliko u prostorijama u kojim lica lišena slobode borave nema toaleta vrata prostorija se ne zaključavaju, tako da je moguće korišćenje toaleta. Higijena sanitarnih prostorija je često dosta loša. Razlozi tome su najčešće prenaseljenost, stare instalacije i vlaga, mada treba reći da se nekada radi i o nemaru. U nekim zavodima, uglavnom onim koji se nalaze u starijim zgradama, toaleti nisu takvi da poštuju privatnost osoba koje ih koriste (najčešće nisu potpuno pregrađeni, pa osuđenici ili pritvorenici mogu videti osobu koja ih koristi).³⁸ U zavodima nema WC šolja, što za neke osuđenike, a posebno one starije, može predstavljati značajan problem. Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora propisuje da osuđenom treba omogućiti kupanje toplom vodom najmanje dva puta nedeljno, a radno

---

37 Vidi www.ombudsman.rs

38 Evropskim zatvorskim pravilima propisano je da zatvorenici moraju imati pristup sanitarnim prostorijama koje su higijenski ispravne i poštuju privatnost (Pravilo 19.3).

angažovanom svakodnevno, u uslovima kojima se obezbeđuje njegova privatnost,³⁹ dok Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora propisuje da se kupanje vrši najmanje jednom nedeljno,⁴⁰ što nije u skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima, kojima je propisano da se tuširanje ili kupanje mora omogućiti najmanje dva puta nedeljno.⁴¹ Ipak, u praksi se i pritvorenicima omogućava da se kupaju bar dva puta nedeljno, kao i osuđena lica.

*Strategija Vlade Republike Srbije za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u periodu od 2010. do 2015. godine.*⁴² – Vlada je 22. jula 2010. usvojila Strategiju za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji u periodu od 2010. do 2015. godine. Strategija, za čije sprovođenje je potrebno usvojiti akcioni plan, treba da omogući: 1) poboljšanje položaja osuđenika, pritvorenika i drugih lica lišenih slobode i bolje ostvarivanje njihovih prava; 2) humanizaciju sistema izvršenja krivičnih sankcija i potpuniju primenu međunarodnih standarda u toj oblasti; 3) uspostavljanje povratne veze kojom se prati uspešnost primene krivičnog zakonodavstva u segmentu izvršenja krivičnih sankcija radi korigovanja kaznene politike sudova i osnovnih kriminalno-političkih opredeljenja; 4) delotvorniji rad Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, organa uprave u sastavu Ministarstva pravde, nadležnog da sprovodi, organizuje i nadzire izvršenje krivičnih sankcija; 5) smanjenje i preraspodelu izdvajanja sredstava iz budžeta Republike Srbije za izvršavanje krivičnih sankcija; 6) veću bezbednost svih članova društva.

Aktivnosti koje će u okviru sprovođenja Strategije biti preduzete odnose se na: 1) alternativne sankcije i mere; 2) uslovni otpust i prevremeno otpuštanje; 3) uvođenje sudije za izvršenje krivičnih sankcija; 4) poverničku i probacionu službu; 5) povećanje smeštajnih kapaciteta i poboljšanje uslova u zavodima; 6) poboljšanje stručnih kapaciteta u Upravi; 7) amnestiju; 8) jedinstveni informacioni sistem.

---

39 Član 24, st. 3.

40 Član 18, st. 2.

41 Pravilo 19.4 Evropskih zatvorskih pravila: „U zatvoru se moraju obezbediti uslovi da svaki zatvorenik može da se istušira ili okupa na temperaturi koja je prikladna klimatskim uslovima, ukoliko je moguće svakog dana ili najmanje dva puta nedeljno.“

42 *Sl. glasnik RS*, br. 53/2010.

Između ostalog, Strategijom se predviđa šira primena alternativnih sankcija i mera, i to tako što bi se proširio osnov za određivanje jemstva i unapredio sistem elektronskog nadzora, koji treba da omogući korišćenje mere zabrane napuštanja stana ili mesta boravišta umesto mere pritvora.

Predviđeno je i propisivanje kućnog zatvora kao samostalne krivične sankcije, povećanje broja časova koje osuđeni može provesti radeći javnom interesu i propisivanje pojednostavljenih formi krivičnog postupka u kojim se izriču alternativne sankcije. Novim ZKP, koji je u pripremi, predviđa se i uvođenje sudije za izvršenje krivičnih sankcija, koji bi imao značajne nadležnosti u sprovođenju krivičnih sankcija, a bio bi, između ostalog, zadužen i za praćenje sprovođenja kazne kućnog zatvora.

Strategija predviđa i mere koje treba da omogućе efikasniju primenu mera uslovnog otpusta i prevremenog otpuštanja. U njihovom sprovođenju bi značajnu uloga trebao da ima upravo sudija za izvršenje krivičnih sankcija, kome će biti povereno odlučivanje o molbi osuđenog za uslovni otpust a moći će i da, po službenoj dužnosti, osuđenog prevremeno otpusti.

Predviđa se i donošenje zakona kojim će se urediti izvršenje različitih alternativnih sankcija i mera za koje će biti nadležna probaciona služba, u čijoj nadležnosti će biti različiti poslovi kojim se sudovima asistira u donošenju odluka koje se tiču okrivljenih i osuđenih lica.

Vlada je Strategijom predvidela i povećanje smeštajnih kapaciteta. Kao kratkoročnu aktivnost, Vlada planira početak rada Kazneno-popravnog zavoda u Beogradu (Padinskoj Skeli), koji će biti zavod zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem (najviši stepen obezbeđenja u zatvorskom sistemu u Srbiji), sa kapacitetom za smeštaj 450 osuđenika. Na srednji rok, planira se rekonstrukcija, odnosno adaptacija postojećih smeštajnih kapaciteta, a na duži rok izgradnja novih zavoda za izvršenje krivičnih sankcija.

Na kraju, pored poboljšanja stručnih kapaciteta u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija, kao mere koje treba da doprinesu smanjenju prenaseljenosti i boljoj organizaciji rada policije, pravosuđa i Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, predviđaju se amnestija za određene kategorije osuđenika i uvođenje jedinstvenog informacionog sistema.

Ovde bi valjalo naglasiti da je praksa pokazala da građenje novih zatvora kao jedina mera sprečavanja prenaseljenosti zatvora nije dala dobre rezultate.⁴³ Ta mera, usmerena na povećanje smeštajnih kapaciteta, treba

---

43 Opšti izveštaj Komiteta za prevenciju torture br. 7 u stavu 14 navodi da se u zemljama koje su izgradile nove zatvore zatvorenička populacija samo povećala i popunila raspoložive kapacitete

biti praćena nizom drugih mera usmerenih na smanjenje broja zatvorenika. Potonje mere ukljućuju ali se ne ogranićavaju na promenu prakse ćestog i nepotrebnog izricanja pritvora, veću primena alternativnih sankcija i bolje osmišljeno sprovođenje uslovnog otpusta kroz uvođenje programa nadzora i pružanja podrške uslovno otpuštenim zatvorenicima u cilju smanjivanja stope recidivizma.⁴⁴ Ova poslednja mera bi imala naroćitog smisla s obzirom da većinu lica lišenih slobode u Srbiji ćine povratnici.

Može se oceniti da su mere predvićene Strategijom razumne i dobre, i da bi sigurno mogle doprineti smanjenju prenaseljenosti, a ostaje da se vidi koliko će ozbiljno Vlada i pravosudni organi pristupiti njihovom sprovođenju. Naravno, problem prenaseljenosti će biti nerešiv ukoliko i druge mere, kao što su opšta prevencija kriminala i narkomanije, ne daju rezultate.

---

44 Vidi Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope br. (99) 22 i (2003)22.

9. REŽIM

Nažalost, u celom sistemu izvršenja krivičnih sankcija za lica lišena slobode nema mnogo mogućnosti za upošljavanje, a u većini zavoda su i mogućnosti za rekreaciju ili druge smislene aktivnosti prilično ograničene, tako da većina zatvorenika vreme u zavodu provodi u svojim sobama ili zajedničkim prostorijama, uglavnom gledajući televiziju i dosađujući se. Ovo naročito važi za zatvorena odeljenja zavoda, odnosno pritvor. Upravo su pritvorenici kategorija lica lišenih slobode koja je podvrgnuta najnepovoljnijem režimu. Zbog potrebe da se razdvoje lica okrivljena kao saučesnici i nedostatka prostora, u pritvorskim delovima zavoda po pravilu nema zajedničkih prostorija, pa su pritvorenici prinuđeni da dane provode u ćelijama u kojim opet, zbog prenaseljenosti, često ima jako malo prostora. Iako to važeći propisi dozvoljavaju, pritvorenici nisu radno angažovani.

Zbog prenaseljenosti, nedostatka osoblja u službi obezbeđenja ili nedovoljnog broja šetališta, u većini zavoda je nemoguće svim licima lišenim slobode omogućiti da na otvorenom provedu bar dva sata dnevno, kao što je garantovano važećim propisima. I u vezi sa ovim aspektom života u zatvorenoj ustanovi u najgorem položaju su pritvorenici, kojima se obično teško omogućava da na otvorenom provedu i sat vremena dnevno, što je minimum propisan Evropskim zatvorskim pravilima (Pravilo 27.1) i standardima CPT. Osuđenici su uglavnom u nešto boljem položaju, posebno u poluotvorenim i otvorenim odeljenjima, u kojim na otvorenom obično provode i znatno više od dva sata dnevno. Uz to, prostora za šetnju je u ovim odeljenjima uvek više nego u zatvorenim. U malim zavodima, posebno onim koji se nalaze u centru grada, u starijim objektima, nema gotovo nikakve mogućnosti za rekreaciju. U najboljem slučaju, ovi zavodi imaju nekoliko sprava za vežbanje u šetalištu ili jednu manju prostoriju koja se koristi kao teretana (kao što je npr. slučaj u Okružnom zatvoru u Vranju). U zavodima koji se nalaze van grada, kao što su KPZ u Sremskoj Mitrovici, KPZ u Beogradu-Padinskoj Skeli, KPZ za maloletnike u Valjevu ili VPD za maloletnike u Kruševcu uslovi za rekreaciju su znatno bolji i zatvorenici masovno koriste mogućnost da učestvuju u sportskim aktivnostima.

Kao što smo u uvodu rekli, u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija nema dovoljno mogućnosti za upošljavanje osuđenika. Izuzetak su zavodi otvorenog tipa i otvorena ili nešto ređe poluotvorena odeljenja zavoda koji imaju ekonomije, proizvodne pogone ili radionice. Nažalost, poslednjih godina raste procenat osuđenika koji su povratnici i koji bivaju razvrstani u zatvoreno odeljenje, što dodatno smanjuje mogućnost zapošljavanja, pošto je samo u velikim zavodima, poput onog u Sremskoj Mitrovici, moguće zapošljavanje osuđenika iz zatvorenog odeljenja, a da to nije na poslovima održavanja higijene ili pripreme hrane. Doduše, i u ovom zavodu smo od osuđenika čuli da je posla sve manje i da raste broj osuđenika koji nisu radno angažovani, uprkos tome što kod njih postoji volja da rade. Pitanju upošljavanja bi trebalo posvetiti značajnu pažnju, jer je teško očekivati da bilo kakav napredak u resocijalizaciji ostvaruju ljudi koji dane provode bez ikakvih smislenih aktivnosti, dosađujući se. Rad, odnosno radna terapija je izuzetno važna za one osuđenike koji se leče od bolesti zavisnosti, a takvih je nažalost mnogo.

Posebno je loše kada se nikakve smislene aktivnosti ne nude maloletnim, odnosno mlađim punoletnim licima. Nažalost, u obe ustanove namenjene maloletnicima, VPD za maloletnike u Kruševcu i KPZ za maloletnike u Valjevu, postoje grupe maloletnika sa vrlo ograničenim mogućnostima za učešće u aktivnostima koje se organizuju u ustanovi. Naime, u VPD za maloletnike u Kruševcu postoji zatvoreno odeljenje u kome je u vreme naše posete boravilo 25 štićenika za koje je uspostavljen dnevni režim aktivnosti koji se u mnogome razlikuje od onog koji se primenjuje u ostatku ustanove. Prvo, ovi štićenici gotovo da i ne pohađaju nastavu, pošto nastavnici u zatvoreno odeljenje vraćaju samo povremeno i ne zadržavaju se dugo. Drugo, na otvorenom borave, prema njihovim rečima, daleko manje nego što je propisano, uprkos tome što ovo odeljenje ima zasebno dvorište sa igralištem, pa dane provode u dve odvojene zajedničke prostorije u kojim imaju samo televizor i muzičku opremu (pritom je televizor u jednoj prostoriji u vreme naše posete bio neispravan). U KPZ za maloletnike u Valjevu sličan režim postoji u odeljenju pojačanog nadzora. Ni tamo osuđenici koji se nalaze u ovom, izdvojenom odeljenju ne učestvuju u aktivnostima koje se organizuju za druge osuđenike, a u okviru odeljenja u kom se nalaze nemaju mogućnosti za rekreaciju ili druge smislene aktivnosti.⁴⁵

---

⁴⁵ Opširnije o postupanju prema licima lišenim slobode u obe ustanove vidi III.2.2 i III.4.2.

Obrazovnih programa u manjim ustanovama (okružnim zatvorima) po pravilu nema, uglavnom zbog toga što se u njih upućuju osuđeni na vrlo kratke kazne zatvora. Ako se desi da neko od zatvorenika želi da nastavi ili započne školovanje u nekoj školi ili fakultetu, uglavnom mu se bez problema omogućava da odlazi na ispite. U ustanovama za maloletnike, kao i u KPZ u Sremskoj Mitrovici, postoje obrazovni programi. U VPD u Kruševcu smo čuli da za štíćenike ozbiljan problem predstavlja to što im se diplome izdaju tako da se vidi da su stečene u domu, što kasnije otežava zapošljavanje.

10. KONTAKT SA SPOLJNIM SVETOM

ZIKS posvećuje značajnu pažnju kontaktu lica lišenih slobode sa spoljnim svetom, pa garantuje i određuje način ostvarivanja prava na dopisivanje (član 75), prava na telefonski razgovor (član 76), prava na posete (član 78) i prava na boravak u posebnoj prostoriji s bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem (član 82) i propisuje da osuđenim licima pod određenim uslovima mogu biti dodeljena i posebna prava, među koja spadaju i pravo na prijem poseta izvan zavoda, pravo na slobodan izlazak u grad, pravo na posetu porodici i srođnicima o vikendu i praznicima, pravo na nagradno odsustvo iz zavoda do sedam dana i pravo na korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda (član 115, st. 1). Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora detaljnije reguliše na koji način se ova prava ostvaruju i garantuje i pravo na obaveštavanje, propisujući da osuđeni može nabavljati knjige, časopise i druga sredstva javnog obaveštavanja izdata, odnosno proizvedena u zemlji i inostranstvu (član 43, st. 1). Sve ove odredbe su u potpunosti u skladu sa standardima CPT, ali ćemo ovde skrenuti pažnju na jednu odredbu ZIKS koja dovodi u pitanje ostvarivanje prava na kontakt sa spoljnim svetom. Naime, ZIKS u članu 81, st. 2 propisuje da osuđeni za vreme izdržavanja disciplinske mere upućivanja u samicu nema pravo na posete, osim posete branioca ili punomoćnika koji ga zastupa ili koga je pozvao radi davanja punomoćja. Smatramo da ova odredba nije dobra i da ne postoje dovoljno dobri razlozi za uskraćivanje prava na posete licima koja izdržavaju disciplinsku meru upućivanja u samicu. CPT, koji kontaktu zatvorenika sa spoljnim svetom daje veliki značaj, ističe da svako ograničenje tog kontakta mora biti zasnovano isključivo na dovoljno jakim razlozima bezbednosti ili na razlozima koji se tiču raspoloživih sredstava.⁴⁶ Sama činjenica da je neko u disciplinskom postupku kažnjen upućivanjem u samicu nije razlog bezbednosti, niti ima veze sa bilo kakvim razlozima koji se tiču raspoloživih sredstava, tako da se može zaključiti da ni CPT ne smatra upućivanje u samicu razlogom za uskraćivanje prava na posetu. Stoga smatramo da bi

---

46 2. Opšti izveštaj [CPT/Inf (92) 3], paragraf 51.

ovu odredbu ZIKS trebalo menjati i osuđenima dozvoliti da pravo na posete ostvaruju i tokom boravka u samici. U VPD za maloletnike u Kruševcu smo primetili praksu koja je očigledno inspirisana ovim zakonodavnim rešenjem iz ZIKS, odnosno praksom koja je sledi, ali u slučaju maloletnika nema osnova u zakonu. Naime, u ovoj ustanovi postoji praksa da se maloletnicima kojima je izrečena mera izdvajanja u posebnu prostoriju (što je, pošto se maloletnicima ne može izreći mera upućivanja u samicu, najteža disciplinska mera koja se prema njima može primeniti i time na neki način pandan meri upućivanja u samicu) tokom njenog izvršenja ne dozvoljavaju posete, iako za to nema zakonskog osnova. Pravilnikom o kućnom redu vaspitno-popravnog doma nije propisano da se tokom trajanja ove mere posete neće dopustiti, kao što je to izričito urađeno u ZIKS u vezi sa posetama za vreme trajanja mere upućivanja u samicu. Ovim pravilnikom je propisano da upravnik doma može, na predlog vaspitača vaspitne grupe, zabraniti posete lica koje štetno utiče na maloletnika (član 26, st. 4) i da, dok se izvršava disciplinska mera izdvajanja u posebnu prostoriju, maloletnik nema pravo na prijem poseta bračnog druga ili lica s kojim je zasnovao vanbračnu zajednicu u posebnoj prostoriji (član 29, st. 2). U delu u kojem reguliše izvršenje disciplinske mere upućivanja u posebnu prostoriju (čl. 71 do 79) Pravilnik o kućnom redu ne govori o tome da ona podrazumeva zabranu poseta. Dakle, Pravilnik o kućnom redu ne sadrži eksplicitnu odredbu kojom bi propisivao da tokom izdvajanja u posebnu prostoriju maloletnik nema pravo na posetu, izuzev kad je u pitanju poseta bračnog druga ili osobe s kojom je maloletnik zasnovao vanbračnu zajednicu. Na osnovu ovoga bi se moglo zaključiti da bi, da je to želeo, donosilac Pravilnika o kućnom redu jasno propisao da maloletnik tokom izdvajanja u posebnu prostoriju nema pravo na posete. Ovde ćemo ponovo podsetiti na gore pomenute stavove CPT u vezi sa ostvarivanjem prava lica lišenih slobode na kontakt sa spoljnim svetom, ovaj put izražene s posebnim akcentom na značaj tog kontakta za maloletnike:

„CPT pridaje veliku važnost održavanju dobrog kontakta sa spoljnim svetom svih osoba koje su lišene slobode. Vodeći princip bi trebalo da bude unapređivanje kontakta sa spoljnim svetom; sva ograničavanja takvih kontakata trebalo bi da se zasnivaju isključivo na ozbiljnim razlozima bezbednosti, ili razlozima vezanim za raspoloživa sredstva.

Aktivno unapređivanje takvih kontakata može biti posebno korisno za maloletnike lišene slobode, od kojih mnogi imaju probleme ponašanja u vezi sa emocionalnom deprivacijom ili nedostatkom umeća društvenog opfođenja.

CPT takođe želi da naglasi da kontakt maloletnika sa spoljnim svetom ne sme nikada biti ograničavan ili uskraćivan kao vrsta disciplinske mere.⁴⁷

Dakle, smatramo da postojeća praksa u VPD za maloletnike u Kruševcu ne samo da nema uporišta u postojećim propisima, već je i necelishodna. Naročito je loše, a prema rečima štićenika doma to se događa, da se poseta uskrati roditeljima koji su, neznajući da im je dete kažnjeno izdvajanjem u posebnu prostoriju, doputovali u Kruševac. Ovde treba istaći da tokom izvršenja mere izdvajanja u posebnu prostoriju maloletnicima ne bi trebalo ograničavati ili uskraćivati ni druge vidove kontakta sa spoljnim svetom, poput telefoniranja (CPT u gore navedenom stavu i kaže da kontakt maloletnika sa spoljnim svetom, koji podrazumeva više od samih poseta, ne sme nikada biti ograničavan ili uskraćivan kao vrsta disciplinske mere).

Kad se izuzme slučaj VPD za maloletnike u Kruševcu, u razgovorima sa osuđenima u zavodima koje smo posetili prethodne godine nismo čuli da im osoblje zavoda uskraćuje pravo na kontakt sa spoljnim svetom. Bilo je primedbi na račun organizacije poseta, kao npr. u KPZ u Sremskoj Mitrovici, gde su osuđenici skrenuli pažnju na to da posetioci nekada zbog gužve i loše organizacije satima čekaju da uđu u zavod⁴⁸ ili u vezi sa trajanjem poseta, koje su nekada, uglavnom iz objektivnih razloga, kraće nego što bi trebalo da budu (kao npr. u okružnim zatvorima u Pančevu i Prokuplju). Nažalost, neki manji zavodi, poput pomenutih okružnih zatvora u Pančevu i Prokuplju, nemaju ni odgovarajuće prostorije za posete, pa se one obavljaju u hodnicima, odnosno prolaznim prostorijama, nekad i stojeći. Retki su zavodi koji imaju prostoriju namenjenu za ostvarivanje prava na boravak u posebnoj prostoriji sa bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem, pa je u praksi ovo pravo ostvarivo samo u nekim, uglavnom većim zavodima.

Nismo nailazili na ozbiljnije primedbe u vezi sa ostvarivanjem prava na dopisivanje i telefonske razgovore. Ponekad bismo u razgovorima sa osuđenima čuli da oni sumnjaju da im osoblje zavoda čita prepisku kada to ne bi smelo, ali ove navode tokom poseta nije bilo moguće proveriti.

Gledanje televizije i slušanje radija se nigde ne zabranjuje, a i opremljenost zavoda televizorima je uglavnom dobra.

---

47 9. Opšti izveštaj CPT [CPT/Inf (99) 12], paragraf 34.

48 Opširnije vidi III.7.2.

Kontakt sa spoljnim svetom je za pritvorenike posebno regulisan, Pravilnikom o kućnom redu za primenu mere pritvora, i predviđa više ograničenja, propisanih radi neometanog vođenja sudskog postupka. Kako prilikom poseta nismo mogli razgovarati sa pritvorenicima, ovde ne možemo govoriti o detaljima u vezi sa ostvarivanjem njihovih prava na posete, telefoniranje i dopisivanje. Jedino možemo napomenuti da smo, obilazeći pritvorske prostorije, primetili da su one uglavnom nešto bolje opremljene televizorima nego one u kojim borave osuđena lica.

11. POSEBNE KATEGORIJE LICA LIŠENIH SLOBODE

Žene. – Žene u Srbiji mogu izdržavati kaznu zatvora u samo jednoj ustanovi – KPZ za žene u Požarevcu. Ovu ustanovu u poslednjih godinu dana nismo posećivali, tako da će ovde ukratko biti reči samo o zapažanjima u vezi sa postupanjem prema ženama u drugim zavodima, u kojim se mogu naći kao pritvorena lica i o postupanju prema štićenicama VPD za maloletnike u Kruševcu.

U svim ustanovama žene su smeštene odvojeno od muškaraca i to se ne dovodi u pitanje čak ni u uslovima najveće prenaseljenosti. Uprave i osoblje zavoda imaju svest o specifičnim potrebama žena, pa se one po običaju smeštaju u prostorije koje su najbolje uređene i u kojim postoje najbolji uslovi za održavanje lične higijene. Kako prilikom poseta nismo u mogućnost da razgovaramo sa pritvorenim licima, nismo mogli saznati puno o tome kako se prema ženama koje borave u pritvoru postupa. Prema informacijama koje smo dobili u nekoliko zdravstvenih službi zavoda, reklo bi se da uglavnom nema problema sa snabdevanjem žena stvarima potrebnim za ličnu higijenu, kao što su higijenski ulošci i tamponi.⁴⁹ I u VPD za maloletnike u Kruševcu su štićenice doma smeštene u prostorije koje su u nešto boljem stanju od onih koje koriste muškarci. Tamo su žene odvojene od muškaraca samo tokom noći, odnosno dok borave u objektima u kojim su i spavaonice, a tokom dana se slobodno kreću i mogu biti u kontaktu sa muškarcima. Nažalost, veliki broj štićenica ovog doma u njega dolazi posle boravka u domu za nezbrinutu decu, u kome provedu vreme do svoje 18. godine, nakon čega bivaju bukvalno izbačene na ulicu i prinuđene da se bave prostitucijom, što onda po pravilu dovodi do toga

---

⁴⁹ Podsetimo ovde da CPT ističe da je od naročite važnosti da ženama toaleti i kupatila budu lako dostupni, te da se povede briga o uklanjanju krvlju umrljanih predmeta, kao i o snabdevanju stvarima za ličnu higijenu, kao što su higijenski ulošci i tamponi. Propust da se obezbede takve osnovne potrepeštine može po sebi predstavljati ponižavajuće postupanje (*Opšti izveštaj CPT*, 1999).

da postanu korisnice droga i često i do toga da postanu zaražene virusom hepatitisa C. Naravno, ovo je društveni problem koji zahteva angažovanje brojnih aktera, a ne samo ustanove poput VPD za maloletnike.

U poslednje vreme se povećava broj žena zaposlenih u službama za obezbeđenje ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, pa su sada retke (ako ih uopšte ima) one u kojim rade isključivo muškarci. Ovo je svakako dobro, jer pomaže da se izbegnu situacije u kojim žene pretresaju muškarci, što pod određenim uslovima može predstavljati zlostavljanje, a i trebalo bi da doprinosi poboljšanju klime u ustanovi i prevenciji zlostavljanja.⁵⁰

Maloletnici. – U poslednjih godinu dana posetili smo jedine dve ustanove namenjene maloletnicima, Vaspitno-popravni dom u Kruševcu i Kazneno-popravni zavod u Valjevu. O uslovima i postupanju prema licima lišenim slobode u ovim ustanovama govorimo u III delu ovog izveštaja (poglavlja III.2 i III.4), a ovde ćemo se samo ukratko spomenuti da se maloletnici kao pritvorenici mogu naći i u ostalim zavodima u Srbiji. Po pravilu ih je zbog prenaseljenosti pritvorskih prostorija nemoguće odvojiti od punoletnih lica, tako da borave zajedno. U vezi sa ovim, Zaštitnik građana je 30. decembra 2010. doneo preporuku kojom je od dva zavoda i Uprave za izvršenje krivičnih sankcija tražio da maloletne pritvorenike smeštaju u prostorije sa punoletnim pritvorenicima samo ukoliko to odobri nadležni sudija za maloletnike, kao što je to propisano nacionalnim zakonodavstvom.⁵¹

Osobe sa invaliditetom. – Generalno, zavodi za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji nisu prilagođeni potrebama osoba sa invaliditetom. Ove osobe se sreću sa različitim teškoćama, kao što su npr. nedostatak rampi i toaleti i kupaonice potpuno neprilagođene njihovim potrebama (u toaletima po pravilu nema WC šolja, već se koriste isključivo pisoari i tzv. čučavci, što predstavlja problem ne samo za osobe sa invaliditetom, već i za starije ili onemoćale zatvorenike). Uz to, položaj ovih osoba otežava i činjenica da u skoro svim zavodima medicinsko osoblje nije dovoljno brojno ili nije prisutno tokom celog dana da bi im moglo pružiti potrebnu

---

50 CPT zapošljavanje osoba oba pola smatra važnom garancijom protiv zlostavljanja na svim mestima lišavanja slobode (*Opšti izveštaj CPT*, 1999).

51 Vidi <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/misljenja-preporuke-i-stavovi/1231-2010-12-31-10-47-54>.

negu, tako da u mnogome zavise od pomoći zatvorenika sa kojima dele sobu, što nije dobro.⁵²

Stranci. – Strani državljani kaznu zatvora izdržavaju u KPZ u Sremskoj Mitrovici. Svi se nalaze u zatvorenom odeljenju zavoda. Nisu odvojeni od ostalih osuđenika i nismo čuli da su na bilo koji način diskriminisani ili privilegovani. Naravno, strancima je zbog udaljenosti porodica teže da ostvaruju kontakt sa njima i posete retko primaju, pa bi bilo primereno omogućiti im da, kada do poseta dođe, one traju duže. Ovakvu preporuku daje i CPT:

„CPT želi istaći da postoji potreba za izvesnom fleksibilnošću u odnosu na primenu pravila u pogledu poseta i telefonskih kontakata kada se radi o zatvorenima čije porodice žive daleko (čime redovne posete postaju praktično nemoguće). Takvim zatvorenima treba na primer da bude dozvoljeno da akumuliraju vreme za posete i/ili da im budu omogućeni češći telefonski kontakti sa porodicama.“⁵³

Najveći broj stranaca u KPZ u Sremskoj Mitrovici, ali i u drugim zavodima u kojim se mogu naći kao pritvorenici, čine oni iz okolnih država, kojima za komunikaciju u zavodu nije potreban prevodilac (državljeni Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske), ali ima i stranaca koji ne razumeju srpski jezik. Oni se najčešće nađu u zatvoru kao prekršajno kažnjena lica, zbog ilegalnog prelaska granice. Vrlo često se radi o državljanima udaljenih zemalja u kojim se govore jezici za koje u Srbiji ima malo tumača (poput Avganistana, Somalije ili Iraka), čije je usluge najčešće nemoguće obezbediti u manjim mestima što može predstavljati problem ako se ova lica ne služe engleskim jezikom.

Nismo čuli da su se u bilo kom zavodu dešavali etnički motivisani incidenti u kojim su učestvovali stranci.

---

52 U vezi sa ovim interesantna je presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Engel protiv Mađarske* (App. No. 46857/06). U toj slučaju, osuđenik koji je osoba sa invaliditetom je bio smešten u zatvor u kom nisu postojali uslovi da se samostalno okupa, niti je o tome i promeni pelena koje je koristio vodilo brigu zatvorsko osoblje, tako da je u pogledu ovih potreba u potpunosti zavisio od volje osuđenika sa kojim je delio ćeliju. Sud je ocenio ovakvo postupanje države kao neprihvatljivo (paragraf 25) i proglasio, ne samo zbog ovog, već i drugih propusta, Mađarsku odgovornom za povredu člana 3 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, tj. za kršenje zabrane mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja.

53 2. *Opšti izveštaj [CPT/Inf (92) 3]*, paragraf 51.4.

Lica u policijskom pritvoru. – Iako ZIKS to ne predviđa, prostorije kaznenih ustanova u Srbiji i dalje služe i za tzv. policijski pritvor (zadržavanje lica koje policija liši slobode do donošenja odluke o određivanju pritvora). Razlog tome jesu nedostatak adekvatnih prostorija i nemogućnost pripremanja hrane u policijskim stanicama. Sve do nedavno, lica u policijskom pritvoru čuvalo je zatvorsko obezbeđenje, a zdravstvenu negu pružalo zatvorsko medicinsko osoblje. U pogledu prevencije zlostavljanja, ovo je za lica lišeno slobode bilo najbolje rešenje, jer je mogućnost zlostavljanja, po pravilu, najveća u prvim satima po lišenju slobode, dok se osoba nalazi u rukama policije. Tokom 2009. godine došlo je do promene organizacije policijskog zadržavanja u kaznenim ustanovama, pa sada zavodi obezbeđuju samo smeštaj i hranu, a zdravstvenu negu samo izuzetno, u hitnim slučajevima (pod uslovom da je medicinsko osoblje prisutno u trenutku u kom je intervencija potrebna), dok je obezbeđenje u potpunosti u nadležnosti policije. To pojednostavljuje utvrđivanje odgovornosti za zlostavljanje, u slučaju da se ono desi, jer je jasno da je od trenutka lišavanja slobode lice bilo isključivo u rukama policije, koja je onda odgovorna za zlostavljanje čak i ako se ono desilo u zatvoru. To znači da policija nikako ne može tvrditi da je za zlostavljanje odgovorno zatvorsko osoblje. Za zatvorsku upravu i osoblje je sigurno ovakav način organizacije policijskog pritvora dobar, a ni za zadržana lica verovatno nije nepovoljan pošto je manja verovatnoća da će policajci okruženi zatvorskim osobljem i često pokriveni video nadzorom pribеći nekoj vrsti zlostavljanja.

Inače, prostorije koje se koriste za policijski pritvor su u gotovo svim zavodima potpuno identične onim koje se koriste za pritvor. U njima se ne vrši saslušavanje. Hranu obezbeđuje zavod, a kao što smo rekli, u slučaju da je neophodna lekarska intervencija, ona se vrši u civilnim ustanovama. Izuzetak mogu biti situacije u kojim je lekarska intervencija toliko hitna da se ne može čekati dolazak hitne pomoći ili odvođenje u bolnicu. Tada će intervenciju izvršiti zatvorsko medicinsko osoblje, pod uslovom da je prisutno.

12. ZDRAVSTVENA NEGA

U toku poslednjih godinu dana nije bilo zakonodavnih izmena koje bi se ticale prava zatvorenika na zdravstvenu zaštitu, niti organizacije i načina rada zdravstvenih službi u zavodima. Stoga ćemo ovde ukratko objasniti kako funkcionišu zdravstvene službe kaznenih ustanova u Srbiji, uzimajući u obzir ne samo ono što smo ustanovili tokom poslednjih godinu dana, već od početka sprovođenja projekta, maja 2009. godine.

Nedostatak osoblja. – Sve ustanove koje smo posetili imaju zdravstvene službe, mada je u njima nekada stalno zaposlen samo jedan medicinski tehničar. Ima okružnih zatvora za koje sistematizacijom nije predviđeno da imaju stalno zaposlenog lekara. I u ustanovama koje imaju stalno zaposlene lekare, njihov broj je često manji od potrebnog. Zavodi u kojim medicinsko osoblje, odnosno lekar, nisu prisutni tokom celog dana i noći najčešće za hitne usluge koristi hitnu pomoć lokalnih zdravstvenih ustanova, mada ima i zavoda čiji lekari su stalno u pripravnosti i po pozivu dolaze u zavod i van radnog vremena.

Poslovi u kaznenim ustanovama i dalje nisu nimalo atraktivni i teško je pronaći i zaposliti odgovarajuće medicinsko osoblje, naročito lekare. Razlozi za to su mnogobrojni. Navešćemo samo neke. Prvi razlog nije specifičan za Srbiju – dužnosti lekara i ostalog medicinskog osoblja u zatvorima često su znatno teže nego u civilnim zdravstvenim ustanovama, i mogu uključivati i bezbednosno rizične zadatke. Uz to, i lekari i medicinsko osoblje, kao svi ljudi, mogu imati predubeđenja zbog kojih ne žele da rade sa ljudima koji se nalaze u zatvoru. Drugo, medicinsko osoblje u zatvorima je slabije plaćeno nego ono u državnim i privatnim zdravstvenim ustanovama. Treće, zdravstvene službe u zatvorima se nalaze u nadležnosti Ministarstva pravde, odnosno Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, a ne Ministarstva zdravlja, i zapošljavanje u njima predstavlja na neki način udaljavanje od struke, jer su mogućnosti stručnog usavršavanja, specijalizacije i uopšte profesionalnog napredovanja vrlo ograničene. Izdvajanje zatvorskih zdravstvenih službi iz Ministarstva pravde moglo bi

predstavljati pozitivnu promenu, ne samo za medicinsko osoblje, već i za lica lišena slobode, jer bi tako bila bolje obezbeđena nezavisnost lekara, koja je vrlo važna za uspostavljanje poverljivog odnosa između lekara i pacijenata, ali i za sprečavanje i otkrivanje zlostavljanja.

Pregled po prijemu. – ZIKS propisuje da se prilikom stupanja u zavod najpre utvrđuje identitet osuđenog, obavlja lekarski pregled i otvara zdravstveni karton.⁵⁴ Pravilnikom o kućnom redu određeno je da pregled mora biti izvršen u roku od 24 sata od prijema. Ne postoji jedinstvena praksa u pogledu ove obaveze. Prvo, pregled po prijemu se ne vrši uvek u roku od 24 časa od prijema. U nekim od ustanova koje nemaju stalno zaposlenog lekara niti stalno prisutno medicinsko osoblje, pregled se izvrši prilikom prvog redovnog dolaska lekara. To znači da se na pregled može čekati par dana, a najčešće se dešava da se pregled čeka ukoliko je lice primljeno petkom popodne ili vikendom, kada u ustanovi nema lekara. Ipak, u nekim ustanovama se u ovakvim situacijama lica lišena slobode odvođe u lokalne zdravstvene ustanove i primaju tek po obavljenom zdravstvenom pregledu. U nekim se opet telefonom poziva lekar ili medicinski tehničar, koji onda dolazi i vrši pregled. U ustanovama koje imaju obezbeđeno stalno prisustvo medicinskog osoblja, pregled po prijemu se vrši u roku od 24 sata, kao što je i propisano. Pregled po prijemu vrši lekar ili za to obučen medicinski tehničar. I način vršenja pregleda se razlikuje od jedne do druge ustanove. Negde je pregled manje, negde više detaljan, ali se može zaključiti da najčešće izgleda kao kratak razgovor sa licem lišenim slobode, tokom kojeg ono prijavljuje svoje zdravstvene probleme (ako ih ima), upoznaje lekara sa terapijom koju prima ili koja mu je propisana, saopštava od kojih je bolesti bolovao itd. Po potrebi, obavlja se i fizički pregled. Prilikom ovog pregleda otvara se zdravstveni karton, u koji se unose sve dostupne informacije o zdravlju lica lišenog slobode.

Pristup lekaru. – Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora propisuje da se osuđeni za lekarski pregled mogu javiti svakog dana nadležnom radniku službe obezbeđenja koji ih u njihovom prisustvu upisuje u knjigu lekarskih pregleda i sprovodi do lekara shodno radnom vremenu zdravstvene službe, a najkasnije prvog narednog radnog dana, pri čemu osuđeni nije dužan da navodi razloge za le-

---

54 Član 60, st. 1.

karski pregled.⁵⁵ Ova pravila se u najvećoj meri poštuju. Odstupanja može biti u pogledu roka u kom pregled mora biti izvršen, jer ima zavoda u koje lekar ne dolazi svakog radnog dana, pa se može desiti da se na pregled čeka duže nego što Pravilnik o kućnom redu dozvoljava. Nismo čuli da obezbeđenje bilo gde selektira prijave.

Dalje, Pravilnik o kućnom redu propisuje da je u hitnim slučajevima, svako službeno lice zavoda obavezno da obaveštavanjem i traženjem obezbedi pravovremeno pružanje stručne lekarske pomoći osuđenom.⁵⁶ Kada u zavodu nije prisutan lekar, da li se radi o hitnom slučaju procenjuje medicinski tehničar, a ako i njega nema, to rade čuvari, najčešće uz telefonske konsultacije sa medicinskim osobljem. Ovo nije najbolja praksa, jer obezbeđenje nije osposobljeno za ovakve procene, a lekar ili medicinski tehničar ne mogu doneti najbolju procenu ukoliko ne pregledaju osobu koja pomoć traži. Zbog toga bi u slučaju da lice lišeno slobode traži lekarsku pomoć tvrdeći da je hitna, trebalo pozvati službu hitne pomoći.

Ukoliko su u zavodu obezbeđene povremene posete lekara specijalista, specijalistički pregledi se vrše u zavodu. Ako specijalista čije su usluge potrebne ne posećuje zavod, lica lišena slobode specijalističke usluge dobijaju u lokalnoj civilnoj zdravstvenoj ustanovi. Osuđena i prekršajno kažnjena lica obično ne čekaju dugo na specijalistički pregled, jer se on najčešće vrši čim je lekar specijalista dostupan. Specijalistički pregledi se vrše po uputu lekara, ali ih je moguće obaviti i po zahtevu osuđenika, uz odobrenje upravnika.

Retki su zavodi u okviru kojih postoje stomatološke ambulante. Izuzev u većim zavodima, lica lišena slobode stomatološke usluge dobijaju van zavoda, u državnim, ili ređe, privatnim stomatološkim ambulantama. U nekim zavodima postoji praksa da se stomatološke usluge omogućavaju samo ukoliko je potrebno vađenje zuba. Ovakva praksa je nedopustiva, ozbiljno ugrožava zdravlje lica lišenih slobode i trebalo bi je hitno prekinuti. Ona je i u suprotnosti sa ZIKS, koji izričito propisuje da se osuđenom mora omogućiti da koristi usluge zubnog lekara (član 102, st. 6), ne ograničavajući ih na vađenje zuba. ZIKS propisuje i da se osuđeni kome se u zavodu ne može pružiti odgovarajuća zdravstvena zaštita upućuje u

---

55 Član 35, st. 1 i 2 Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora.

56 Član 35, st. 3 Pravilnika o kućnom redu u kazneno-popravnim zavodima i okružnim zatvorima.

Specijalnu zatvorsku bolnicu ili drugu zdravstvenu ustanovu (član 101, st. 2). Dakle, nema nikakvog zakonskog osnova za ograničavanje usluga stomatologa na vađenje zuba.

Kada se lice lišeno slobode prevozi na pregled ili lečenje van zavoda, većina zavoda obezbeđuje pratnju medicinskog tehničara samo ukoliko lekar proceni da je to neophodno. Ima zavoda koji prilikom svakog prevoženja na lečenje obezbeđuju pratnju medicinskog osoblja, što je svakako dobro. Nažalost, ukoliko je tokom dana u zavodu prisutan samo jedan medicinski tehničar, njegovu pratnju pacijentu koji se prevozi je teško ili nemoguće omogućiti, jer bi u tom slučaju zavod u potpunosti ostao bez medicinskog osoblja.

Zdravstvene evidencije. – Ne postoji jedinstven način vođenja zdravstvenih kartona lica lišenih slobode, niti jedinstven način vođenja evidencija o incidentima i povredama lica lišenih slobode. Zdravstveni karton se otvara prilikom prijema, i u većini ustanova se u njega unose sve dostupne informacije o zdravlju pacijenta. Kada se premeštaju iz jednog zavoda u drugi, lica lišena slobode sa sobom nose zdravstvene kartone. Ipak, u nekim ustanovama se u lični zdravstveni karton ne unose sve informacije o licu lišenom slobode. Naime, dešava se da se izveštaj o pregledu nakon upotrebe mera prinude ostavlja u evidencijama o upotrebi mera prinude, ali i suprotno (što je češće) – da izveštaj lekara o pregledu nakon upotrebe mera prinude ostaje samo u zdravstvenom kartonu, a da se ne šalje upravniku uz izveštaj službe obezbeđenja i navode lica prema kome je mera primenjena.⁵⁷ Zdravstveni kartoni svih lica lišenih slobode trebali bi da sadrže informacije o svim pregledima izvršenim za vreme izdržavanja kazne ili pritvora, uključujući i one izvršene po prijemu i nakon upotrebe mera prinude.

Apoteka i izdavanje lekova. – U svim zavodima apoteke se nalaze isključivo pod nadzorom medicinskog osoblja. Lekove prepisuju lekari, a pripremaju medicinski tehničari, koji ih i dele. U ustanovama u kojim medicinsko osoblje nije prisutno tokom celog dana ili u kojim nema do-

---

57 ZIKS u članu 130, st. 4 propisuje: „Pismeni izveštaj službe obezbeđenja i izveštaji o obavljenim lekarskim pregledima dostavljaju se upravniku bez odlaganja. Izveštaj lekara sadrži i navode lica prema kome je mera prinude primenjena o načinu nastanka povreda i mišljenje lekara o povezanosti primenjene mere i nastalih povreda. Upravnik zavoda obaveštava direktora Uprave o upotrebi mera prinude i prosleđuje izveštaje u roku od 24 sata od vremena primene mere prinude.“

voljno medicinskog osoblja, lekove dele i stražari. U nekim zavodima smo čuli da se javljaju problemi sa snabdevanjem lekovima.

Psihijatrijska nega. – Osuđena i pritvorena lica čije zdravstveno stanje zahteva lečenje u psihijatrijskoj ustanovi, leče se u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, koja u najvećoj meri i jeste psihijatrijska ustanova. Ona je projektovana za smeštaj oko 400 pacijenata, a u poslednje vreme broj pacijenata koji se u njoj leče prelazi i 700. Uz to, broj zaposlenih je daleko od potrebnog za normalno funkcionisanje bolnice. Važno je spomenuti i to da se Specijalna zatvorska bolnica nalazi u zgradi u kojoj je i Okružni zatvor u Beogradu, projektovanoj tako da u većinu smeštajnih prostorija ne dopiru direktno ni prirodna svetlost ni svež vazduh.⁵⁸

U većini ustanova vrše se manje ili više redovni psihijatrijski pregledi. Nažalost, ima zavoda koji ne mogu da obezbede redovne posete psihijatarata. U tom slučaju, lica lišena slobode se radi vršenja psihijatrijskih pregleda odvođe u lokalne zdravstvene ustanove. Kako veliki broj (može se čak reći većinu) lica lišenih slobode čine korisnici ili zavisnici od droge, od velikog je značaja dostupnost programa lečenja zavisnosti. Sprovođenje metadonske terapije je moguće samo ukoliko u gradu u kome se nalazi zavod zdravstveni centar daje tu vrstu terapije. Ipak, nekada ni to nije dovoljno, pa je u nekim zavodima moguće samo nastaviti terapiju metadonom koja je počela pre dolaska u zavod, a ne i započeti ovakvu terapiju. Smatramo da ovakva praksa nije dobra i da bi svim zatvorenicima trebalo omogućiti da koriste ovaj vide terapije, naravno, pod uslovom da nakon konsultacija sa stručnim lekarom donesu takvu odluku. Metadonske programe imaju zdravstveni centri u skoro svim većim gradovima, ali je šteta što u najvećem broju zavoda ona ne može biti praćena i odgovarajućim programima radne i psihoterapije. Retki su zavodi čije je osoblje osposobljeno za ovakve programe. Uopšte, medicinski tehničari koji rade u zavodima vrlo retko imaju znanja iz oblasti psihijatrije.

Zatvorsko osoblje je retko osposobljeno za rano prepoznavanje psihijatrijskih smetnji kod lica lišenih slobode. Ukoliko neko od zaposlenih u zavodima i ume da prepozna ponašanje koje može biti znak psihijatrijskih smetnji, to je pre posledica višegodišnjeg radnog iskustva u zatvoru nego rezultat obuke. Zbog toga bi posebnu pažnju u obuci zatvorskog osoblja,

58 Opširnije o Specijalnoj zatvorskoj bolnici vidi *Postupanje prema licima lišenim slobode 1*, Beogradski centar za ljudska prava, 2010, II.13.

i to ne samo onog medicinskog, trebalo posvetiti osposobljavanju za rano prepoznavanje psihijatrijskih smetnji.

Pacijentov pristanak i poverljivost. – ZIKS propisuje da se lečenje osuđenog sprovodi uz njegov pristanak, ali da se izuzetno, ako osuđeni odbijanjem lečenja ili hrane ozbiljno ugrozi svoje zdravlje ili život, primenjuju medicinske mere koje odredi lekar. Istovetnu odredbu sadrži i Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora, što znači da se sva lica lišena slobode u određenim situacijama mogu lečiti i protiv njihove volje. ZIKS izričito propisuje da je zabranjeno prisilno hranjenje osuđenog. U zavodima u Srbiji odbijanje lečenja je vrlo retko, a pacijent koji odbija lečenje je dužan da potpisom potvrdi da je odbio ponuđeno lečenje. Štrajkovi glađu su relativno česti, a ni u jednom zavodu nismo čuli da je bilo pokušaja prisilnog hranjenja.

Prema Pravilniku o kućnom redu za primenu mere pritvora, po odobrenju organa koji vodi postupak i pod njegovim nadzorom ili pod nadzorom lica koje on odredi, pritvorenika može na sopstveni zahtev i trošak da pregleda lekar koga on izabere.⁵⁹ U tom slučaju, pregled se, po pravilu, vrši u zavodu, uz obavezno prisustvo zavodskog lekara.

ZIKS garantuje i privatnost prilikom zdravstvenog pregleda, propisujući da se on vrši samo u prisustvu zdravstvenog radnika, osim ako zdravstveni radnik drukčije ne zatraži.⁶⁰ Od početka sprovođenja projekta, maja 2009. godine, u tri zavoda smo primetili da se pregledi uvek vrše u prisustvu obezbeđenja (okružni zatvori u Negotinu, Smederevu i Užicu).⁶¹ Doduše, u Okružnom zatvoru u Užicu je bilo dozvoljeno da se pregled izvrši i bez prisustva obezbeđenja, ali samo ako pacijent to zatraži, što nikako ne znači da je reč o dobroj praksi. U okružnom zatvoru u Smederevu je ovakva praksa u međuvremenu napuštena i sada se svi pregledi vrše bez prisustva nemedicinskog osoblja. U Okružnom zatvoru u Negotinu svi pregledi se i dalje vrše u prisustvu obezbeđenja jer lekar to zahteva. ZIKS zaista dozvoljava prisustvo obezbeđenja ukoliko to lekar zatraži, ali ovu mogućnost treba koristiti samo izuzetno, kada se može razumno sumnjati da bi pacijent mogao povrediti zdravstvenog radnika ili sebe. Dakle, pregled bez prisustva obezbeđenja treba da bude pravilo.

---

59 Član 32, st. 1 Pravilnika o kućnom redu za primenu mere pritvora.

60 Član 102, st. 4 ZIKS.

61 Vidi *Postupanje prema licima lišenim slobode 1*, Beogradski centar za ljudska prava, 2010, I.12.

Odnos lekara i pacijenata treba da bude poverljiv, a to nije moguće ukoliko svakom pregledu prisustvuje obezbeđenje.

Preventivna zdravstvena zaštita. – Prema ZIKS, lekar u zavodu ima niz dužnosti preventivne prirode. Između ostalog, on je dužan da kontroliše smeštaj, ishranu, higijenu, sanitarne i druge uslove od kojih zavisi zdravlje osuđenih i daje nalaze i preporuke o količini i kvalitetu hrane za osuđene, o poboljšanju higijene u zavodu i kod osuđenih, stanju sanitarnih uslova i uređaja, grejanja, osvetljenja i provetranja u prostorijama u kojima borave osuđeni. Upravnik zavoda dužan je da bez odlaganja preduzima mere koje mu preporuči lekar.⁶² U praksi, nadzor nad smeštajem, ishranom, higijenom i drugim uslovima u zavodu ne vrši uvek lekar, već to nekada radi i medicinski tehničar. Nažalost, moć lekara ili medicinskog tehničara da poboljša uslove u kojim lica lišena slobode borave je vrlo ograničena. Mana smeštaja i nedostataka u ishrani su i bez mišljenja i preporuka lekara obično svesni i sami upravnici zatvora, ali mogućnost da nešto promene gotovo uvek zavisi od raspoloživih sredstava. Zato kontrola koju medicinsko osoblje vrši često predstavlja puko ispunjavanje forme.

Uloga medicinskog osoblja u zavodima mogla bi da bude daleko značajnija kad je u pitanju informisanje lica lišenih slobode i zatvorskog osoblja o zaraznim i bolestima tipičnim za zatvorske ustanove. Nema puno zavoda u kojima se licima lišenim slobode redovno distribuiraju informacije o zaraznim bolestima. Brošure koje se dele po prijemu ili tokom boravka u zavodu postoje u svega par ustanova. Još je manje ustanova u kojim se licima lišenim slobode i zatvorskom osoblju drže predavanja u vezi sa zaštitom zdravlja.

Nažalost, nisu retki slučajevi inficiranja HIV ili hepatitisom unutar kaznenih ustanova, posebno kada se radi o onim većim. Nemedicinsko osoblje bi trebalo biti redovno obučavano o tome kako da se odnosi prema licima koja su inficirana HIV ili hepatitisom, jer često nije sigurno šta je ispravno postupanje prema ovim ljudima. Nismo zabeležili slučajeve izdvajanja ili izolovanja HIV pozitivnih osoba, ali ima diskriminacije od strane drugih osuđenika ili pritvorenika, i ona je najčešće uzrokovana neznanjem o načinu prenošenja bolesti. Edukacija lica lišenih slobode o zaraznim bolestima mogla bi doprineti tome da osobe inficirane HIV ili hepatitisom budu ređe diskriminisane ali i da se celokupna zatvorska po-

---

62 Član 103 ZIKS.

pulacija upozna sa efikasnim merama zaštite. Važno je istaći da veliki broj osoba obolelih od ovih bolesti i ne zna da je zaražen, pa bi bilo dobro voditi stalne kampanje kojim bi se lica lišena slobode podsticala da se testiraju. Tako bi se omogućilo da inficirani pravovremeno počnu da primaju adekvatnu terapiju, ali i da zatvorsko osoblje stekne informacije koje su važne za postupanje prema ovim licima.

Već smo rekli da je retko zatvorsko osoblje koje je obučeno da rano prepozna psihijatrijske smetnje kod lica lišenih slobode. Slično se može reći i o osposobljenosti zatvorskog osoblja za prepoznavanje znakova rizika samoubistva. Ima osoblja koje ima toliko iskustva u radu u zatvorima da je sposobno da primeti kada postoje nagoveštaji da bi lice lišeno slobode moglo izvršiti samoubistvo, međutim većina zaposlenih u službi obezbeđenja i zdravstvenoj službi s kojima smo razgovarali nam je govorila da ne zna kako da prepozna rizik od samoubistva. Očigledno je da postoji potreba za edukacijom osoblja u ovom pogledu.

III DEO

POJEDINAČNI IZVEŠTAJI O POSETAMA USTANOVAMA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

1. OKRUŽNI ZATVOR U PANČEVU

Vreme posete: decembar 2010. godine

Brojno stanje u vreme posete: 120 osuđenih, 85 pritvorenih, 3 prekršajno kažnjena lica (ukupno 208)

Struktura lica lišenih slobode po polu: 8 žena, 200 muškaraca

1.1. Materijalni uslovi

Okružni zatvor u Pančevu je ustanova poluotvorenog tipa koja za smeštaj lica lišenih slobode (osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica, u nastavku zatvorenika) koristi objekte na tri lokacije: u samom centru Pančeva, na izlasku iz tog grada i u Vršcu. Prilikom posete obišli smo objekte u Pančevu – zgradu koja se nalazi u centralnoj gradskoj ulici, u pešačkoj zoni, i ekonomiju udaljenu nekoliko kilometara od centra grada. U ova dva objekta se u vreme posete nalazilo oko 150 lica, od kojih su većinu činili pritvorenici, smešteni u glavnoj zgradi, u centru grada. Ceo zatvor je prenaseljen – prema rečima njegove uprave, ako bi se poštovale odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija koje određuju uslove smeštaja, u obe zgrade u Pančevu ne bi trebalo da boravi više od 80 ljudi. U nekim prostorijama na jednog zatvorenika dolazi i manje od dva kvadratna metra prostora (ZIKS propisuje najmanje četiri kvadratna metra). Prenaseljenosti doprinosi i to što zatvorske prostorije za zadržavanje lica lišenih slobode koristi i policija.

Kako je zgrada u centru Pančeva, u kojoj se nalazi najveći deo zatvorenika i koja je zaštićena kao spomenik kulture, veoma stara (više od dvesta godina) i na malom prostoru, okružena različitim drugim zgradama, proširenje njenog kapaciteta je praktično nemoguće, a i značajnije poboljšanje uslova boravka eventualnom rekonstrukcijom nije jednostavno izvesti. Mane ove zgrade su brojne: postoji samo jedno šetalište, nema uslova za bilo kakav oblik rekreacije, ne postoje primerene prostorije za

posete porodica i advokata, prostorijama u kojim borave zatvorenici nedostaje svetlosti, tako da je čitanje bez veštačkog svetla vrlo teško, a prostora nedostaje i za zaposlene. U najlošijim uslovima borave osuđenici koji se nalaze pod pojačanim nadzorom – oni se nalaze u vrlo maloj prostoriji (veličine oko deset kvadratnih metara) sa šest kreveta koju samo rešetke dele od hodnika. Ni u drugim prostorijama uslovi boravka nisu mnogo bolji. Prostorije u kojim su se u vreme posete nalazile privorene žene su u nešto boljem stanju od ostalih.

Osuđenici koji su smešteni na ekonomiji borave u nešto boljim uslovima, pošto imaju više prostora i mogućnosti za rekreaciju kakvih nema u gore opisanoj zgradi – postoje jedan koš, igralište za fudbal i teretana, u kojoj je u vreme posete bilo vrlo hladno, pošto je bez grejanja.

1.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Uobičajeni režim aktivnosti u dve opisane objekta se značajno razlikuje – u zgradi u centru grada radno je angažovano svega nekoliko osuđenika, dok ostali uglavnom nemaju priliku da upražnjavaju bilo kakve smislene aktivnosti, dok na drugoj strani većina osuđenika smeštenih na ekonomiji radi. Kao što smo već rekli, u zgradi u centru grada nema uslova za rekreaciju, a pojedini zatvorenici pokušavaju da vežbaju u svojim sobama koristeći različite predmete koje imaju na raspolaganju umesto tegova. U ovoj zgradi, prema rečima uprave, osuđenici na otvorenom provode oko sat vremena dnevno, a pritvorena lica nešto manje – oko 45 minuta. Sami osuđenici kažu da boravak na otvorenom traje i kraće. Naravno, osnovni razlog za to što boravak na otvorenom traje kraće nego što je propisano zakonom (dva sata dnevno) je prenaseljenost. Problem bi donekle ublažilo pregrađivanje dvorišta kojim bi nastala dva šetališta. Kako se u ovaj zatvor smeštaju osuđeni na kratke kazne zatvora, obično nema vremena da pohađaju bilo kakav program obrazovanja ili obuke za rad. Poslovi koje imaju prilike da obavljaju su jednostavni i ne zahtevaju prethodnu obuku. Prema proceni zaposlenih, oko trećinu zatvorenika čine oni koji su korisnici droga ili su osuđeni zbog krivičnih dela u vezi sa trgovinom i proizvodnjom narkotika. Njima nije dostupna metadonska terapija.

Osuđenici sa kojima smo razgovarali su najviše primedbi imali na rad lekara – za koga misle da je nestručan i tvrde da se loše ophodi prema

pacijentima, na nedostatak aktivnosti (naročito sportskih) i na činjenicu da ne postoje odgovarajuće prostorije za posete, zbog čega one traju kraće nego što bi trebalo. Bilo je i primedbi koje su se ticale ishrane. Nije bilo ozbiljnijih primedbi na način vođenja disciplinskih postupaka, kojih je tokom 2010. godine (do dana posete, tj. početka decembra) bilo 60. Osuđenima koji se stavljaju pod pojačani nadzor se uručuju rešenja o određivanju te mere, međutim, prema njihovim rečima, ova rešenja su, kao i ona o usamljenju, slabo obrazložena i iz njih se ne može zaključiti koji su to razlozi za određivanje ovih mera. I zaista, bar kada su u pitanju rešenja koja smo mogli videti kod osuđenika s kojima smo razgovarali, ona bi mogla biti bolje obrazložena. Na primer, u jednom od rešenja se navodi da je okrivljeni smešten pod pojačan nadzor „zbog procene da predstavlja opasnost za bezbednost u ustanovi i da bi njegovo prisustvo među ostalim osuđenima dovelo do mogućeg kršenja kućnog reda i incidenata“, ali se ne kaže na osnovu čega je napravljena takva procena i na koji način bi osuđeni mogao ugroziti bezbednost. Uprava i zaposleni u službi obezbeđenja su nam usmeno dali obrazloženje za svoju odluku koje se čini sasvim razumnim, ali bi takvo obrazloženje trebalo da bude sadržano i u pisanom rešenju o određivanju mere stavljanja pod pojačan nadzor.

U zatvoru u poslednje vreme nije bilo samoubistava, iako su u poslednjih godinu dana zabeležena dva pokušaja. Povremeno ima samopovređivanja. Dešava se da zatvorenici štrajkuju glađu, i tada se svakodnevno mere, a ako dođu u stanje koje zahteva stalni medicinski tretman transportuju se u Specijalnu zatvorsku bolnicu.

Maloletni pritvorenici, kojih je u vreme posete bilo dvojica, se po pravilu ne ostavljaju sami u ćelijama, već se obično smeštaju u prostorije u kojim se nalaze lica koja nisu nasilna, niti su optužena za ozbiljnija krivična dela.

1.3. Bezbednost

U poslednje vreme nije zabeleženo nijedno bekstvo. Poslednji pokušaj bekstva je izgledao tako što je pritvorenik pokušao da pobegne ćuvarima dok su se sa njim nalazili u sudu. Tokom poslednjih godinu dana dva puta se desilo da se osuđenici koji su izašli na vikend ne vrate u zatvor. Prema rečima zaposlenih u službi obezbeđenja kod zatvorenika se

retko pronalaze mobilni telefoni – tokom poslednjih godinu dana samo dva puta, oba puta kod pritvorenika. Isto kažu i za narkotike, što donekle potvrđuju i rezultati testova na psihoaktivne supstance, koji su ređe pozitivni nego negativni (pri tome treba imati u vidu da se najčešće testiraju osuđenici koji ostvaruju pogodnosti, tj. napuštaju zatvor tokom vikenda).

Fizički sukobi među zatvorenici nisu česti i u poslednje vreme nisu za posledicu imali ozbiljnije povrede. U jednom skorijem slučaju međuosudeničnog nasilja nastupile su lakše telesne povrede, zbog čega je podneta i krivična prijava. Nema izražene hijerarhije među zatvorenici, iako se povremeno dešava da pojedini osuđenici pokušavaju da uspostave dominaciju nad ostalim. Oni se po pravilu odvajaju, stavljaju pod pojačan nadzor ili im se, ako je nužno, izriče mera usamljenja. Prema rečima osuđenika, obezbeđenje reaguje adekvatno kada je potrebno sprečiti sukobe i zaštititi ih. U poslednje vreme nije bilo napada na službena lica.

1.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade lekar specijalista sportske medicine, zaposlen na osnovu ugovora o delu, koji dolazi ponedeljkom, sredom i petkom i po potrebi, i komandirka koja je, iako zaposlena u službi obezbeđenja, upućena u administrativne poslove zdravstvene službe, tako da pomaže lekaru. U zatvoru ne postoji ambulanta, niti prostorija posebno adaptirana za potrebe pružanja zdravstvene pomoći. Pregledi se vrše u jednoj prolaznoj prostoriji sa dvoje vrata koja se po potrebi zatvaraju, u kojoj je moguće izvršiti samo osnovni fizikalni pregled. Lekovi, kartoni i službena dokumenta se nalaze u ormaru koji se nalazi u hodniku, ispred prostorije u kojoj se vrše pregledi. Zdravstvena služba na raspolaganju ima skromnu aparaturu – stetoskop, tenziometar, glukomer, toplomer i vagu za merenje telesne mase. Svaki put kada je za pregled potrebna druga oprema ili kada je potrebna laboratorijska analiza zatvorenici se šalju u gradske, civilne zdravstvene ustanove. Pošto ne postoje uslovi za držanje i davanje ampulirane terapije, niti uslovi za previjanje, ove usluge vrši služba kućnog lečenja lokalnog doma zdravlja, po pozivu zatvorskog lekara. Terapija u tabletama deli se u propisanim terminima, uz nadzor obezbeđenja (da bi se sprečila zloupotreba i trgovina lekovima). Na insistiranje lekara zatvorenici je zabranjeno da u paketima primaju praškaste vita-

mine i suplemente. Nažalost, u zatvoru ne postoje uslovi za sprovođenje posebnih režima ishrane.

Svi pregledi se vrše bez prisustva obezbeđenja (ako se zanemari činjenica da lekaru asistira komandirka). Prilikom prvog pregleda, po prijemu, određuje se radna sposobnost zatvorenika. Pregledi se zakazuju prijavljivanjem službi obezbeđenja, koja ne vrši trijažu. Ako je pregled hitno potreban ili se pacijent nalazi u stanju koje zahteva hitnu medicinsku intervenciju, a lekar se ne nalazi u zatvoru, poziva se služba hitne pomoći.

U zatvoru nema uslova za pružanje stomatoloških usluga, tako da se zatvorenici o trošku zatvora vode kod stomatologa samo u slučaju akutnog bolnog stanja, dok o sopstvenom trošku mogu biti odvedeni kod stomatologa kad to zahtevaju.

Kad je u pitanju psihijatrijska zaštita, zatvorenici se šalju na specijalističke preglede kada zatvorski lekar proceni da je potrebno i ako su pre dolaska u ustanovu već započeli psihijatrijsko lečenje. Kao što smo spomenuli, zatvorenicima nije dostupna metadonska terapija, a lekar smatra da ona nije dobra. Testiranje na alkohol i psihoaktivne supstance se vrši povremeno, kada postoji sumnja da ih neko od zatvorenika koristi.

Lekar je zadužen i za kontrolu ishrane. Prema njegovim rečima, kvalitet hrane proverava svakodnevno, dok stanje u kom se nalazi kuhinja proverava jednom ili dva puta nedeljno. Takozvani sanitarni pregledi osoblja zaposlenog u kuhinji se vrše jednom u šest meseci.

1.5. Osoblje

U ustanovi radi ukupno 80 ljudi, od čega najviše u službi obezbeđenja: 44 u Pančevu i 15 u Vršcu. Postojeća sistematizacija ne odgovara potrebama ustanove – njom nije previđena služba za tretman (koja uprkos tome faktički postoji i u kojoj radi ukupno pet ljudi) niti je predviđeno da ustanova ima diplomiranog pravnika. Isto važi i za zdravstvenu službu. Na sreću, postoji predlog nove sistematizacije, prema kojoj bi u zdravstvenoj službi trebale da rade dve medicinske sestre. Još jedan od nedostataka postojeće sistematizacije je manjak zaposlenih u službi obezbeđenja, zbog koga skoro svi zaposleni u ovoj službi ostvaruju veliki broj prekovremenih radnih sati. Prema rečima uprave i zaposlenih, ovoj službi je potrebno bar još 15 ljudi. Naravno, imajući u vidu sve gore navedene probleme, a

pre svega prenaseljenost, nedostatak prostora i starost glavnog objekta u Pančevu, nije teško zaključiti da zaposleni rade u teškim uslovima. Ovo se odnosi na praktično sve službe. Ilustracije radi, treba spomenuti da u jednoj kancelariji rade tri vaspitača.

1.6. Preporuke

Veliki broj uočenih nedostataka je u postojećim uslovima neotklo-njiv. Prenaseljenost i nedostatak prostora su problemi koje sam zatvor ne može rešiti. Jedino pravo rešenje ovih, a i brojnih drugih problema je- ste izmeštanje zatvora u drugu, namenski građenu zgradu, koja se ne bi nalazila u centru grada. U postojećim uslovima, bilo bi dobro pregraditi šetalište i tako od njega načiniti dva, i omogućiti zatvorenicima da bar u nekoj meri upražnjavaju fizičke aktivnosti. Ovo drugo bi se moglo uraditi pretvaranjem jedne od većih prostorija u teretanu ili bar postavljanjem nekoliko sprava u šetalište. Naravno, istovremeno treba koristiti svaku priliku da se osuđenici prebace u druge, manje pretrpane zatvore. Kad je u pitanju tretman, treba reći da bi bilo više nego korisno ako bi se većem broju osuđenika omogućilo da radi. Radna terapija bi bila posebno kori- sna za zatvorenike koji imaju probleme sa bolestima zavisnosti.

Kao što se iz gore navedenog može zaključiti, problemi koji postoje u funkcionisanju zdravstvene službe nisu zanemarljivi. Pre svega, treba- lo bi jednu prostoriju u potpunosti nameniti radu zdravstvene službe i opremiti je kao ambulantu, i što je posebno važno, povesti računa o tome kako lekar postupa sa pacijentima, pošto su primedbe na njegov rad broj- ne (osuđenici su i od uprave tražili njegovu smenu). Ukoliko bude usvo- jena i bude se sprovodila nova sistematizacija, dva nova radna mesta u zdravstvenoj službi bi trebala da značajno doprinesu poboljšanju kvaliteta i boljoj dostupnosti zdravstvene zaštite. Bilo bi dobro osuđennicima staviti na raspolaganje metadonsku terapiju, o čijem bi korišćenju oni svakako morali samostalno doneti odluku, uz konsultacije sa lekarom specijali- stom (naravno, svesni smo da ovo zavisi od dostupnosti ove vrste terapi- je u lokalnim civilnim zdravstvenim ustanovama). Takođe, bilo bi dobro obezbediti redovne posete psihijatra i psihologa, kako bi njihova pomoć bila stalno dostupna, nezavisno od procene zatvorskog lekara.

2. VASPITNO-POPRAVNI DOM ZA MALOLETNIKE U KRUŠEVCU

Vreme posete: decembar 2010.

Brojno stanje u vreme posete: 200 maloletnika prema kojima se izvršava vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom i 11 osuđenica premeštenih iz KPZ za žene u Požarevcu (ukupno 211, od čega na dan posete u ustanovi 197)

Raspored po odeljenjima: otvoreno – 11,
poluotvoreno – 161, zatvoreno – 25

Struktura po polu: 188 muškaraca, 23 žene

2.1. Materijalni uslovi

Vaspitno-popravni dom za maloletnike u Kruševcu se nalazi na samom obodu grada, na površini od preko 30 hektara, i koristi više od 30 različitih objekata za smeštaj maloletnika, nastavu, obuku i za rad. Pored prijemnog, u okviru ustanove postoje tri odeljenja – zatvoreno, poluotvoreno i otvoreno. Većina maloletnika se nalazi u poluotvorenom odeljenju. Objekti za smeštaj štićenika su građeni u godinama nakon Drugog svet-skog rata. U njima može biti smešteno oko 400 ljudi, tako da ustanova nije prenaseljena. Sobe u kojim štićenici spavaju su u celoj ustanovi u sličnom stanju. Nešto čistije i bolje uređene od ostalih su prostorije u kojim borave devojke. Ipak, kao i ostale sobe, i ove su vrlo skromno opremljene, samo osnovnim stvarima – krevetima i pomoćnim nameštajem, koji je u većini prostorija prilično dotrajao. U najlošijem stanju su prostorije koje se koriste za meru izdvajanja u posebnu prostoriju koje se nalaze u zatvorenom odeljenju. Uopšte, najlošiji uslovi boravka postoje u zatvorenom odeljenju, koje ima sve karakteristike zatvora. U tom odeljenju štićenici- ma je, osim soba u kojim spavaju, dostupna samo zajednička prostorija u kojoj se nalaze stolovi sa stolicama i televizor i muzički uređaji. Pri tome,

u jednoj od dve zajedničke prostorije u ovoj zgradi u vreme posete televizor nije bio ispravan, pa su momci koji u njoj provode ceo dan mogli samo da slušaju radio ili muziku (o dnevnim aktivnostima u ovom odeljenju više ćemo govoriti u nastavku). Pošto se zgrade nalaze na velikom prostoru i van grada, nema objekata koji bi ih okruživali, te su praktično sve prostorije dobro osvetljene. U nekim zgradama, zbog njihove starosti i podzemnih voda, koje su na mestu na kom se dom nalazi često prisutne, postoje problemi sa vlagom. Kupatila i kupaonice su u većini objekata prilično dotrajali i dobro bi im došlo renoviranje.

Kako ustanova koristi veliko zemljište, prostora za šetnju, odnosno boravak na otvorenom ima dosta. Postoje i solidni uslovi za sportske aktivnosti.

Zgrada škole je u vrlo dobrom stanju, čista, očuvana i prostrana, sa prostorijama koje omogućavaju ne samo nastavu već i kulturne događaje.

2.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

U domu se nalaze maloletnici starosti od 14 do 18 godina i punoletna lica starosti od 18 do 23 godine kojima je izrečena mera upućivanja u vaspitno-popravni dom pošto su izvršili krivično delo kao maloletnici, mada ima i onih koji su krivično delo izvršili kao mlađa punoletna lica. Ove dve grupe su unutar doma odvojene. Punoletnih je skoro duplo više, pa je prosečna starost osoba koje se u ustanovi nalaze nešto preko 19 godina. Poslednjih godina u domu je sve više onih koji su izvršili teška krivična dela. Isto tako, prema rečima zaposlenih, raste broj maloletnika i mlađih punoletnih lica sa smetnjama u razvoju (u trenutku posete bilo ih je oko 30). Retki su šticećenici koji nisu probali i koristili drogu. Značajan je broj onih koji su pre dolaska u vaspitno-popravni dom boravili u domu za nezbrinutu decu. Prema rečima zaposlenih, oko 30% osoba koje borave u domu ne primaju posete (ovde ne spadaju samo oni bez roditelja). Njih obezbeđenje povremeno povede sa sobom kada na suđenja sprovodi druge šticećenike, i tako im omogućava kakav-takav kontakt sa spoljnim svetom. Interesantna je nacionalna struktura osoba koje borave u ovom domu. Prema rečima zaposlenih, Romi uvek čine nešto više od 40% od ukupnog broja šticećenika. Vaspitači kažu da se kod njih, po pravilu, beleži bolji napredak u resocijalizaciji, ali da i pored toga zbog teške materijalne situacije i nedostatka podrške po izlasku iz doma, neki od njih pokušavaju

da u njemu što duže ostanu. Nažalost, često se dešava da štíćenici, iako su u domu napredovali u tretmanu, tj. završili nekoliko razreda osnovne ili srednje škole, obučili se za rad i ponašali se bolje nego pre dolaska u dom, iz njega odlaze direktno na odsluženje zatvorske kazne (najčešće u KPZ za maloletnike u Valjevu) koja im je izrečena za vreme boravka u domu, za krivično delo izvršeno pre dolaska u ovu ustanovu. Pri tome, sudovi pri odmeravanju kazne retko uzimaju u obzir mišljenje stručnih službi Doma na osnovu kog se može zaključiti da je maloletnik ostvario napredak u resocijalizaciji.

Nakon boravka u prijemnom odeljenju, koji može trajati najviše dva meseca, štíćenici se, na osnovu odluke stručnog tima, koji čine pedagog, psiholog, sociolog i defektolog, svrstavaju u jednu od vaspitnih grupa, kojih je u trenutku posete bilo 14. Za sve ove grupe organizovana je nastava, u zavisnosti od nivoa obrazovanja štíćenika. U vreme posete tri grupe su pohađale nastavne programe nekog od prva četiri razreda osnovne škole, pet grupa je pohađalo nastavu od petog od osmog razreda, četiri grupe su pohađale srednju školu, dok su za dve grupe bili organizovani programi tzv. specijalnog obrazovanja. Jedan od problema za štíćenike doma je u tome što na diplome koje se tokom boravka u ovoj ustanovi mora biti stavljen njen pečat, što im kasnije otežava pronalaženje posla. Uz nastavu su organizovani i programi obuke za rad. Izuzetak u ovom smislu predstavljaju štíćenici koji se nalaze u zatvorenom odeljenju, za koje je spektar dostupnih aktivnosti znatno sužen. Oni nemaju stalnu nastavu (nastavnici dolaze povremeno i ne zadržavaju se dugo u ovom odeljenju), pa momci koji se ovde nalaze uglavnom provode vreme dosađujući se, zatvoreni u dvema zajedničkim prostorijama. Uz to, prema njihovim rečima, na svežem vazduhu borave daleko manje nego što je Pravilnikom o kućnom redu propisano (najmanje dva sata dnevno). Ovakav tretman sigurno ne može pozitivno uticati na štíćenike, kojima je potreban intenzivan tretman, odnosno prevaspitni rad. Toga je svesno i osoblje doma, među kojim je bilo i predloga da se ovo odeljenje zatvori, međutim, uglavnom iz bezbednosnih razloga (neki od štíćenika smeštenih u ovo odeljenje su izuzetno nasilni i mogu predstavljati problem za bezbednost drugih ako bi se premestili u poluotvoreno odeljenje), to nije urađeno.

Nasilničko ponašanje je među najčešćim razlozima za disciplinsko kažnjavanje, koje nije retko (tokom 2009. i 2010. godine bilo je preko 900 disciplinskih postupaka). U disciplinskom postupku mogu se izreći svega

tri disciplinske mere: opomena, oduzimanje dodeljene pogodnosti i izdvajanje u posebnu prostoriju. Poslednja mera je specifičnost ove ustanove i podrazumeva izdvajanje najmanje dva štićenika u posebnu prostoriju i stavljanje pod poseban režim. Od štićenika s kojim smo razgovarali smo čuli dosta pritužbi u vezi sa sprovođenjem ove mere. Prema njihovim rečima, ona se ne izvršava u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu. Naime, oni tvrde da tokom izvršenja ove mere štićenici ne borave na svežem vazduhu onoliko koliko bi trebalo (dva sata), da ih lekar, vaspitač i upravnik ne obilaze u propisanim intervalima (najmanje jednom dnevno, odnosno, kad je u pitanju upravnik, svakog trećeg dana), ali ipak kao najznačajniji problem navode činjenicu da se prostorija za izdvajanje nalazi u vrlo lošem stanju, prevashodno u pogledu higijene, i navode da se posteljina u ovoj prostoriji ne menja, pa se dešavalo da to bude uzrok kožnih bolesti. Još jedna stvar u vezi sa izvršenjem mere izdvajanja u posebnu prostoriju je problematična, a to je uskraćivanje poseta za vreme njenog izvršenja. Štićenicima koji se izdvajaju u posebnu prostoriju se ne dozvoljavaju posete, iako Pravilnikom o kućnom redu nije propisano da se tokom trajanja ove mere posete uskraćuju. Pravilnikom o kućnom redu je u članu 26, stav 4 propisano da upravnik doma može, na predlog vaspitača vaspitne grupe, zabraniti posete lica koje štetno utiče na maloletnika, a u članu 29, stav 2 da, dok se izvršava disciplinska mera izdvajanja u posebnu prostoriju, maloletnik nema pravo na prijem poseta bračnog druga ili lica s kojim je zasnovao vanbračnu zajednicu u posebnoj prostoriji. U delu u kojem reguliše izvršenje disciplinske mere upućivanja u posebnu prostoriju (čl. 71 do 79) Pravilnik o kućnom redu ne govori o tome da ona podrazumeva zabranu poseta. Dakle, Pravilnik o kućnom redu ne sadrži eksplicitnu odredbu kojom bi propisivao da tokom izdvajanja u posebnu prostoriju maloletnik nema pravo na posetu, izuzev kad je u pitanju poseta bračnog druga ili osobe s kojom je maloletnik zasnovao vanbračnu zajednicu. Na osnovu ovoga bi se moglo zaključiti da bi, da je to želeo, donosilac Pravilnika o kućnom redu jasno propisao da maloletnik tokom izdvajanja u posebnu prostoriju nema pravo na posete. Ovde treba podsetiti na standarde Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), koji u pogledu kontakta maloletnika lišenih slobode sa spoljnim svetom, kaže sledeće: „CPT pridaje veliku važnost održavanju dobrog kontakta sa spoljnim svetom svih osoba koje su lišene slobode. Vodeći princip bi trebalo da bude unapređivanje kon-

takta sa spoljnim svetom; sva ograničavanja takvih kontakata trebalo bi da se zasnivaju isključivo na ozbiljnim razlozima bezbednosti, ili razlozima vezanim za raspoloživa sredstva. Aktivno unapređivanje takvih kontakata može biti posebno korisno za maloletnike lišene slobode, od kojih mnogi imaju probleme ponašanja u vezi sa emocionalnom deprivacijom ili nedostatkom umeća društvenog ophođenja. CPT takođe želi da naglasi da kontakt maloletnika sa spoljnim svetom ne sme nikada biti ograničavan ili uskraćivan kao vrsta disciplinske mere.“ (9. *Opšti izveštaj CPT [CPT/Inf (99) 12]*). Da zaključimo, smatramo da štićenima Doma nikada ne treba ograničavati ili uskraćivati pravo na posete zbog disciplinskih prestupa.

Kada maloletnik napravi disciplinski prestup, a osoblje proceni da bi se i bez vođenja disciplinskog postupka na njega moglo uticati tako da prestane da se neprihvatljivo ponaša, disciplinski postupak se ne sprovodi do kraja, već se izriče neka od tzv. alternativnih mera (to može biti neko od vanrednih redarstava – na krugu, u paviljonu ili u domu kulture, okopavanje cveća, samostalno sređivanje prostorija, pisanje radova i sl.). Ukoliko se alternativna mera ne realizuje uspešno, ona može biti zamenjena drugom alternativnom merom ili može doći do nastavka disciplinskog postupka.

Pored primedbi na račun primene mere izdvajanja u posebnu prostoriju, štićenici s kojima smo razgovarali su imali i primedbe koje su se ticale službe obezbeđenja, za koju su neki od njih govorili da povremeno bez razloga ili prekomerno upotrebljava mere prinude, koristeći ih umesto disciplinskih mera (uz to, tvrdili su da se lekarski pregled nakon upotrebe mera prinude često ne vrši ili pak vrši sa zakašnjenjem). S druge strane, prema evidencijama Doma, mere prinude se iz godine u godinu upotrebljavaju sve ređe (2010. mere prinude su upotrebljene 40 puta, 2009. godine 72 puta, 2008. godine 80 puta, a 2007. godine 120 puta). Štićenici sa kojima smo razgovarali su imali i dosta primedbi na kvalitet ishrane i rad zdravstvene službe, tvrdeći da je zdravstvena nega loša ili da se čak u nekim slučajevima i uskraćuje. Oni su posebno istakli da medicinsko osoblje ne tretira adekvatno kožne bolesti, koje su mahom posledica loše higijene, tj. činjenice da se posteljina nedovoljno često pere a da su kreveti, jastuci i prekrivači stari i dotrajali. Štićenici koji su se nalazili ili se nalaze u zatvorenom odeljenju su imali dosta primedbi na uslove boravka i režim u ovom odeljenju. Neki štićenici su tvrdili i da ih je zdravstvena služba proglasila sposobnim za rad iako to, zbog bolesti, nisu. Većina štićenika sa kojim

smo razgovarali je tvrdila da medicinsko osoblje nedovoljno ozbiljno ili sa skepsom prima njihove pritužbe na bolove ili druge zdravstvene tegobe.

2.3. Bezbednost

Kako obezbeđenje, u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu, može upotrebiti sredstva prinude samo kada je potrebno sprečiti napad maloletnika na osoblje ili drugog maloletnika ili samopovređivanje ili ako maloletnik ima hladno oruđe ili vatreno oružje koje mu se ne može oduzeti na drugi način, bekstva, odnosno udaljenja je praktično nemoguće sprečiti, pa se dešavaju dosta češće nego u svim drugim ustanovama u nadležnosti Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Nasilja među štićenima ima i više nego među zatvorenicima u većini zatvora u Srbiji. Pri tome, u fizičkim sukobima štićenika se nekada koristi i vrlo opasno oruđe – prema rečima zaposlenih i štićenika sa kojim smo razgovarali, štićenici vade kocke iz kaldrme iz dvorišta i njima se gađaju. Dešava se i da štićenici maltretiraju slabije, mlađe ili osetljivije među njima. Pošto je nedovoljno brojno, obezbeđenju nije lako da ovakve incidente spreči. Naime, u službi obezbeđenja su u vreme posete radila 42 čoveka, a optimalan broj radnika u ovoj službi bi, prema rečima zaposlenih u njoj, bio oko 70. Zbog toga se ponekad dešava da na celom jednom spratu noću nema nijednog čuvara.

Prema rečima osoblja, neformalne grupe se teže i sporije formiraju nego u zatvorskim ustanovama. U trenutku posete u Domu su postojale dve grupe štićenika za koje smo čuli da konstantno pokušavaju da se profilišu kao dominantne, vodeće neformalne grupe.

2.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade jedan lekar specijalista opšte medicine (u stalnom radnom odnosu), sedam medicinskih tehničara, stomatolog i lekar specijalista psihijatrije koji dolazi u Dom tri puta nedeljno. Lekar je u ambulanti svakim radnim danom od 7 do 14:30 časova, dok tehničari rade u smenama, tako da u ambulanti tokom celog dana i noći ima medicinskog osoblja. Lekar specijalista opšte medicine po potrebi dolazi u Dom i van radnog vremena.

Pregledi se vrše u ordinaciji koja je veoma prostrana i svetla, sa solidnim uslovima za obavljanje osnovnog fizikalnog pregleda. U ambulanti postoji samo osnovna dijagnostička aparatura: stetoskop, merač krvnog pritiska i vaga za merenje telesne mase. Prema rečima lekara, u planu je nabavka EKG aparata. U ambulanti postoji i prostorija koja se koristi za intervencije poput davanja ampulirane terapije i previjanja, u kojoj se nalazi i jedan sterilizator koji je, iako dotrajao, i dalje u funkciji. Uz ove prostorije nalaze se i dve sobe sa po tri ležaja koje se koriste kao stacionar. One izgledaju prilično oronulo i zapušteno i ne deluju kao prostorije primerene za smeštaj lica kojima je potreban nadzor medicinskog osoblja. Stomatološka ambulanta je u dosta boljem stanju – uredna je, čista i svetla, mada treba istaći da je stomatološka oprema dotrajala. U stomatološkoj ambulanti se vrše popravke i vađenje zuba, dok protetičke usluge šticećenici mogu dobiti o sopstvenom trošku u nekoj od civilnih ambulanti. Apoteka staje u jedan ormar u ordinaciji. Podelu lekova pacijentima vrše isključivo tehničari. Laboratorijske analize se vrše u lokalnom zdravstvenom centru, ali se uzorci uzimaju u ambulanti Doma.

Prema rečima lekara, prilikom dolaska šticećenika u ustanovu obavezno se vrši lekarski pregled koji uključuje i provere na zaraženost hepatotropnim virusima i HIV. Pregledi se inače ne zakazuju, već šticećenici dolaze u ambulantu kad god žele pregled, i on se odmah i vrši. Retko se dešava da su potrebne usluge službe hitne pomoći lokalnog zdravstvenog centra. Kao što se može i pretpostaviti, specijalističke usluge lekara iz gradskog zdravstvenog centra se koriste mnogo češće. Sistematski pregledi se, prema rečima lekara, obavljaju dva puta godišnje.

Ukoliko postoji potreba za ginekološkim uslugama, šticećenice se šalju u gradski zdravstveni centar.

Kao što smo pomenuli, psihijatar u Dom dolazi tri puta nedeljno. Ostalo medicinsko osoblje nije obučeno za sprovođenje programa psihoterapije, niti je obučeno da prepozna pacijente kod kojih postoji povećan rizik od samoubistva. U Domu nije dostupna metadonska terapija. Postoji program prevencije i lečenja narkomanije koji se sprovodi kroz radionice za upoznavanje sa pojmom narkomanije, faktorima nastanka, prevencijom i lečenjem. U lečenju narkomanije se primenjuje i uslovljavanje posebnih pogodnosti. Ukoliko se desi da šticećenik stigne u Dom sa izrečenom merom obaveznog psihijatrijskog lečenja narkomana, upućuje se u stacionarnu ustanovu.

2.5. Osoblje

Vaspitna služba je najznačajnija za rad sa štíćenicima i u okviru nje se i donose najznačajnije odluke u vezi sa programom postupanja prema svakom od njih. U ovoj službi radi nešto više od 50 ljudi, od kojih su približno tri četvrtine žene. U školi radi dvadesetak ljudi. Već smo spomenuli da je u službi obezbeđenja zaposleno manje ljudi nego što je potrebno. Uz to, problem predstavlja to što su neki od ljudi koji rade u ovoj službi formalno zaposleni kao tzv. „programski asistenti“, pa u skladu s tim nemaju ovlašćenja koja inače imaju zaposleni u službi obezbeđenja, te su tako dovedeni u položaj da vršenjem svakodnevnih dužnosti ove službe mogu prekršiti važeće propise (na primer, moguće je da, štíteći svoju ili bezbednost štíćenika, upotrebe sredstva prinude – za šta nisu ovlašćeni – i na taj način povrede važeće propise). Kao u svakoj službi obezbeđenja sa nedovoljnim brojem zaposlenih, i ovde zaposleni ostvaruju značajan broj prekovremenih radnih sati, zahvaljujući, pre svega, velikim brojem sprovođa, koji se vrše na teritoriji cele države.

2.6. Preporuke

Na sreću, ustanova nema problem sa nedostatkom prostora i prenaseljenošću, ali su skoro sve zgrade u takvom stanju da je svako ulaganje više nego dobrodošlo. Najpotrebnijim se čini ulaganje u posteljine, jastuke i prekrivače i mašine za pranje veša. Takođe, neophodno je renoviranje i bolje opremanje prostorija koje se koriste kao stacionar. Prostorije koje se koriste za disciplinsku meru izdvajanja u posebnu prostoriju su u vrlo lošem stanju i obavezno bi ih trebalo preurediti.

Kad je u pitanju postupanje prema štíćenicima, čini nam se da posebnu pažnju treba posvetiti zatvorenom odeljenju, odnosno štíćenicima koji se u njemu nalaze. Kao što smo već istakli, njima se ne nude smislene aktivnosti, školska nastava im nije dostupna u meri u kojoj bi to bilo potrebno a prema njihovim rečima, čak i boravak na svežem vazduhu ne traje koliko bi prema Pravilniku o kućnom redu trebao. Naravno, najbolje bi bilo da ovo odeljenje ni ne postoji, ali ako je to već neophodno, onda štíćenicima koji se u njega smeštaju treba posvetiti što više pažnje, ma koliko teško bilo uspostaviti normalnu komunikaciju sa njima i ma kako oni reagovali na pokušaje osoblja da sa njima radi na prevaspitanju ili obrazovanju.

Već smo istakli da štíćenicima nikako ne treba ograničavati pravo na posete, čak i za vreme izvršenja mere izdvajanja u posebnu prostoriju. Još je važnije osigurati da se disciplinski prestupi kažnjavaju isključivo disciplinskim ili tzv. alternativnim merama, a nikako na druge načine, po nahodjenju osoblja.

Postoji nekoliko mera koje bi bilo dobro preduzeti, ali to ne može uraditi sama uprava Doma, već je potrebna koordinisana akcija nadležnih Ministarstava. Prvo, bilo bi dobro da tzv. programski asistenti više nemaju takav status, odnosno da dobiju sva ovlašćenja neophodna za normalno obavljanje dužnosti u službi obezbeđenja. Pored toga, kao što smo već pomenuli, služba obezbeđenja bi trebalo da bude ojačana novim ljudima. Drugo, bilo bi dobro da diplome koje štíćenici stižu za vreme boravka u Domu ne nose njegov pečat, pošto je to jedan od razloga zbog kojih se po izlasku iz Doma teško zapošljavaju. Treće, s obzirom na broj štíćenika koji su do dolaska u Dom koristili drogu, bilo bi poželjno, u saradnji sa nadležnim zdravstvenim ustanovama i Ministarstvom zdravlja, razmotriti stavljanje metadonske terapije na raspolaganje štíćenicima, koji bi onda, u dogovoru sa lekarima i roditeljima, odlučili da li da je koriste. Na kraju, bolja komunikacija drugih aktera od kojih zavisi da li će maloletnici uopšte završiti u Domu i kako će se snaći po izlasku iz njega sa stručnim službama u Domu bi svakako doprinela da se neki problemi preduprede ili ublaže.

3. KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD U BEOGRADU – PADINSKOJ SKELI

Vreme posete: februar 2011. godine

Brojno stanje u vreme posete: 174 osuđenih i 17
prekršajno kažnjenih lica (ukupno 191)

Struktura po polu: punoletni muškarci

3.1. Materijalni uslovi

Kazneno-popravni zavod u Beogradu – Padinskoj skeli je zavod otvorenog tipa koji raspolaže velikom parcelom zemljišta koje se u najvećem delu koristi za poljoprivrednu proizvodnju. Na manjem delu ove parcele nalaze se objekti u kojim borave lica lišena slobode, projektovani za smeštaj oko 200 ljudi. U vreme posete zavod nije bio prenaseljen. Prostorije u kojim zatvorenici (lica osuđena u krivičnom ili kažnjena u prekršajnom postupku) borave su uglavnom u solidnom stanju, dobro osvetljene i proventrene. U najboljem stanju su prostorije u kojim borave zatvorenici koji imaju najpovoljniji tretman. U njima se nalaze po četiri kreveta, dobro su nameštene, dovoljno prostrane, osvetljene i čiste, a uz njih se nalaze i vrlo dobra kupaonica i toaleti. U delu zavoda u kom borave osuđenici sa manje povoljnim tretmanom ima i prostorija sa većim brojem kreveta, a one su i nešto manje udobne i slabije opremljene. I sanitarije u ovom delu Zavoda nisu dobre kao u onom u kom su smešteni osuđenici sa povoljnijim tretmanom. Zajedničke prostorije su u celom Zavodu prilično prostrane i dobro osvetljene, a dobro je i to što ih ima više pa je moguće odvojiti pušaće od nepušača. Postoje dve manje prostorije namenjene bolesnicima, ali ipak ne potpuno prilagođene njihovim potrebama, pošto imaju krevete na sprat. Samica je dovoljno prostrana i u solidnom stanju, sa sanitarnim čvorom. Uopšte, može se reći da su prostorije zavoda u solidnom stanju, prilično dobro održavane, mada ima i prostorija koje bi trebalo bolje urediti .

3.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Zavod je primarno namenjen za izdržavanje kazni do tri godine zatvora, izrečenih za krivična dela izvršena iz nehata, i prekršajnih kazni. Ipak, zbog prenaseljenosti drugih ustanova, u njega se prebacuju i osuđenici koji krivična dela nisu izvršili iz nehata, pa zbog toga u Zavodu, iako je otvorenog tipa, postoji i odeljenje koje je faktički zatvoreno.

Zahvaljujući tome što Zavod u posedu ima veliku površinu zemljišta i ekonomiju, većina osuđenika je radno angažovana. Prema rečima upravnice Zavoda, zimi je u proseku radno angažovano oko 60% osuđenih, dok je leti taj procenat i veći. Osuđenici rade na održavanju zgrada, na ekonomiji i u pekari iz koje se snabdeva i ceo Okružni zatvor u Beogradu, a ima i osuđenika koji su angažovani na poslovima van Zavoda. Postoji mogućnost da osuđenici pohađaju obuku za nekoliko zanata, ali nažalost interesovanje nije veliko. Formirane su i edukativne grupe u okviru kojih se osuđenici upoznaju sa temama u vezi sa alkoholizmom, narkomanijom i mirnim rešavanjem sukoba. Približno petina osuđenika pohađa ove edukativne programe.

Osuđenici borave na otvorenom koliko je i propisano ZIKS – najmanje dva sata dnevno. U skladu sa ZIKS se sprovode i posete, tako da po pravilu traju sat vremena, međutim, nema uslova da osuđenici ostvare pravo na boravak u posebnoj prostoriji s bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem.

Disciplinski prestupi nisu suviše česti i uglavnom su to kašnjenje sa vikend poseta porodici i međusobni sukobi, koji uglavnom ne budu ozbiljnije prirode i nemaju za posledicu ozbiljnije fizičke povrede. Najčešća disciplinska mera je oduzimanje posebnih prava. Osuđenici s kojim smo razgovarali nisu imali primedbe na način na koji se disciplinski postupci vode.

Samopovređivanje je retko, a u poslednje vreme zabeležen je jedan pokušaj samoubistva, trovanjem. Ni međusobni fizički sukobi osuđenika nisu česti.

Među prekršajno kažnjenim licima često ima stranih državljana, osuđenih zbog ilegalnog prelaska granice. Oni često u ustanovu stižu u grupama, u kojim obično bude i neko ko govori engleski jezik i tada je moguće ostvariti komunikaciju sa celom grupom, međutim, ako to nije slučaj ili ako stranac u Zavod dolazi sam a ne govori ni engleski ni srpski, nastaju problemi u komunikaciji.

Osuđenici s kojima smo razgovarali se nisu žalili na bilo kakav oblik fizičkog ili psihičkog zlostavljanja. Oni su imali nekoliko primedbi na režim, pre svega zbog toga što im se ne dozvoljava da između doručka i ručka borave u sobama u kojim spavaju, već tada mogu koristiti samo zajedničke prostorije u kojim nemaju prilike za smislene aktivnosti. Uz to, žalili su se da se doručak služi prerano i da ga zbog toga većina njih propušta. Pored toga, žalili su se i na higijenu trpezarije i prisustvo muva i komaraca u Zavodu tokom letnjih meseci. Bilo je i nekoliko primedbi na rad službe za tretman. Naime, pojedini osuđenici su tvrdili da ne znaju kakav je program postupanja prema njima. Dosta primedbi je bilo i na račun toga što ne postoje uslovi za ostvarivanje prava na boravak u posebnoj prostoriji sa bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem.

Mere prinude se retko koriste. Tokom 2010. zabeležena su samo dva takva slučaja, a tokom 2009. godine bilo ih je 10.

3.3. Bezbednost

Kako je ustanova otvorenog tipa, osuđenici se lako mogu udaljiti, međutim, to se ne dešava često. Zahvaljujući tome što je Zavod otvorenog tipa i što se u njega ne šalju osuđeni za teža krivična dela ne uspostavlja se neformalni sistem, niti izražena hijerarhija među osuđenicima, tako da osuđenici ne ugrožavaju bezbednost ustanove na taj način. Poslednji napad na osoblje je zabeležen još pre oko pet godina. U načelu, možemo reći da nismo mogli primetiti da u Zavodu postoje bilo kakvi ozbiljni problemi u vezi sa bezbednošću, bilo osuđenih lica bilo zaposlenih. Naravno, kao što smo već pomenuli, dešavaju se fizički sukobi osuđenika, ali oni nisu češći nego u drugim ustanovama zatvorenog tipa, a i retko su ozbiljnije prirode.

3.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade lekar opšte prakse, medicinska sestra i stomatolog koji rade svakog radnog dana i po potrebi vikendom. Ambulanta je čista, prostrana i dobro osvetljena i provetrena. Prema rečima lekara, snabdevenost osnovnom opremom i lekovima je uglavnom dobra.

Pregled po prijemu se vrši u propisanom roku od 24 časa, a svi pregledi, uključujući i ovaj, se po pravilu vrše bez prisustva službe obezbeđe-

nja. Osuđenici se svakog dana mogu prijaviti za pregled i on se uglavnom obavlja bez ikakvog odlaganja. Pacijentima je dostupna njihova medicinska dokumentacija. Specijalistički pregledi se obavljaju van ustanove, u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, kao i stacionarno lečenje osuđenika. I pored toga, Zavod ima bolesničke sobe. Jedna je namenjena starijim osuđenicima, koji u njoj imaju bolje uslove nego u prostorijama koje koriste ostali osuđenici. Pregled nakon upotrebe mera prinude se vrši u skladu sa ZIKS, mada treba istaći da su takve situacije retke. Vrši se i pregled osuđenika pre otpuštanja iz Zavoda.

Procenat osuđenika koji imaju probleme sa zavisnošću od psihoaktivnih supstanci je dosta niži nego u ostalim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, međutim, među prekršajno kažnjenim licima ovaj procenat je prilično visok. U vreme posete su samo dvojica osuđenika koristila metadonsku terapiju. Obojica su počeli da je koriste pre dolaska u Zavod. Ima osuđenika koji su u Zavodu započeli psihijatrijsko lečenje bolesti zavisnosti.

Postoje brošure koje se koriste za informisanje osuđenika o pitanjima u vezi sa zaštitom zdravlja, a u ovu svrhu su bila organizovana i predavanja. Programe edukacije je pohađalo i medicinsko osoblje.

3.5. Osoblje

U Zavodu radi 96 ljudi, dok je sistematizacijom predviđeno 97 radnih mesta. Naravno, najviše ljudi je zaposleno u službi obezbeđenja – 43, koliko je i predviđeno sistematizacijom, međutim, raspored zaposlenih ne odgovara sistematizaciji i potrebama ustanove, pošto nisu popunjena rukovodeća mesta unutar službe. Kad je u pitanju opremljenost ove službe, treba spomenuti da bi joj dobro došlo jedno novije vozilo – marica, pošto je postojeći vozni park star.

3.6. Preporuke

Možemo reći da nismo primetili značajnije nepravilnosti u radu Zavoda. Samo osoblje ustanove je svesno svih nedostataka, koji su uglavnom uzrokovani materijalnom situacijom. Kao što smo već spomenuli, nekim prostorijama bi bilo potrebno renoviranje. Kad je u pitanju postupanje prema licima lišenim slobode, na osnovu onoga što smo mogli videti i čuti tokom razgovora sa njima i osobljem, ono je u načelu uglavnom korektno

i u granicama zakona. Svakako bi bilo dobro ukoliko bi se stvorili uslovi da još više osuđenika bude radno angažovano. Uz to, trebalo bi omogućiti da osuđenici ostvaruju pravo na boravak u posebnoj prostoriji sa bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem u skladu sa zakonom. Imajući u vidu činjenicu da Zavod nije prenaseljen, čini se da to nije teško omogućiti. Bilo bi dobro ukoliko bi se u dogovoru sa osuđenicima (koji imaju izabrane predstavnike) raspored dnevnih aktivnosti i režim postupanja izmenili tako da osuđenici na njih nemaju primedbi, a da normalno funkcionisanje zavoda ne bude dovedeno u pitanje.

4. KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD ZA MALOLETNIKE U VALJEVU

Vreme posete: mart 2011.

Brojno stanje u vreme posete: 64 pritvorena, 202 osuđena, 4 prekršajno kažnjena i 34 lica osuđena na kaznu maloletničkog zatvora (ukupno 304 lica)

Struktura po polu: 300 muškaraca, 4 žene (sve u pritvoru)

4.1. Materijalni uslovi

Kazneno-popravni zavod za maloletnike se nalazi na par kilometara od Valjeva i zamišljen je kao ustanova zatvorenog tipa, primarno namenjena izdržavanju kazne maloletničkog zatvora, međutim, u jednom delu umnogome ima karakteristike okružnog zatvora. Ovde mislimo pre svega na to što dobar deo zavoda čini pritvorski deo, koji je, kao i u većini okružnih zatvora, prilično prenaseljen (u njemu su se u vreme posete nalazile 64 osobe, od kojih je jedna bila maloletna). Ovaj deo Zavoda je i fizički odvojen od prostora na kom se nalaze objekti koje koriste osuđena lica – paviljoni za spavanje i dnevni boravak, radionice, kuhinja sa trpezarijom, stacionar, ambulanta, posetna sala, škola, prostorije za boravak u posebnoj prostoriji sa bračnim drugom i paviljon za izvršenje mera upućivanja u samicu, izdvajanja u posebnu prostoriju i stavljanja pod pojačan nadzor. Prema rečima upravnika Zavoda, postoje problemi sa smeštajnim kapacitetima, ne samo zbog toga što je broj zatvorenika veći od optimalnog kapaciteta ustanove, već i zbog toga što su objekti projektovani tako da veliki broj osuđenika deli jednu veću prostoriju, što izaziva brojne probleme, od kojih su najznačajniji oni bezbednosne prirode. Manje sobe sa po 3 ili 4 kreveta postoje u paviljonu u kom se nalaze osuđenici kojima je izrečena mera stavljanja pod pojačan nadzor. Spavaonice su u većem delu Zavoda zadovoljavajuće održavane, čiste, dobro osvetljene i provetrene.

Izuzetak donekle predstavlja odeljenje pojačanog nadzora, u kome u pojedinim prostorijama postoje problemi sa vlagom, a i ceo paviljon je slabije osvetljen i provetren nego ostale prostorije u kojim borave osuđena lica. I šetalište je u ovom delu Zavoda dosta lošije – vrlo je malo i ne omogućava gotovo nikakve fizičke aktivnosti. Sanitarne prostorije su takođe u ovom delu Zavoda u nešto lošijem stanju nego u ostalim osuđeničkim paviljonima. Kvadratura samica je u skladu sa zakonom, ali im nedostaje svetlosti. Prostorija koja se koristi za meru izdvajanja maloletnika u posebnu prostoriju je nešto veća od samica.

4.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Iako je po nazivu kazнено-popravni zavod za maloletnike, KPZ u Valjevu na izdržavanju kazne u većini ima mlađa punoletna lica, uglavnom osuđena na kraće kazne zatvora, pa je fluktuacija osuđenika velika – tokom 2010. godine kroz ustanovu je prošlo više od 800 lica. U vreme posete 57 osuđenika su bili povratnici, koji su u Zavod prebačeni iz drugih ustanova.

Prema rečima upravnika Zavoda, osuđenici su obično zainteresovani za aktivnosti koje im se u Zavodu nude, a to su grupni rad sa psihoterapeutima, sportske i kulturne aktivnosti. Nešto manje su zainteresovani za rad u okviru Zavoda ali je i pored toga radno angažovano oko 130 osuđenika, koji su prethodno prošli obuku za rad. U okviru Zavoda postoji i škola za osnovno obrazovanje odraslih. Edukacija se odvija i kroz tribine.

Od osuđenika s kojim smo razgovarali nismo čuli nikakve pritužbe u vezi sa bilo kakvim oblikom zlostavljanja od strane zaposlenih u zavodu. Prema njihovim rečima, osoblje zavoda, bilo ono iz službe obezbeđenja bilo iz službe za tretman, korektno postupaju prema njima. Doduše, nekoliko osuđenika je tvrdilo da postoje privilegovani osuđenici. Dopisivanje, telefoniranje i posete se odvijaju u skladu sa zakonom. Kad je u pitanju kontakt osuđenika sa spoljnim svetom, treba istaći da postoje uslovi za boravak osuđenih u posebnoj prostoriji s bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem. Nije bilo ozbiljnih primedbi na način vođenja disciplinskih postupaka, koji nisu retki (tokom 2010. rešeno ih je 200) i često se vode zbog međusobnih fizičkih sukoba osuđenika. Da bi se sukobi izbegli, jedan deo osuđenika se izdvaja u odeljenje pojačanog nadzora,

koje je fizički odvojeno od ostatka Zavoda. Radi se o osuđenima koji u kontaktu sa ostalim osuđenima neprestano pokušavaju da se nametnu kao vođe neformalnog sistema i zbog toga ulaze u konflikte. Kao, što smo već pomenuli, u paviljonu u kojem su smešteni se nalaze i samice, u vezi sa čijom upotrebom smo primetili interesantan detalj. Naime, krevet je napravljen tako da se dušek može podići i zaključati uz zid u vertikalnom položaju, što se i praktikuje, tako da osuđenik koji boravi u samici tokom dana ne može ležati. To znači da dan može provesti sedeći na stolici ili stojeći ili šetajući se po samici. Nije teško pretpostaviti da stolica u samici nije udobna i da višerasovno sedenje na njoj, jednako kao i stajanje ili šetanje po prostoriji od nekoliko kvadratnih metara, može biti neprijatno i nehumano. Ovakvi kreveti nisu retkost u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija i mogu se videti i u samicama drugih zavoda u Srbiji, ali se u njima više ne koriste, odnosno ne koristi se njihova funkcija zaključavanja uz zid, već se osuđenima dopušta da i tokom dana legnu. Stoga smatramo da bi i osuđenima koji borave u samici u KPZ u Valjevu trebalo omogućiti da koriste krevet i tokom dana i da ovu disciplinsku meru izdržavaju na humaniji način.

Iako u Zavodu ima dosta osuđenika sklonih nasilju, te su međusobni fizički sukobi česti, upotreba mera prinude nije evidentirana naročito često (tokom 2010. godine 37 puta). Prema onome što se može videti iz izveštaja koji se sastavljaju nakon upotrebe mera prinude, izgleda da se lekarski pregled nakon upotrebe mera prinude uvek vrši, ali ne ponavlja još jednom između dvanaestog i dvadesetčetvrtog časa od primene mere, kao što je to propisano ZIKS (čl. 130, st. 3). Uz to, izgleda da lekarski nalaz po pravilu ne sadrži navode lica prema kome je mera prinude primenjena o načinu nastanka povreda, iako je to propisano ZIKS (čl. 130, st. 4).

Prema rečima upravnika Zavoda, od 5% do 10% osuđenih čine oni zaostali u intelektualnom razvoju, za koje bi najadekvatnije bilo da ne borave u ovoj ustanovi.

U Zavodu postoje solidni uslovi za sportske aktivnosti, a i zakonske odredbe o minimalnoj dužini boravka na svežem vazduhu se poštuju, izuzev u pritvorskom delu, u kome je zbog prenaseljenosti nemoguće obezbediti da pritvorenici na otvorenom provode onoliko vremena koliko bi trebalo.

Služba za tretman sprovodi poseban program priprema za otpust.

4.3. Bezbednost

Položaj, arhitektura i opremljenost objekata, jednako kao i struktura osuđenih lica, stavljaju pred službu obezbeđenja, ali i ostatak osoblja, vrlo složene zadatke. Prvo, Zavod se nalazi na takvom mestu da mu je sa svih strana lako prići i ubaciti predmete u dvorište kojim se kreću osuđena lica. Nedoželjni predmeti se osuđenicima pokušavaju dostaviti i putem paketa, pa se dešavalo, i to nedavno, da bude osujećen unos veće količine narkotika. Drugo, kao što smo već pomenuli, prostorije u kojim spava najveći broj osuđenika su velike i u njima boravi suviše veliki broj ljudi, pa je lako moguće da izbiju sukobi ili da slabiji ili osetljiviji osuđenici budu maltretirani. Na sreću, prema rečima osuđenika, obezbeđenje uglavnom dobro reaguje kad treba sprečiti sukobe ili bar učiniti da oni ne priozvedu teške posledice. Održavanje reda otežava nedostatak video nadzora u delu u kome borave osuđena lica (u pritvoru postoji video nadzor).

Već smo spomenuli da fizički sukobi među osuđenicima nisu retkost. Njih je možda i više nego u većini ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. Nastaju ne samo zbog toga što ima osuđenika izuzetno sklonih nasilju, već i zbog toga što se pojedini osuđenici pokušavaju nametnuti kao lideri neformalnog sistema i uspostaviti nadmoć nad ostalim. Ako to uspeju, po pravilu pokušavaju od ostalih osuđenika ili njihovih porodica iznuditi novac ili usluge. Uprava i osoblje Zavoda pokušavaju da budu što je moguće bolje informisani o međusobnim odnosima osuđenika kako bi sprečili iznude i maltretiranje slabijih osuđenika. To im otežava činjenica da je broj zaposlenih u službi obezbeđenja manji od potrebnog.

Napadi na osoblje Zavoda su vrlo retki (u poslednje vreme zabeležen je samo jedan takav napad, i to u pritvoru), kao i bekstva. Retko se dešava i da se osuđenici koji koriste posebna prava ne vrate sa vikend posete.

4.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade jedan lekar opšte prakse i tri medicinska tehničara, dok je još jedan lekar zaposlen u ustanovi trenutno na specijalizaciji iz psihijatrije i trebalo bi da se uskoro vrati, što će značajno doprineti obimu i kvalitetu medicinskih usluga koje se osuđenicima pružaju.

Ambulanta i prostorije koje se koriste za pružanje medicinskih usluga su u zadovoljavajućem stanju, ali bi im svakako dobro došlo ulaganje.

Pregled po prijemu se vrši u roku od 24 časa, u skladu sa važećim propisima. Svi zatvorenici (uključujući i pritvorena lica) mogu zatražiti pregled svakog dana i on se obično vrši bez odlaganja. Ne vrši se trijaža lica koja traže pregled lekara. Svi pregledi, uključujući i one nakon upotrebe mera prinude, se vrše bez prisustva službe obezbeđenja. Svim pacijentima su dostupne informacije o njihovom zdravstvenom stanju, koje se inače vrlo uredno beleže i čuvaju. Osuđenici s kojima smo razgovarali nisu iznosili primedbe na račun zdravstvene službe. Prema njihovim rečima, medicinsko osoblje je pristojno i dobro se odnosi prema pacijentima. Već smo spomenuli da se pregled nakon upotrebe mera prinude vrši ali ne ponavlja u roku od 24 časa, kao što bi u trebalo u skladu sa zakonom. Rekli smo i da bi izveštaj lekara o pregledu nakon upotrebe mera prinude trebalo da sadrži navode lica prema kome je mera preduzeta o nastanku povrede (ukoliko postoji), u skladu sa ZIKS.

U Zavodu postoji dobra praksa da se svi osuđenici testiraju na HIV i hepatitis. U trenutku posete bilo je dosta osuđenika sa virusom hepatitisa C. Za sve osuđenike su održavane tribine o HIV i hepatitisu.

Nažalost, kao što je slučaj u većini ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, veliki broj osuđenika čine oni koji su pre dolaska u Zavod bili korisnici droga. Neki od njih su još pre dolaska u ustanovu započeli neki od programa psihijatrijskog lečenja.

4.5. Osoblje

U Zavodu je zaposleno 174 ljudi, dok su sistematizacijom predviđena 192 radna mesta. Nisu popunjena radna mesta u proizvodnim pogonima, kao ni nekoliko mesta u službi obezbeđenja, u kojoj je u vreme posete radilo 96 ljudi, a sistematizacijom je predviđeno da ih bude 104. Međutim, čak ni taj broj zaposlenih u ovoj službi ne bi bio adekvatan obimu posla. Naime, prema predlogu nove sistematizacije, u službi obezbeđenja bi trebalo da bude zaposleno 125 ljudi. Sa trenutnim brojem zaposlenih u ovoj službi nije moguće izvršiti sve njene zadatke, pa se dešavalo da se sprovodi na suđenja ne mogu obaviti kada to sudovi zahtevaju. Upravo sprovodi za službu obezbeđenja iziskuju najviše vremena.

U Zavodu rade tri pravnik, tako da je licima lišenim slobode moguće pružiti pravnu pomoć. Doduše, prema rečima uprave, ona se retko traži.

Prema rečima upravnika Zavoda, bilo je problema sa nedisciplinovanim radnicima, pa je bilo potrebe za njihovim disciplinskim kažnjavanjem.

4.6. Preporuke

Uprava Zavoda je veoma svesna gotovo svih njegovih nedostataka, koji se teško mogu otkloniti bez značajnijih ulaganja. Prenaseljenost privorskih prostorija se može otkloniti jedino izgradnjom novih kapaciteta (naravno, problem prenaseljenosti se trajno može ublažiti samo merama koje bi trebalo preduzeti u okviru pravosuđa). Bilo bi dobro ukoliko u Zavodu ne bi postojale spavaonice sa velikim brojem kreveta, kao što je trenutno slučaj, što opet iziskuje ozbiljne radove i ulaganja. Nešto manje sredstava je potrebno za poboljšanje uslova u odeljenju pojačanog nadzora, u kome bi, osim radova na samom paviljonu, bilo potrebno proširiti i oplemeniti prostor za šetnju. Već smo napomenuli da bi trebalo prestati sa zaključavanjem kreveta u samici tokom dana i omogućiti osuđenima koji tamo borave da krevet koriste i danju. Bar za ovo nisu potrebna nikakva sredstva. Za unapređenje bezbednosti ustanove bi bilo dobro da i u delu u kome se nalaze osuđena lica i u upravnom delu bude uveden video nadzor.

Već smo na dva mesta ukazali na to da bi pregled nakon upotrebe mera prinude trebalo da se ponavlja, a da bi izveštaj lekara o ovom pregledu trebalo da sadrži i navode lica prema kome je mera primenjena o načinu na koji je eventualna povreda nastala, kao što je to propisano ZIKS. Kad je u pitanju postupanje osoblja prema osuđenima, nismo čuli ozbiljnije primedbe, tako da možemo samo izraziti nadu da ono u budućnosti neće biti lošije. Pošto veliki broj osuđenika čine oni koji su korisnici droga, bilo bi dobro obezbediti što veći broj programa koji bi im pomogli da prevaziđu probleme koji nastaju kao posledica bolesti zavisnosti. Uz to, bilo bi dobro što stimulativnije uticati na ove osuđenike kako bi se zainteresovali za rad i ušli u neki program radne terapije. Kad su u pitanju osuđenici sa smetnjama u intelektualnom razvoju, trebalo bi ozbiljno ispitati da li su oni u stanju da uopšte izdržavaju kaznu a ako jesu, da li je ova ustanova za to pogodna.

U pogledu osoblja, neophodno je obezbediti da ono bude dovoljno brojno. Ovde mislimo pre svega na neophodnost povećanja broja zaposlenih u službi obezbeđenja. Dobro je da je problem primećen i od strane Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i da je izrađena nova sistematizacija, ali je važno da ona što pre počne da se primenjuje. Naravno, nije potrebno posebno isticati da je svom osoblju potrebno stalno stručno usavršavanje.

5. OKRUŽNI ZATVOR U PROKUPLJU

Vreme posete: april 2011. godine

Brojno stanje u vreme posete: 34 pritvorena, 39 osuđenih i 5 prekršajno kažnjenih lica (ukupno 78)

Struktura po polu: 76 muškaraca, 2 žene

5.1. Materijalni uslovi

Okružni zatvor u Prokuplju se nalazi u samom centru grada, uz lokalnu policijsku stanicu, na vrlo malom prostoru, a u posedu ima i ekonomiju koja se nalazi van grada. Zgrada zatvora u centru grada je izgrađena 1927. godine i od tada više puta dograđivana i rekonstruisana. Prilikom posete nismo obilazili ekonomiju, tako da će ovde biti reči samo o uslovi- ma u glavnoj zgradi zatvora u centru Prokuplja. Ona je, uprkos nepovolj- nim inicijalnim arhitektonskim rešenjima, zahvaljujući rekonstrukcijama koliko–toliko prilagođena današnjim standardima izdržavanja kazne, od- nosno pritvaranja. Neki nedostaci zgrade se ipak ne mogu otkloniti. Ne- dostatak prostora je očigledan, i to u svim delovima Zatvora, od soba i ostalih prostorija u kojim borave zatvorenici (ovim izrazom označavamo sva lica koja se nalaze u Zatvoru, dakle pritvorena, osuđena i prekršajno kažnjena lica), preko prostorija koje koristi osoblje, do dvorišta, odno- sno prostora za šetnju. Zbog nedostatka prostora nema gotovo nikakve mogućnosti za rekreaciju. Sobama u dobrom delu Zatvora nedostaje pri- rodne svetlosti, a i provetravanje je otežano. Uz, to, zbog prenaseljenosti nije moguće odvojiti pušaće od nepušaća. Ako bi se kapacitet ustanove računao uzimajući u obzir standard propisan ZIKS prema kome na svako lice lišeno slobode mora doći najmanje 4 kvadratna, odnosno 8 kubnih metara prostora, onda u njoj ne bi trebalo da boravi više od oko 80 lica. U proseku u njoj boravi između 80 i 90 lica, ali neravnomerno raspoređenih – u zatvorenom odeljenju su sobe po pravilu pune, pa i prenaseljene, dok

u ostatku Zatvora bude slobodnih kreveta. Na sreću, zatvoreno odeljenje nije toliko prenaseljeno da bi, osim prostora, nedostajalo i kreveta. Jednu prostoriju Zatvora za zadržavanje lica lišenih slobode koristi i policija.

5.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Od osuđenika s kojima smo razgovarali nismo čuli da su bili zlostavljani od strane osoblja Zatvora, mada je bilo onih koji su govorili da bi obezbeđenje i zaposleni u službi za tretman mogli da se bolje odnose prema njima. Bilo je primedbi na kategorizaciju, kao i nedostatak aktivnosti i ishranu. Kontakt sa spoljnim svetom se ostvaruje u skladu sa zakonom, izuzev kada je u pitanju trajanje poseta, koje su zbog nedostatka adekvatnog prostora kraće nego što bi trebalo. Trajanje boravka na svežem vazduhu zavisi od ukupnog broja zatvorenika i dešava se da zatvorenici na otvorenom provode manje vremena nego što je zakonom određeno (dva sata dnevno), ali, prema rečima upravnika Zatvora, ne dešava se da šetnja traje manje od sat vremena. Nažalost, kao što smo već pomenuli, zbog nedostatka prostora gotovo da su nemoguće fizičke aktivnosti.

Radno je angažovano nešto više od 20 osuđenika, što je više od polovine osuđenih lica. Oni rade na ekonomiji, u kuhinji, radionici i vešeraju. Za ove poslove nije potrebna posebna obuka, a pošto se u ovu ustanovu upućuju lica osuđena na vrlo kratke kazne zatvora, onda ozbiljnije obrazovne ili programe obuke za rad nije ni moguće sprovesti.

Disciplinskih prestupa nema puno, a i uglavnom nisu ozbiljnije prirode. Najčešće se radi o zloupotrebi posebnih prava, tačnije kašnjenju pri povratku sa vikend odsustva ili vraćanju u alkoholisanom stanju ili udaljenjima sa ekonomije. U vreme naše posete nije bilo osuđenika u samici, niti pod pojačanim nadzorom. Samopovređivanje se disciplinski kažnjava.

Prema proceni uprave Zatvora, oko 60% zatvorenika čine osobe sa nekom od bolesti zavisnosti, najčešće zavisnici od heroina. Dešava se da oni u Zatvor stignu u veoma lošem fizičkom i psihičkom stanju.

Interesantno je istaći da smo saznali da predsednik lokalnog suda nikada ne dolazi u obilazak pritvora, iako je prema zakonskim odredbama dužan da to učini bar jednom nedeljno ili taj posao poveri nekom od sudija svog suda.

5.3. Bezbednost

Zgrada u centru grada, uprkos svojim nedostacima, nije takva da je iz nje lako pobeći. Poslednji pokušaj bekstva je zabeležen 2009. godine. Udaljenja ima, i najčešće se dešavaju kod prekršajno kažnjenih lica. Na sreću, spavaonice su u najvećem delu sa manjim brojem kreveta, što smanjuje mogućnost ozbiljnijih sukoba među zatvorenicima. Inače, ozbiljni fizički sukobi među zatvorenicima nisu česti, ali se nedavno desilo da je jedan pritvorenik seksualno zlostavljan, zbog čega se trenutno vodi krivični postupak.

U poslednje vreme je u dva navrata dolazilo do samopovređivanja – jednom je osuđenik zašio usta, a pre toga se jedan osuđenik namerno otrovao.

Napada lica lišenih slobode na zaposlene odavno nije bilo.

5.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi nema stalno zaposlenog lekara, međutim, Zatvor ima potpisan ugovor sa lekarom koji radi u lokalnoj službi hitne pomoći i on dolazi svakog radnog dana i zajedno sa medicinskim tehničarom pruža usluge zatvorenicima. Ukoliko je zdravstvena intervencija potrebna tokom noći ili vikenda, poziva se služba hitne pomoći.

Ambulanta se nalazi u prizemlju, uz dvorište Zatvora i ima opremu dovoljnu za obavljanje osnovnog zdravstvenog pregleda. Specijalistički pregledi se vrše u gradskoj bolnici. U Zatvoru ne postoji stacionar, pa se i svako stacionarno lečenje vrši van ustanove. Prilikom svakog prevoženja pacijenata na preglede ili lečenje van ustanove lekar procenjuje da li je potrebno da u pratnji bude i medicinsko osoblje, tj. tehničar. Inače, prema proceni upravnika Zatvora, gotovo 90% zatvorenika dobija neku vrstu medicinske nege. Za pojedine osuđenike čije zdravstveno stanje to zahteva lekar službi obezbeđenja nalaže da im omogući duži boravak na otvorenom.

Pregled po prijemu se po pravilu vrši u zakonom propisanom roku od 24 časa. Pregled je moguće zatražiti svakog dana, i on se obično vrši istog ili narednog dana, izuzev kada se radi o specijalističkom pregledu. Služba obezbeđenja, preko koje se pregledi zahtevaju, ne vrši trijažu, niti

prisustvuje pregledima. Medicinska služba vodi računa o zaštiti privatnosti pacijenata, pa ne otkriva osoblju podatke o njihovom zdravstvenom stanju. Tako npr. niko osim medicinskog osoblja ne zna koji zatvorenici su zaraženi virusom hepatitisa ili HIV.

Zatvor nisu posećivali službenici Ministarstva zdravlja ali su medicinskoj službi mere za poboljšanje uslova u kojim se pružaju medicinske usluge davali Institut za javno zdravlje i lokalna zdravstvena inspekcija.

5.5. Osoblje

Najveći broj zaposlenih, njih 30, angažovan je u službi obezbeđenja, međutim, taj broj bi trebao biti nešto veći, pošto trenutno zaposleni u ovoj službi ostvaruju i više radnih sati nego što bi trebalo. Prema rečima upravnika Zatvora, potrebna su još četiri radnika u ovoj službi. U službi za tretman rade dvoje zaposlenih. Od nedavno Zatvor ima i zaposlenog pravnika, što ranije nije bio slučaj i što je uzrokovalo određene probleme u funkcionisanju ustanove, uključujući i one koji su se javljali u vezi sa vođenjem disciplinskih postupaka.

Uslovi za rad su otežani ne samo zbog nedostataka koje ima zgrada Zatvora i, bar kada je u pitanju služba obezbeđenja, manjka osoblja, već i nedovoljne opremljenosti. Nedostaju i oprema i uniforme, a funkcionisanje Zatvora bi bilo jednostavnije i ako bi postojalo i drugo vozilo za sprovođe.

Povremeno se dešava da je neophodno disciplinsko kažnjavanje zaposlenih, i to po pravilu onih angažovanih u službi obezbeđenja.

5.6. Preporuke

Osoblje Zatvora i, na prvom mestu, upravnik su dobro svesni praktično svih najznačajnijih nedostataka ustanove i nepravilnosti u sprovođenju Zakona o izvršenju krivičnih sankcija. Većina ovih problema nije lako otklonjiva. Položaj, arhitektura i stanje u kome se zgrada Zatvora u centru grada nalazi su vrlo nepovoljni i stvaraju brojne probleme o kojim smo prethodno govorili. Zato bi najprimerenije bilo izmestiti ceo Zatvor u zgradu koja bi bila namenski napravljena, u skladu sa važećim standardima u oblasti izvršenja krivičnih sankcija. Do tada, bilo bi dobro preduzeti

sve moguće mere kako bi se broj lica lišenih slobode u ovoj zgradi smanjio, što bi doprinelo poboljšanju uslova u ustanovi. Kako nedostatak prostora značajno ograničava mogućnosti ili čak onemogućava slobodne aktivnosti i rekreaciju, svesni smo da nije jednostavno licima lišenim slobode ponuditi sadržaje koji bi im omogućili da vreme provode u smislenim aktivnostima. Zbog toga bi trebalo težiti tome da što veći broj njih bude radno angažovan van ustanove a da onima koji iz bezbednosnih razloga kaznu moraju izdržavati u zatvorenom delu zavoda, kao i pritvorenima, na raspolaganju budu bar solidno snabdevena biblioteka i nekoliko sprava za vežbanje. Bilo bi dobro ukoliko bi se uložili dodatni naponi kako bi se obezbedilo da posete traju što duže, pri čemu bi posebno trebalo voditi računa da se one ne skraćuju onim zatvorenima koji ih retko primaju ili se nalaze u zatvorenom odeljenju.

6. OKRUŽNI ZATVOR U VRANJU

Vreme posete: april 2011. godine

Brojno stanje u vreme posete: 71 pritvoreno, 26 osuđenih i 10 prekršajno kažnjenih lica (ukupno 107)

Struktura po polu: isključivo muškarci

6.1. Materijalni uslovi

Zgrada Okružnog zatvora u Vranju je izgrađena 1964. godine i nalazi se u užem centru grada, a u nju se može smestiti, ukoliko bi se poštovala odredba ZIKS prema kojoj bi na svako lice lišeno slobode trebalo da dođu 4 kvadratna mesta prostora, oko 95 do 100 lica lišenih slobode. Iz ovoga se lako može zaključiti da je zgrada Zatvora prilično mala. Pritom, prostora je malo ne samo za smeštaj lica lišenih slobode, već i za njihove dnevne aktivnosti, a i za rad zaposlenih. Objekti koji okružuju zgradu Zatvora su vrlo blizu njemu, tako da prostora za proširenje nema, a i šetališta nisu velika i ne omogućavaju više od šetnje na vrlo malom prostoru. U vreme posete u Zatvoru je boravilo 107 lica, što je u poslednje vreme, prema rečima upravnika, otprilike prosečan broj zatvorenika. Dakle, ustanova je uglavnom blago prenaseljena. Srećom, ima dovoljno ležaja pa nema zatvorenika koji spavaju na dušecima na podu, mada se i to, doduše retko, dešavalo u delu Zatvora u kom su smeštena pritvorena lica, koja inače uvek čine veći veći deo populacije.

Sve prostorije u kojim borave lica lišena slobode su vrlo dobro održavane, čiste, dobro provetrene i opremljene nameštajem i uređajima koji se nalaze u sasvim solidnom stanju. Prozori na sobama nisu veliki, pa u nekima, čije prozore pomalo zaklanjaju susedne zgrade, nedostaje prirodne svetlosti. Najmanje sobe, kad se izuzme samica (koja je u dobrom stanju, propisanih dimenzija, čista i osvetljena, sa mokrim čvorom), su one u pritvorskom delu (veličine nešto više od 15 kvadratnih metara), opremljene televizorima, dok su najveće veličine između 35 i 40 kvadratnih metara,

sa po 12 kreveta. Jedna takva prostorija je zamišljena kao prijemno odeljenje, međutim, zbog velikog broja pritvorenika koristi se za njihov smeštaj. Prostorije Zatvora koristi i policija, što prema rečima upravnika stvara određene probleme. U delu Zatvora koji koriste osuđena lica postoje dve prostorije koje se koriste za dnevni boravak, tako da su razdvojeni pušači od nepušača. Kuhinja je uredna, ali se zbog arhitekture zgrade ne može adekvatno provetravati, pa se u njoj može osećati neprijatan miris. Postoji bolesnička soba, sa bolničkim krevetima, dobro uređena i održavana, kao i ambulanta, koja se uz nju nalazi. Sanitarne prostorije su u zadovoljavajućem stanju i dobro održavane. Većina zatvorenika veš pere kod kuće – pritvorenici tako što veš daju posetiocima, a osuđena lica kada koriste posebne pogodnosti i izlaze na vikend, ali postoji mogućnost da se veš pere i u zavodskoj mašini. Ovu mogućnost je u vreme posete koristio samo jedan osuđenik. Postoje i uslovi za boravak u posebnoj prostoriji sa bračnim drugom, decom ili drugom bliskom osobom, ali osuđenici ovo pravo retko koriste jer većina njih koristi posebna prava i napušta Zatvor vikendima. Za rekreaciju je dostupna, pored prostora za šetnju koji ne nudi puno mogućnosti za fizičke aktivnosti, jedna manja teretana u kojoj postoji traka za trčanje. Zatvor ne poseduje ekonomiju, poljoprivredno zemljište ili radio-nice koje bi se mogle koristiti za upošljavanje osuđenika.

Možemo zaključiti da se prostorije Zatvora zaista dobro i s pažnjom održavaju i da su uslovi u kojim lica lišena slobode borave uprkos prenaseljenosti bolji nego u najvećem broju ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji. Nedostatak prostora je nepremostiv problem, jer mogućnosti za bilo kakvo proširenje nema, ali treba istaći da, prema viđenom, uprava Zatvora čini sve što može da sve prostorije oprema i održava na najbolji mogući način i na taj način učini lišenje slobode svim licima u ovoj ustanovi što humanijim.

6.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Nijedan od nekoliko osuđenika sa kojima smo razgovarali nije imao nikakve primedbe na rad bilo koje službe Zatvora. Svi su govorili da se osoblje Zatvora prema njima ponaša korektno i pokušava da im pomogne da reše probleme koje imaju. Nekoliko osuđenika se žalilo na rad sudova, a da sudovi ne funkcionišu najbolje može se zaključiti i ako se pogleda koliko su dugo neka od lica lišenih slobode u pritvoru u ovoj ustanovi. Nai-

me, u vreme posete u Zatvoru se nalazilo nekoliko lica pritvorenih preko dve godine, a bilo je čak i onih koji se u pritvoru nalaze čak četiri godine. Inače, u ustanovi kao pritvorena, ali dosta češće i kao prekršajno kažnjena lica borave stranci, i to iz različitih, ne samo okolnih zemalja. Među njima bude državljana Avganistana, Somalije, Grčke, Sjedinjenih Američkih Država i drugih zemalja. Često ima lica lišenih slobode koja se služe samo jezicima za koje u Vranju ne postoje tumači, pa se sa njima nije lako sporazumeti. Ipak, u većini slučajeva se među stranim državljanima koji u Zatvoru završavaju uglavnom zbog nedozvoljenog prelaska granice nađe neko ko se služi engleskim jezikom, pa je moguće uspostaviti komunikaciju. Zbog blizine Kosova, Makedonije i Albanije, često među licima lišenim slobode bude onih kojima je maternji jezik albanski, a slabo ili nika-ko ne govore srpski jezik, međutim, to ne predstavlja nikakav problem jer nekoliko zaposlenih govori albanski jezik. U poslednjih nekoliko godina nije bilo nikakvih etnički motivisanih incidenata među zatvorenicima, ali ni sukoba između njih i zatvorskog osoblja.

Nažalost, kao što smo već pomenuli, ustanova ne poseduje ekonomiju, niti poljoprivredno zemljište, bilo kakve proizvodne pogone ili radionice kojima bi bilo omogućeno da lica lišena slobode budu radno angažovana. U vreme posete radno angažovana su bila svega trojica osuđenika – jedan u jednom od preduzeća u gradu i dvojica kao pomoćnici kuvara. Ostatak zatvorenika nije bio radno angažovan i vreme je provodio uglavnom gledajući televiziju. Srećom, u ovaj Zatvor se upućuju osuđeni na kratke kazne zatvora koji pri tome po pravilu koriste posebna prava i vikendima odlaze kućama, pa je period tokom kojeg im na raspolaganju stoji vrlo malo smislenih aktivnosti relativno kratak. Zbog kratkih kazni se ne nude ni programi obrazovanja ili obuke za rad.

Prema proceni upravnika i osoblja Zatvora, između 40% i 50% lica koja se nalaze u ustanovi su korisnici droga i obično su i izvršili krivično delo kako bi došli do narkotika. Nije im dostupna terapija metadonom, pošto nije ni u gradskom zdravstvenom centru, ali postoji program odvikavanja od narkotika. Testovi na psihoaktivne supstance se vrše kada postoji sumnja da je neko od lica lišenih slobode došao do supstanci koje zloupotrebljava. To se ipak ne dešava često.

Disciplinski postupci su vrlo retki (u prva četiri meseca 2011. godine nije ih ni bilo, 2010. su vođena samo tri, a 2009. samo dva disciplinska postupka). Kada se vode najčešće se završavaju izricanjem mere oduzimanja

dodeljenih posebnih prava. U poslednje dve godine u dva navrata mera upućivanja u samicu nije sprovedena jer je lekar procenio da osuđenici kojima je bila izrečena nisu u zdravstvenom stanju koje izdržavanje ove mere zahteva. Nijedan od osuđenika sa kojim smo razgovarali nije imao priliku da učestvuje u disciplinskom postupku, pa nismo ni mogli saznati kakvo je njihovo viđenje ovih postupaka, ali se na osnovu dokumentacije koja se u vezi sa njima vodi može zaključiti da se vode u potpunosti u skladu sa zakonom. Samopovređivanje nije disciplinski kažnjavano. Interesantno je da je Zatvor inicirao disciplinske postupke protiv pritvorenih lica, što se ne dešava često u našem zatvorskom sistemu, i da su oni i bili kažnjeni od strane nadležnog suda, i to zbog posedovanja mobilnih telefona.

U poslednje tri godine nije evidentiran nijedan slučaj upotrebe mera prinude.

Osuđenici s kojim smo razgovarali nisu imali primedbe ni na uslove pod kojim ostvaruju kontakt sa spoljnim svetom. Telefoniranje i dopisivanje se omogućavaju u skladu sa zakonom. Posete se omogućavaju i danima koji načelno nisu određeni za to, što je svakako dobro, imajući u vidu da se uvek može desiti da je porodica nekog od lica lišenih slobode sprečena da dođe u posetu na dan koji je određen kao dan za posete.

Osoblje zavoda se trudi da svim zatvorenicima omogući da na otvorenom provedu dva sata dnevno, kao što je i propisano zakonom, ali je to nekada zbog nesrazmerno velikog broja pritvorenika i nedostatka zaposlenih u službi obezbeđenja nemoguće postići, uprkos tome što postoje dva šetališta.

U načelu, možemo reći da se prema licima lišenim slobode postupa u skladu sa zakonom, uz minimalna odstupanja uzrokovana problemima na koje upravnik i osoblje Zatvora teško mogu uticati. Svakako, bilo bi dobro ukoliko bi se učinili dodatni naponi kako bi se što većem broju lica omogućilo da budu radno angažovana van ustanove, pošto u njoj nema posla za više od nekoliko ljudi.

6.3. Bezbednost

Položaj zgrade Zatvora ne utiče samo na uslove boravka u njemu, već delimično i na bezbednost, kojoj sigurno ne doprinosi to što Zatvor u jednom delu deli dvorište sa sudom, međutim, to do sada nije imalo ozbiljnije posledice. Ozbiljnijih incidenata i ugrožavanja sigurnosti usta-

nove, uključujući i zaposlene i lica lišena slobode, ima vrlo retko. U poslednjih desetak godina desilo se jedno bekstvo, a u poslednjih nekoliko godina i svega jedan napad na osoblje zatvora, zbog čega je pokrenut krivični postupak koji još uvek nije završen. Fizički sukobi među licima lišene slobode su vrlo retki, a pošto je ustanova mala, a osuđenici kažnjeni za lakša krivična dela, ne postoje ni neformalni sistem ni jasna hijerarhija među zatvorenicima.

Upravnik i osoblje Zatvora ističu da bi im za lakše i efikasnije obezbeđivanje sigurnosti ustanove pomoglo uvođenje novog, odgovarajućeg sistema video nadzora, pošto je postojeći zastareo i nedovoljan.

Postoje detektori mobilnih telefona, koji se ne pronalaze često, kao ni narkotici.

6.4. Zdravstvena nega

U ustanovi nema stalno zaposlenog lekara, ali postoji ugovor o delu sa lekarom koji radi po par sati svakog radnog dana. Stalno je zaposlen medicinski tehničar koji radi radnim danima od 7 do 15 časova. Kada je zdravstvena usluga potrebna van ovog vremena, poziva se lokalna služba hitne pomoći, sa kojom, kao i sa celom lokalnom bolnicom, postoji odlična saradnja. Van radnog vremena tehničara ulogu u pružanju zdravstvene nege imaju i zaposleni u službi obezbeđenja, koji tada dele terapiju pacijentima kojim je propisana. Licima koja u ustanovi zadržava policija ona obezbeđuje i zdravstvenu negu.

Ambulanta se nalazi u jednoj, za ustanovu ovog tipa, prilično prostranoj prostoriji, koja je vrlo uredna, čista i dobro osvetljena. Uz nju se nalazi i jedna bolesnička soba, sa bolničkim krevetima, a zdravstvena služba poseduje i jednu stolicu koja se koristi za negu nepokretnih pacijenata. Inače, ambulanta je solidno opremljena za vršenje osnovnih zdravstvenih usluga, pre svega pregleda. Poseduje EKG aparat, aparate za merenje krvnog pritiska, nivoa šećera u krvi, merenje triglicerida i holesterola i aparaturu za vršenje ORL pregleda. Snabdevenost lekovima je zadovoljavajuća. Pregled po prijemu se vrši u zakonom propisanom roku od 24 časa, i to uvek bez prisustva nemedicinskog osoblja, što je slučaj i sa svim drugim pregledima, koji se zakazuju prijavljivanjem tehničaru ili službi obezbeđenja i obavljaju bez značajnijeg odlaganja. Specijalistički pregledi se vrše

van ustanove. Iako u Zatvoru postoji bolesnička soba, ona se zbog nemogućnosti celodnevnog prisustva medicinskog osoblja vrlo retko koristi. Uglavnom se pacijenti kojima je potrebno stacionarno lečenje prevoze u lokalni zdravstveni centar i tamo drže pod nadzorom službe obezbeđenja. Zatvor obezbeđuje vađenje i popravke zuba, dok protetičke usluge zatvorenici plaćaju sami. Ambulanta je snabdevena i ulošcima i ostalim proizvodima neophodnim za žene, koje se povremeno nađu u pritvoru.

Održavaju se predavanja za lica lišena slobode, a i medicinski tehničar relativno posećuje stručne seminare, ali ističe da bi mu dobro došla obuka za rano prepoznavanje psihičkih poremećaja i sklonosti ka samoubistvu.

Samopovređivanja, naročito onog ozbiljnije prirode, ima vrlo retko, a još ređe pokušaja samoubistva. Ni štrajkovi glađu nisu česta pojava.

Kao što smo već pomenuli, u poslednje tri godine nije evidentirana upotreba mera prinude, pa nismo ni mogli proveriti da li se nakon upotrebe sile vrše lekarski pregledi na način propisan zakonom, ali smo se iz razgovora sa medicinskim tehničarom mogli uveriti da je upoznat sa obavezama zdravstvene službe, odnosno lekara u takvim situacijama.

Relativno veliki broj zatvorenika, njih oko 10, je zaražen virusom hepatitisa C, tako da je važno sve zatvorenike informisati o zaštiti od ovog, ali i virusa HIV.

Zdravstvenu službu nikada nisu posećivali niti kontrolu njenog rada vršili službenici Ministarstva zdravlja.

6.5. Osoblje

Većinu zaposlenih čine oni angažovani u službi obezbeđenja. Njih je 25, što je dosta manje od broja koji je potreban za normalno funkcionisanje ustanove, pa postoji značajan broj prekovremenih radnih sati. I pored toga se vrlo retko, ne češće od jednom godišnje, dešava da obezbeđenje ne može nekog od pritvorenih lica transportovati na suđenje. Službi obezbeđenja ne nedostaju samo ljudi, nego i oprema. Pored gore pomenutog sistema video nadzora, ovoj službi bi dobro došlo i još jedno specijalno vozilo za transport lica lišenih slobode, pošto joj je trenutno na raspolaganju samo jedno ovakvo vozilo.

U Zatvoru su zaposlena dva vaspitača i jedan socijalni radnik, što je, imajući u vidu mali broj osuđenih lica, za sada dovoljno. Pored njih, zaposlen je i jedan pravnik.

Odnosi među zaposlenima su vrlo dobri. Svakog jutra se održavaju sastanci sa upravnikom, tako da je on dobro informisan o radu i potrebama svake službe.

Nediscipline ili ozbiljnijih povreda radnih dužnosti od strane zaposlenih dugo nije bilo, sve od poslednjeg slučaja bekstva, do koga je došlo nepažnjom jednog od čuvara, protiv koga je naknadno pokrenut disciplinski postupak.

6.6. Preporuke

Prema onome što smo mogli videti tokom posete, upravnik Zatvora, kao i osoblje, čine sve što mogu kako bi ispunili sve obaveze koje pred njih stavlja zakon i zaista se teško mogu naći primedbe na njihov račun, što znači da možemo samo izraziti nadu da će tako ostati i u narednom periodu. Rešavanje nekih problema koje ustanova ima i unapređenje njenog rada mogući su samo uz pomoć nadležnih ministarstva i drugih državnih organa.

Pre svega, bilo bi poželjno u što skorijem roku iz Zatvora iseliti policiju, odnosno omogućiti joj da na drugom mestu koje će u potpunosti kontrolisati zadržava lica lišena slobode. Uz to, trebalo bi preduzeti sve moguće mere kako bi se pritvorski deo ustanove rasteretio, što mogu samo nadležni sudovi. Već smo spomenuli da ima pritvorenika koji taj status imaju neprimereno dugo. Bilo bi dobro i da se vodi evidencija o tome kojim jezicima se najčešće služe strani državljani koji bivaju zadržani u ustanovi, a za koje u Vranju nema tumača, pa da se onda bar za te jezike, ukoliko se često javlja potreba njihovim prevodjenjem, zajedno sa sudovima i Ministarstvom pravde pokušaju pronaći i staviti na raspolaganje tumači.

Već smo spomenuli da bi za normalan rad službe obezbeđenja bilo dobro povećati broj zaposlenih u njoj, opremiti je odgovarajućim video nadzorom i još jednim specijalnim transportnim vozilom. Kako smo čuli od upravnika Zatvora, ovih potreba je svesna i Uprava za izvršavanje kri-

vičnih sankcija, tako da možemo samo izraziti nadu da će se što pre pronaći dovoljna materijalna sredstva.

Takođe smo spomenuli da bi bilo dobro učiniti dodatne napore da se za što veći broj lica lišenih slobode pronađe zaposlenje u nekoj od gradskih službi, kako bi što smislenije provodili vreme na izdržavanju kazne.

Na kraju, recimo da bi bilo vrlo dobro ukoliko bi se u saradnji sa lokalnim zdravstvenim centrom, odnosno Ministarstvom zdravlja, omogućilo da svim licima koja u ustanovi borave bude dostupna metadonska terapija. U tom slučaju bi lica lišena slobode samostalno, uz konsultaciju sa lekarima, odlučivala da li će je koristiti.

7. KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD U SREMSKOJ MITROVICI

Vreme posete: maj 2011. godine

Brojno stanje u vreme posete: 194 pritvorena, 1890
osuđenih i 38 prekršajno kažnjenih lica (ukupno 2122)

7.1. Materijalni uslovi

Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici, koji je građen i počeo raditi još krajem 19. veka kao austrougarski zatvor, nalazi se na severnom obodu grada, uz autoput Beograd – Zagreb, pri čemu se neki objekti zavoda nalaze južno, a neki severno od autoputa, van grada. Upravna zgrada i većina objekata za smeštaj lica lišenih slobode se nalaze južno od autoputa, između dva stambena naselja. Tu se nalaze, pored upravne zgrade, nekoliko paviljona i manjih objekata za smeštaj lica u zatvorenom tretmanu, pritvorski deo ustanove (sa ambulantom), jedna ambulanta sa stacionarom, radionice i proizvodni pogoni, crkva, šetališta, sportski centar, hotel „Srem“ koji je u vlasništvu i pod upravljanjem zavoda i takozvani 5. paviljon u kome boravi deo osuđenika u poluotvorenom tretmanu. Ostatak osuđenika u poluotvorenom tretmanu boravi zajedno sa prekršajno kažnjenim licima u objektima na drugoj lokaciji, koja se naziva „Zelengora“, udaljenoj nekoliko kilometara od upravne zgrade i u okviru koje postoji još jedna ambulanta. Osuđenici u otvorenom tretmanu borave na trećoj lokaciji, udaljenoj još nekoliko kilometara dalje od upravne zgrade, koja se naziva „Mali salaš“ i uz koju se nalaze objekti u kojim se gaji stoka. Zavod poseduje i dosta obradive zemlje koja se nalazi u blizini svih ovih objekata, kao i hotel u Soko Banji.

Uprkos tome što raspolaže velikim brojem objekata na velikoj površini zemljišta, zavod je ipak ozbiljno prenaseljen. Sa više od 2000 lica lišenih slobode, on je najveća ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u državi. Da bi svim licima lišenim slobode bili obezbeđeni uslovi boravka

garantovani Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija i da bi sve zavodske službe mogle funkcionisati normalno i omogućiti im da uživaju sva prava garantovana zakonom, potrebno je da broj zatvorenika ne bude veći od 1500. Trenutno daleko najveći broj osuđenika boravi u zatvorenom delu zavoda, njih preko 1500.

U poslednjih nekoliko godina je uloženo dosta sredstava u renoviranje i izgradnju objekata, tako da više, bar kada je u pitanju zatvoreni deo zavoda, ne postoje velike spavaonice sa po 80 ili 90 kreveta, kakve su od osnivanja zavoda do nedavno postojale. Trenutno su najveće spavaonice u 5. paviljonu, koji se nalazi preko puta upravne grade i zatvorenog dela zavoda i u kome borave osuđenici u poluotvorenom tretmanu. Tamo se u dve spavaonice nalazi po oko 50 kreveta. U ostatku zavoda više nema ni približno tako velikih spavaonica.

Objekti u zatvorenom delu zavoda u kojim borave osuđena lica mogu se podeliti u tri grupe. Prvu čine oni objekti koji su nedavno renovirani, odnosno rekonstruisani ili izgrađeni i u kojim boravi najveći deo osuđenika iz zatvorenog dela zavoda. Oni su zamišljeni kao moderni objekti, sa sobama u kojim spava manji broj osuđenika, uglavnom po četiri, međutim, zbog prenaseljenosti je u svim sobama više kreveta nego što je inicijalno planirano (uglavnom šest umesto četiri). Ove sobe su uglavnom u dobrom stanju, dobro osvetljene i provetrene, a i higijena u njima je zadovoljavajuća, međutim, neke nisu do kraja opremljene. Neke od zajedničkih prostorija koje se nalaze uz sobe (ovde mislimo na sobe i zajedničke prostorije u najvećem, 1. paviljonu u kome je u vreme posete boravilo više od 400 osuđenika) takođe nisu u potpunosti opremljene. Naime, ima soba u kojim nedostaju stočići, pa je osuđenicima prilično nezgodno da u njima jedu, a neke od zajedničkih prostorija su još uvek potpuno neopremljene, ali se ipak koriste, uglavnom za pripremanje hrane (na primer, u jednoj potpuno praznoj smo zatekli osuđenika koji na rešou priprema hranu). I pored toga, može se reći da su uslovi u objektima koji su skoro rekonstruisani ili izgrađeni vrlo dobri. Osuđenici mogu slobodno da se kreću po zgradama tokom dana (izuzetak je zgrada u kojoj se nalaze lica pod pojačanim nadzorom), dok se noću njihove sobe zaključavaju. Drugu grupu objekata u zatvorenom delu zavoda čine oni koji su, kao i prethodno opisani, namenski građeni za smeštaj osuđenika, ali dosta stariji i u znatno lošijem stanju. Prostora u sobama je manje, higijena je lošija, kao uglavnom i provetrenost i osvetljenost. Ovde je stariji i lošiji

i nameštaj, kao i sanitarne prostorije. Na kraju, treću grupu objekata, odnosno prostorija čine one koje donedavno nisu korišćene za smeštaj lica lišenih slobode, ali im je zbog prenaseljenosti zavoda promenjena namena i počele su da se koriste za smeštaj (takve su npr. prostorije uz kuhinju i one u zgradi vatrogasne službe). U njima su uslovi daleko najgori. Objekti u kojim se nalaze uglavnom nisu ni relativno novijeg datuma, niti su u dobrom stanju. U ovim prostorijama ima i najmanje prostora, zbog dotrajalosti ih je teško održavati čistim, a i uslovi za održavanje lične higijene su veoma loši, pa se među osuđenima koji u ovim prostorijama borave čak pojavila šuga i neke kožne bolesti koje su posledica loših higijenskih uslova. Osuđenici su se žalili da u njima nema dovoljno tople vode, a sami smo mogli videti da su sanitarije u veoma lošem stanju.

U zatvorenom delu zavoda ima dosta prostora za šetnju, a tu se nalazi i sportski centar sa nekoliko terena i teretanom. Sportske aktivnosti su među osuđenima izuzetno popularne i one zauzimaju centralnu ulogu u dnevnom životu većine osuđenika koji su u takvom zdravstvenom stanju da ih mogu upražnjavati.

Kad su u pitanju osuđenici u poluotvorenom tretmanu, oni, kao što smo rekli, borave na dve lokacije, u 5. paviljonu, preko puta zatvorenog dela zavoda, i na „Zelengori“. Već smo pomenuli da je 5. paviljon jedini preostali objekat zavoda sa velikim, grupnim spavaonicama. Njih je dve i vrlo su prostrane, tako da se u njima nalazi po pedesetak kreveta, a na svaki krevet dolazi otprilike onoliko prostora koliko ZIKS propisuje kao minimum po licu lišenom slobode (četiri kvadratna metra), ako ne i više. Ovaj paviljon je prilično star, kao i nameštaj u spavaonicama, koje su i pored toga u koliko-toliko podnošljivom stanju, međutim, toaleti su u ovoj zgradi u vrlo lošem stanju, a ona sama je na mestu na kom se pojavljuju podzemne vode, pa je tako u vreme naše posete njen suteran bio pun vode, a vlaga se osetila i u gornjim prostorijama. Prema rečima osuđenika, podzemne vode koje se pojavljuju u suteranu mnogo više utiču na uslove u objektu i stvaraju velike probleme tokom zime. Dakle, može se reći da su uslovi boravka u 5. paviljonu prilično loši i zaključiti da samo činjenica da se u ovom paviljonu nalaze osuđenici koji nisu skloni nasilju i u načelu vrlo retko prave bilo kakve probleme, kao i povoljniji režim koji se primenjuje na osuđenike u poluotvorenom tretmanu, omogućavaju da vrlo loši materijalni uslovi ne učine ovim ljudima boravak u zavodu nepodnošljivim. Druga grupa osuđenika u poluotvorenom tretmanu, smeštena na

„Zelengori“, zajedno sa prekršajno kažnjenim licima, boravi u značajno boljim uslovima. Jedan objekat na ovoj lokaciji je nov, moderan, dobro osvetljen i opremljen, a ostali manji objekti, su nešto stariji, ali uglavnom u dobrom stanju, sa manjim brojem osuđenika po sobama. Treba istaći da je deo nove zgrade na ovoj lokaciji koji se koristi za smeštaj prekršajno kažnjenih lica prenaseljen, pa se u njemu spava i na podovima, na dušecima. Taj problem se pokušava rešiti premeštanjem ovih lica u druge zavode, međutim, blizina nekoliko graničnih prelaza doprinosi tome da je priliv ovih lica, najčešće kažnjavanjih zbog ilegalnog prelaska granice, stalno veliki i otežava rasterećivanje ovog dela zavoda. Uz oba objekta koja čine poluotvoreno odeljenje postoji dovoljno prostora za boravak na otvorenom.

Otvoreno odeljenje zavoda koje se nalazi najdalje od upravne zgrade i grada je i odeljenje sa najmanjim brojem osuđenika. Tamo ih je u vreme naše posete manje od pedeset. Objekti u kojim borave su stari i prilično dotrajali i potrebno im je sveobuhvatno renoviranje. Jedan od retkih kvaliteta im je površina, koja je za postojeći broj osuđenika dovoljna, što znači da na svakog osuđenika dolazi dosta više prostora od propisanog zakonskog minimuma (četiri kvadratna metra po licu lišenom slobode). Ipak, i pored lošeg stanja objekata u otvorenom odeljenju, zbog povoljnog režima koji se u njemu primenjuje, mogućnosti radnog angažovanja, lokacije koja obezbeđuje dosta prostora za šetnju, ali i određeni mir i bolje uslove za odmor, većina osuđenika smatra ukupne uslove boravka u ovom odeljenju solidnim.

Hrana se priprema u zatvorenom delu zavoda, u kuhinji koja, iako prilično velika, ipak ne odgovara trenutnim potrebama zavoda, jer nije predviđeno da obezbeđuje hranu za toliki broj osuđenika. Prema rečima osuđenika s kojima smo razgovarali, a neki od njih su radno angažovani baš u kuhinji, posuđa ima manje nego što je potrebno, tako da ga moraju brzo prati dok se grupe osuđenika koje dolaze na obroke smenjuju, što vrlo teško uspevaju, pa uglavnom serviraju obroke u tanjirima koji nisu čisti i dele slabo oprane kašike i viljuške.

Na kraju ovog dela, možemo zaključiti da velika prenaseljenost zavoda utiče da se ukupni materijalni uslovi u njemu značajno pogoršavaju, uprkos ulaganjima kojim su neki njegovi delovi učinjeni modernijim. Uslovi u kojim borave osuđenici smešteni u starijim objektima koji nisu renovirani, a posebno u objektima koji su se iz nužde odskora počeli koristiti za stanovanje, su zaista vrlo loši i ne može se reći da su humani.

Ustanovu bi trebalo, koliko god je to moguće rasteretiti, tako da se broj lica lišenih slobode značajno smanji. Uz to, veliki broj objekata zahteva renoviranje.

7.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Tokom trodnevne posete razgovarali smo sa skoro stotinu osuđenika, a i pre i posle posete smo dobijali pisma i telefonske pozive iz ove ustanove, tako da ćemo ovde govoriti o postupanju prema licima lišenim slobode uzimajući u obzir sve informacije koje smo o njemu dobili, neograničavajući se samo na one dobijene tokom posete. Naravno, informacije koje smo dobili putem pisama ili telefona pre posete smo, koliko je to bilo moguće, proverili tokom boravka u zavodu.

Pritužba koju su iznosili skoro svi osuđenici s kojim smo razgovarali, a da im pri tome prethodno najčešće nismo ni postavljali pitanja u vezi sa bilo kojim aspektom zdravstvene zaštite u zavodu, bila je ta da zavodski stomatolog svoj posao obavlja mimo osnovnih pravila svoje struke, tačnije da intervencije obavlja tako što jedne iste, nesterilisane instrumente koristi pri radu sa više pacijenata i tako rizikuje da ih zarazi virusom HIV ili hepatitisa, kojim je inače zaražen nemali broj osuđenika. Uz to, dosta osuđenika je tvrdilo da je i način komunikacije stomatologa sa pacijentima vrlo neprofesionalan. Tokom posete nismo mogli utvrditi da li su tvrdnje osuđenika tačne. Videli smo da stomatološka ordinacija ima opremu za sterilisanje instrumenata, tako da postoje uslovi da se intervencije vrše onako kako bi trebalo. Pošto je broj osuđenika koji se žalio na ovaj problem bio veliki, a njihove tvrdnje prilično uverljive, o ovome smo razgovarali sa zamenikom upravnika koji je izrazio spremnost da tvrdnje osuđenika ozbiljno ispita i ukoliko su tačne, preduzme odgovarajuće korake. Ovde moramo istaći da bi odgovarajuća reakcija zavoda, ukoliko se pokaže da stomatolog zaista vrši intervencije nesterilisanom opremom i tako svesno ugrožava zdravlje pacijenata, bila ne samo pokretanje disciplinskog postupka nego i podnošenje krivične prijave zbog nesavesnog pružanja lekarske pomoći.

Kad već govorimo o pritužbama osuđenika koje su se odnosile na zdravstvenu zaštitu, spomenimo ovde još jednu koju je iznelo nekoliko osuđenika. Oni su se žalili da im se lekovi koji nisu na pozitivnoj listi lekova, pa ih ne obezbeđuje zavod, već ih dobijaju od porodica, u paketima,

predaju sa velikim zakašnjenjem, pa se dešava da imaju prekide u terapiji. Naime, svi lekovi koji stižu u paketima se zbog sprečavanja zloupotreba prvo šalju na kontrolu u zdravstvenu službu, a zatim predaju zatvoreniku kome su namenjeni. Osuđenici su svesni da je ovakva procedura potrebna i nemaju primedbe na to što postoji, ali tvrde da nekada traje isuviše dugo, čak i više od nedelju dana. Svesni smo da je zdravstvena služba u postojećim uslovima prenaseljenosti izuzetno opterećena i da je moguće da ne može sve svoje dužnosti obavljati brzo, ali bi bilo dobro ispitati da li postoji mogućnost da se ova procedura ubrza. Ako takva mogućnost ne postoji, onda bi možda najprimerenije bilo sve zatvorenike obavestiti o tome da ona može potrajati dugo (npr. i do 10 dana) i da to imaju u vidu kada od porodica naručuju lekove. Tako bi se donekle moglo izbeći da zatvorenici ostaju bez lekova.

Kad su u pitanju pritužbe koje bi se odnosile na eventualno fizičko ili psihičko zlostavljanje, njih gotovo da nije ni bilo. Ipak, nekoliko osuđenika je spomenulo da čuvari u 3. paviljonu, odnosno delu zavoda u kom se nalaze samice i prostorije u koje se smeštaju osuđenici kojima je izrečena mera pojačanog nadzora, znaju da pribegnu upotrebi sile i kada za to ne postoje zakonom predviđeni razlozi, pa bi trebalo obratiti pažnju na to da se mere prinude u celom zavodu upotrebljavaju isključivo kada za to postoji neki od zakonom predviđenih razloga i da obezbeđenje uvek postupa u okviru svojih ovlašćenja. Inače, prema onome što smo čuli od većine zatvorenika i videli tokom tri dana koja smo proveli u zavodu, obezbeđenje se u načelu prema osuđenima ponaša sasvim pristojno, poštujući njihovo dostojanstvo. Odnosi između obezbeđenja i lica lišenih slobode su uglavnom bez tenzija i teško se može primetiti da kod osuđenika postoji bilo kakav strah od obezbeđenja. U najvećem delu zavoda osuđenici su se osećali slobodno da nam postavljaju pitanja i iznose primedbe na uslove i rad zavoda i u prisustvu obezbeđenja, bez straha da će zbog toga trpeti neke posledice.

Kao i u većini zavoda, dosta primedbi osuđenika odnosilo se na kategorizaciju. Oni smatraju da bi trebalo da imaju povoljniji tretman od onog koji imaju (najčešće smatraju da bi im umesto kategorije V trebalo dodeliti kategoriju B i u skladu s tim omogućiti izlazak u poluotvoreno odeljenje). Kad je u pitanju odnos sa vaspitačima, većina osuđenika je govorila da on nije loš, ali da vaspitače retko viđaju, odnosno da su im oni nedovoljno često na raspolaganju za razgovor, posebno otkad je stupio na snagu novi

Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (*Sl. glasnik RS*, br. 72/2010). Naravno, Pravilnik sam po sebi nije problematičan i osuđenici na njega nemaju razumnih primedbi, ali njegovo sprovođenje od službe za tretman zahteva znatno više angažovanja, a kako ona zbog prenaseljenosti već jedva obavlja svoje zadatke, to znači da vaspitačima ne ostaje mnogo vremena za razgovore sa osuđenicima. Posetili smo službu za tretman, razgovarali sa njenom načelnicom i videli da u postojećim uslovima, sa ovolikim brojem osuđenika, vaspitači teško mogu intenzivnije raditi u neposrednom kontaktu sa osuđenicima. Naime, novi Pravilnik o tretmanu za određivanje kategorije traži prikupljanje velikog broja podataka od kojih se neki ne mogu dobiti od osuđenika u zavodu, tako da jedan vaspitač tokom radnog vremena može u najboljem slučaju, ukoliko gotovo celo radno vreme posveti ovom poslu i u pronalaženju podataka ne nailazi na neke teško premostive prepreke, popuniti dva upitnika i odrediti kategoriju za dva osuđenika (važno je pomenuti da se novi Pravilnik primenjuje i na osuđenike koji su u zavod stigli pre njegovog stupanja na snagu, što znači da služba za tretman mora prikupiti podatke potrebne za kategorizaciju od svih osuđenika, a njih je, kao što smo videli, trenutno 1890). Međutim, služba za tretman se ne bavi samo kategorizacijom, već i svakodnevno odgovara na brojne podneske osuđenika (na dan razgovora sa načelnicom službe za tretman ovoj službi je bilo predato šezdesetak takvih podnesaka), daje mišljenje sudovima u vezi sa zahtevima za uslovni otpust i obavlja i druge poslove iz svog opisa rada. Kad se sve ovo ima u vidu, nije teško zaključiti da služba za tretman sa 22 zaposlene osobe jedva funkcioniše i da je to još jedan od razloga zbog kojih je smanjenje broja lica u ustanovi neophodno.

U pogledu ostvarivanja prava na kontakt sa spoljnim svetom, niko od osuđenika s kojim smo razgovarali nije tvrdio da se ono u bilo kom svom aspektu uskraćuje, ali su napomenuli da se zbog prenaseljenosti i nedostatka osoblja ipak u nečemu otežano ostvaruje. Nekolicina osuđenika je tvrdila da se dešava da u kantini nema markica pa nekada ne mogu da pošalju poštu onda kada bi želeli, što može da ima ozbiljne posledice u situacijama kada pošta mora da na odredište stigne do određenog roka (npr. kada se podnose žalbe na različite odluke državnih organa). Nešto više osuđenika je ukazivalo na drugi problem koji postoji u kontaktu sa spoljnim svetom, tačnije porodicama ili bliskim licima. Prema njihovim rečima, posete nisu dobro organizovane, pa svi posetioci koji određenog

dana dolaze u zavod dolaze u isto vreme, a onda zbog gužve nekada i satima čekaju ispred kapije zavoda da dođu na red. Ovaj problem ne bi trebalo da bude komplikovano rešiti, pošto nema razloga da se ne napravi precizna satnica po kojoj će osuđenici primati posete. Ove dve primedbe na način ostvarivanja kontakta sa spoljnim svetom su bile i jedine. Osuđenici ne sumnjaju da pisma koja pošalju stižu na upućene adrese, omogućen im je pristup telefonu u skladu sa zakonom, a i pravo na boravak u posebnoj prostoriji sa bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem se ostvaruje bez problema.

Svim licima u ustanovi je omogućeno podnošenje pritužbi Zaštitniku građana i Pokrajinskom ombudsmanu.

Uprkos prenaseljenosti, osuđenici na otvorenom provode najmanje dva sata dnevno, koliko je i propisano zakonom. To vreme većina provodi u sportskom centru koji pruža mogućnosti za bavljenje različitim sportskim aktivnostima. Ovo je izuzetno dobro i osuđenici ističu da im dosta znači što imaju uslove za sportske aktivnosti. Pored sportskih aktivnosti, oni imaju prilike da učestvuju u radu sekcija, što i koriste, doduše u manjem broju. Postoji i mogućnost za doškolovavanje i obuku za rad. Broj radno angažovanih osuđenika zavisi od trenutnog obima proizvodnje u privrednim jedinicama, koji prema rečima osuđenika u poslednje vreme opada pa je broj radno angažovanih osuđenika u odnosu na njihov ukupan broj relativno mali.

Dosta primedbi je bilo na kvalitet ishrane, za koju osuđenici kažu da je vrlo lošeg kvaliteta. Jedan, nimalo zanemarljiv broj osuđenika i ne jede hranu iz zavodske kuhinje, već je zamenjuje hranom koju dobija u paketima i kupuje u kantini. Nažalost, svi osuđenici ovo ne mogu sebi priuštiti i nemaju izbora nego da jedu hranu koja se priprema u kuhinji i servira na ne baš odgovarajući način, o čemu je u ovom izveštaju već bilo reči.

Kao što je to slučaj u skoro svim zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u državi, i u ovom je procenat osuđenika koji imaju probleme sa bolestima zavisnosti vrlo visok. Njih je prema procenama osoblja zavoda uvek najmanje 50%. U ustanovi se sprovodi metadonski program, ali samo ako je započet u drugoj ustanovi.

Prema onome što smo mogli da vidimo iz dokumentacije koja se vodi u vezi sa disciplinskim prestupima, a i na osnovu onoga što smo čuli od osuđenika, disciplinski postupci se vode u skladu sa zakonom. Evidencije o upotrebi mera prinude se takođe vode uredno.

Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici je jedina ustanova u zemlji u kojoj kaznu zatvora izdržavaju stranci. Svi oni se nalaze u zatvorenom delu zavoda i borave u jednakim uslovima kao i državljani Srbije. Naravno, među njima je najviše državljana susednih zemalja, pre svega Crne Gore i Bosne i Hercegovine, ali ima i stranaca iz drugih zemalja. Razgovarali smo i sa nekoliko stranaca i njihove pritužbe se nisu u bitnome razlikovale od onih koje su imali drugi osuđenici. Najviše njih se žalilo na loše materijalne uslove i kvalitet ishrane. Oni su u posebno nepovoljnoj situaciji u pogledu poseta, koje zbog udaljenosti porodica retko primaju, pa bi bilo primereno omogućiti im da one, kad se dese, duže traju. Nismo čuli da su stranci na bilo koji način diskriminirani niti privilegovani, niti da se javljaju bilo kakvi etnički motivisani sukobi među osuđenima.

Ima osuđenika sa posebnim potrebama, a za neke od njih, pre svega one koji se kreću koristeći štake, nema adekvatno prilagođenih prostorija, pa se uprkos nastojanju osoblja da ove osuđenike smešta u prostorije u kojim su uslovi najbolji javljaju problemi poput onih sa korišćenjem toaleta, u kojim su umesto WC šolja postavljeni tzv. čučavci koje osobe sa štakama mogu koristiti samo uz velike teškoće.

Druge posebne kategorije zatvorenika – maloletnici i žene, koje se mogu pojaviti samo u pritvoru, se tretiraju na način koji je u postojećim uslovima odgovarajući. Ženama se omogućava češće kupanje i vodi se računa o njihovim specifičnim potrebama, a kod maloletnika se vodi računa o tome s kojim punoletnim licima će deliti sobu, pošto zbog prenaseljenosti nema uslova da se drže odvojeno. Ako se i pojavi prazna pritvorska ćelija, u nju se nikada ne smešta jedan maloletnik, što je dobar pristup, jer je za maloletna lica ipak bolje da dele sobu sa punoletnim licima nego da praktično budu u samici.

Možemo zaključiti da osoblje zavoda uglavnom primereno postupi prema osuđenima i da je većina nedostataka koji u postupanju prema njima postoje uzrokovana prenaseljenošću ustanove, koja pretili da sve ozbiljnije ugrozi funkcionisanje zavoda i dovede u pitanje ostvarivanje osnovnih prava lica lišenih slobode.

7.3. Bezbednost

Rastuća prenaseljenost zavoda koja dovodi do toga da je nedostatak osoblja u službi obezbeđenja sve izraženiji pretili da ugrozi i bezbednost ustanove. U službi obezbeđenja radi oko 300 ljudi, što nije dovoljno. Pre-

ma procenama uprave zavoda i zaposlenih u ovoj službi, broj zaposlenih u njoj bi trebalo da bude veći za oko trećinu. Nedostaju i transportna vozila pa se u slučaju kvara nekog od postojećih javljaju problemi sa sprovođenjem zatvorenika na suđenja i lečenje. Kad je u pitanju tehnička opremljenost ove službe, važno je pomenuti da se postojeći sistem video nadzora unapređuje, tako da bi u dogledno vreme ceo zavod trebao biti pokriven kamerama.

U poslednje vreme nije bilo bekstava, ali se tzv. udaljenja dešavaju. U skorije vreme nije bilo samoubistava, čak ni u pokušaju, ali su se ranijih godina dešavala. Nasilja među osuđenima ima, ali u poslednje vreme nije bilo pokušaja ubistava ili fizičkih sukoba u kojim su ozbiljno bili ugroženi životi osuđenika. Kada kažemo da prenaseljenost i manjak zaposlenih u službi obezbeđenja prete da ugroze bezbednost ustanove, pre svega želimo da skrenemo pažnju na to da je broj čuvara u pojedinim paviljonima mali i da oni teško mogu da spreče da slabiji ili posebno osetljivi osuđenici budu zlostavljani, posebno u paviljonima u kojim se sobe ne zaključavaju i u kojim na hodnicima ili zajedničkim prostorijama u istom trenutku borave velike grupe ljudi. Osuđenici s kojima smo razgovarali se nisu žalili na to da obezbeđenje nije u stanju da sve zatvorenike zaštiti, ali se iz svega što smo videli može zaključiti da je lako moguće da neko od osuđenika bude zlostavljan a da osoblje zavoda to teško može da otkrije i spreči.

Prema rečima uprave i osoblja zavoda, tvrdnje osuđenika o tome da im je bezbednost ugrožena se ozbiljno ispituju i u slučaju da se pokaže da su tačne oni se odvajaju i vodi se računa da ne dolaze u kontakt sa osobama koje bi ih mogle ugroziti.

7.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi radi pet lekara (dva zaposlena za stalno, a tri na određeno vreme), jedan stomatolog, osamnaest medicinskih tehničara, jedan laborant, jedan stomatološki tehničar i jedan farmaceutski tehničar. Načelnik zdravstvene službe je lekar specijalista psihijatrije. Radno vreme lekara je od 7 do 15 časova, ali lekari rade i po pozivu tokom popodnevnihi sati i noću. Tehničari rade u smenama od po 12 sati u ambulanti koja je u zatvorenom delu, a u druge dve ambulante koje se nalaze u pritvorskom i poluotvorenom delu (na „Zelengori“) radno vreme tehničara je od 7 do 15 časova. Jedan lekar dežura vikendom i po pozivu dolazi u ustanovu.

U ustanovi postoje tri ambulante: po jedna u zatvorenom, poluotvorenom i u pritvorskom delu. Ambulante su dovoljno prostrane, svetle i čiste, opremljene osnovnom dijagnostičkom opremom za fizički pregled pacijenata. U centralnoj ambulanti postoje EKG aparat i aparat za kiseonik. Uz ordinacije lekara postoje i previjališta za davanje ampulirane terapije i previjanja. Takođe, u ustanovi postoje rentgen kabinet koji se koristi za osnovna snimanja, laboratorija i stomatološka ambulanta. U laboratoriji se obavljaju osnovne analize, kao i testiranje na psihoaktivne supstance a za specifičnu dijagnostiku uzorci krvi se šalju u gradsku bolnicu. Stomatološka ambulanta je opremljena, po rečima stomatologa, prilično istrošenom opremom, iako se u njoj obavljaju sve stomatološke intervencije izuzev protetičkih.

Apoteka je, prema rečima lekara, slabije snabdevena u odnosu na potrebe i veliki broj zatvorenika, a kao razlog navodi loše materijalno stanje ustanove. Lekovi se podižu na osnovu receptata koje propisuje lekar, a tehničari svakodnevno dele terapiju zatvorenicima.

Testiranje na psihoaktivne supstance obavlja se iz uzoraka urina, i to najčešće samo kada služba obezbeđenja sumnja da neko od zatvorenika koristi psihoaktivne supstance. Zatvorenici obavezno potpisuju dobijeni rezultat.

Moguće je davanje metadonske terapije, ali isključivo ako je sa njom započeto u nekoj drugoj ustanovi. Zatvorski psihijatar ne uvodi nove zavisnike u terapiju. Metadon se uzima u ambulanti u prisustvu tehničara.

Stacionar čine sobe sa ukupno 30 ležajeva. U sobama, koje su u lošem stanju, nalaze se kreveti i stočići za stvari bolesnika. Sobe nemaju zasebna kupatila, već pacijenti koriste zajedničko kupatilo. Načelnik ambulante navodi kao problem to što se stacionar koristi i za smeštaj psihijatrijskih bolesnika kojim nije potrebno stacionarno lečenje, ali ne mogu boraviti ni na jednom drugom mestu u zavodu, pa se na taj način smanjuje broj slobodnih mesta za pacijente kojim je potrebno stacionarno lečenje.

Pri prijemu prvi pregled uvek vrši lekar u roku od 24 časa. Vikendom se lekar poziva da dođe i izvrši pregled. Pored razgovora o mogućim tegobama i eventualno bolestima od kojih su zatvorenici prethodno bolovali, obavezno se obavlja i fizički pregled, što potvrđuju zdravstveni kartoni koji se otvaraju pri prvom pregledu. Svi novopristigli zatvorenici testiraju se na HIV i hepatitis B i C, osim ako donesu dokumentaciju o tome da su pozitivni na neki od ovih virusa.

Zatvorenici se kada žele pregled javljaju čuvarima, bez obaveze da navedu razlog pregleda. Za pregled se mogu javiti svakog dana, bez ikakvih ograničenja. Kada u zavodu nema lekara za hitne slučajeve se poziva hitna pomoć ili se zatvorenici odvoze u gradsku bolnicu. Načelnik ambulante i glavni tehničar navode da saradnja sa civilnim ustanovama nije najbolja i da bolnice uglavnom na lečenje primaju samo hitne slučajeve, dok za sve ostale često dugo odlažu prijem. Lekari pretpostavljaju da su razlog za ovakvo postupanje civilnih ustanova dugovanja koja je zavod imao prema njima.

Lekari specijalisti periodično dolaze u ustanovu, i to hirurg jednom mesečno, internista dva puta nedeljno, a ORL lekar, oftalmolog, dermatolog, urolog, fizijatar, pneumoftiziolog jednom do dva puta mesečno. Što se tiče psihijatrijske nege, ona se pruža redovno, s obzirom da je načelnik zdravstvene službe psihijatar. Kad je potrebno, zatvorenici mogu biti odvedeni kod specijaliste i u gradsku bolnicu, a mogu zahtevati i pregled od strane lekara kojeg izaberu, ali o svom trošku.

Zavod poseduje svoje sanitetsko vozilo. Pri prevozu zatvorenika na lečenje van zatvorske ustanove u pratnji pacijenta uvek ide medicinski tehničar.

Pregled osuđenika pred upućivanje u samicu se uvek vrši neposredno pred početak izdržavanja ove mere tokom koga lekar svakodnevno obilazi kažnjene osuđenike.

Kada je reč o zdravstvenim evidencijama, one se vode uredno, s izuzetkom evidencije o pregledu nakon primene mera prinude. Pregledi nakon primene ovih mera obavljaju se tri puta u toku 24 sata nakon primene mere i beleže se u karton, ali izveštaji o tim pregledima ne stoje u kartonu niti posebnoj evidenciji zdravstvene službe.

Lečenje se uvek obavlja uz pristanak zatvorenika, a ukoliko tog pristanka nema, zatvorenik potpisom potvrđuje da je odbio ponuđeno lečenje. Povremeno se događaju štrajkovi glađu i o tome se vodi posebna evidencija u koju se upisuje datum početka i zavšetka štrajka, a posebno se beleže rezultati svakodnevnog merenja krvnog pritiska i telesne mase.

Kada je u pitanju preventivni rad, on se uglavnom svodi na kontrolu ishrane (tako što hranu proba lekara ili tehničar), sanitarne preglede onih koji rade u kuhinji i povremeno organizovanje predavanja o zaraznim bolestima. Primećeno je da postoji diskriminacija HIV pozitivnih osoba, što govori o slabo informisanosti zatvorenika.

Održavanje lične higijene i prostorija u kojima borave zatvorenici prepušteno je njima samim i vrlo retko se kontroliše od strane stručnih lica.

Pre otpusta se vrši zdravstveni pregled, a ukoliko zatvorenik prelazi u drugu kaznenu ustanovu u nju se šalje i njegov kompletan zdravstveni karton.

Ministarstvo zdravlja nije posećivalo ustanovu i kontrolisalo njen rad.

7.5. Osoblje

Već smo spomenuli da je u zavodu u vreme posete u službi obezbeđenja radilo oko 300, a u službi za tretman 22 osobe. Ukupan broj zaposlenih je nešto veći od 500. Jedan deo zaposlenih radi u proizvodnim pogonima, odnosno na poslovima proizvodnje hrane. Takođe, ranije smo spomenuli da je broj zaposlenih, posebno u službi obezbeđenja i službi za tretman, mali za trenutni broj zatvorenika i da ove službe jedva vrše svoje dužnosti. Ukoliko se broj zatvorenika ne bude značajno smanjivao, u obe službe bi trebalo znatno povećati broj zaposlenih.

7.6. Preporuke

U prethodnim delovima ovog izveštaja smo ukazali na najznačajnije probleme koje smo zapazili tokom posete i pokušali da u vezi sa njihovim rešavanjem ili ublažavanjem ponudimo razumne preporuke. Ovde ćemo samo ukratko sumirati najvažnije probleme, odnosno preporuke.

Prvo, osnovni problem zavoda koji proizvodi čitav niz drugih je njegova prenaseljenost. Zbog toga se za smeštaj lica lišenih slobode koriste i zgrade i prostorije koje nisu građene za tu namenu i nisu u dobrom stanju, te su za život manje ili više neuslovne. Ne treba zanemariti ni probleme koje prenaseljenost izaziva u odnosu na funkcionisanje kuhinje i serviranje hrane. Smanjenje broja zatvorenika njihovim premeštanjem u druge zavode je zato neophodno i bilo bi dobro insistirati na njemu sve dok broj zatvorenika u ovom zavodu ne bude toliki da nema potrebe za korišćenjem nenamenskih, gore opisanih objekata.

Bar nekoliko prostorija, uključujući toalete, bi trebalo prilagoditi potrebama osoba sa invaliditetom.

Drugo, potrebno je obezbediti ozbiljnu kontrolu rada zdravstvene službe, tačnije stomatologa, kako bi se osiguralo da se stomatološke usluge pružaju na način koji ne ugrožava za zdravlje pacijenata.

Kako postoji problem sa snabdevanjem apoteke, potrebno je u saradnji sa Upravom za izvršenje krivičnih sankcija učiniti sve što je moguće da se on prevaziđe.

Na probleme koji se javljaju u vezi sa dostavljanjem lekova zatvorenicima koji ih primaju putem paketa, odnosno sa organizacijom poseta, već smo ukazali i ovde možemo samo ponoviti da oni nisu takvi da se ne mogu rešiti uz malo bolju organizaciju rada nadležnih službi.

Trebalo bi posebnu pažnju posvetiti kvalitetu ishrane, za koju osuđenici tvrde da je vrlo loša.

Bilo bi dobro omogućiti da metadonska terapija bude dostupna svim zatvorenicima koji je žele, bez obzira na to da li su je započeli pre dolaska u zavod.

Takođe, trebalo bi težiti tome da što veći broj osuđenika bude radno angažovan. Prema onome što smo mogli čuti tokom posete, kod njih za to postoji interes.

8. OKRUŽNI ZATVOR U ZAJEČARU

Vreme posete: jun 2011. godine

Vreme prethodne posete: septembar 2009. godine

Brojno stanje u vreme posete: 19 pritvorenih, 2 prekršajno kažnjena i 132 osuđena lica (ukupno 153)

8.1. Materijalni uslovi

Okružni zatvor u Zaječaru je ustanova kategorisana kao zavod poluotvorenog tipa, smeštena na obodu grada, sa nekoliko objekata u kojim se nalaze lica u zatvorenom, poluotvorenom i otvorenom tretmanu. U vreme posete u zatvorenom odeljenju je boravilo 50, u poluotvorenom 60, a u otvorenom 10 osuđenika. U prijemnom odeljenju je bilo 12 osuđenika. Naravno, sva pritvorena lica su se nalazila u zatvorenom odeljenju. Zatvoreno odeljenje je izdvojeno i posebno ograđeno, a u okviru njega se nalazi i ambulanta.

U većini soba u zatvorenom odeljenju se, kao i prilikom prethodne posete, pre skoro dve godine, nalazi po osam ljudi, a ima i prostorija u kojim se nalaze po četiri osobe. I dalje najveći problem u ovom odeljenju predstavljaju nedostatak svežeg vazduha i donekle svetlosti, što je izraženije u prizemlju. U svim sobama je zagušljivo. Provetravanje je skoro nemoguće, a uz to zagušljivosti doprinosi to što većinu osuđenika i pritvorenika čine pušači. Između dve posete nisu preduzimani nikakvi tehnički radovi kojim bi se problem rešio. Projekat za uvođenje ventilacije odavno postoji ali zbog nedostatka sredstava nikada nije započela njegova realizacija. U periodu između dve posete uprava zavoda je jednu prostoriju u delu zatvorenog odeljenja u kom se nalaze osuđena lica odvojila za nepušače i u njoj je u vreme posete bilo šest ljudi, koliko i može da primi, međutim, u pritvoru i dalje zajedno borave pušači i nepušači, tako da pritvorenici koji ne puše borave u najgorim uslovima. Kao što smo rekli, osvetljenost je slaba, posebno u prizemlju. Na spratu je taj problem nešto

manje izražen, ali tamo postoji drugi problem – nema toaleta u sobama, već se koristi zajedničko kupatilo. I ono se gotovo i ne može provetravati, pa je zagušljivo, memljivo i vrlo prljavo. U ovom odeljenju se obroci služe u sobama, a nema ni prostorija za dnevni boravak, pa i pritvorena i osuđena lica u sobama provode gotovo ceo dan. Hodnik ispred dve sobe u kojim borave osuđenici je rešetkama odvojen od ostatka objekta, pa osuđenici iz ovih soba preko dana hodnik koriste kao dnevni boravak. Od osuđenika smo čuli da tokom zime postoji problem i sa grejanjem, koje je loše, kao i sa snabdevanjem toplom vodom, koje prema njihovim tvrdnjama često nedostaje. Prostor za šetnju je vrlo mali. U njemu se nalaze sprave za vežbanje i jedan tuš koji se leti koristi za rashlađivanje. U ovom delu zavoda je ugrađen sistem za pozivanje osoblja koji se aktivira pritiskom na dugme koje postoji u svakoj sobi ali, prema rečima osuđenika, obezbeđenje na pozive ne reaguje brzo.

Uslovi boravka u zgradi poluotvorenog odeljenja su znatno bolji, iako je broj osuđenika po sobama veći nego u zatvorenom delu zavoda. Sobe su svetlije, dobro provetrene, a uz to osuđenici provode značajan deo dana van svojih soba. Za šetnju im je na raspolaganju znatno veći prostor, a postoji i velika zajednička prostorija. I higijena prostorija je u ovom delu zavoda bolja.

8.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

I prilikom ove posete primedbe osuđenika odnosile su se uglavnom na nedostatak mogućnosti za rekreaciju i učestvovanje u smislenim aktivnostima (u zatvorenom odeljenju), kategorizaciju i navodno loš rad službe za tretman, za koju su tvrdili da na loš način komunicira sa njima, pored toga što ih retko posećuje (otprilike jednom u mesec dana). Od uprave zavoda smo čuli drugačije informacije – da vaspitači posećuju osuđene jednom u dve nedelje.

Nije bilo primedbi na način vođenja disciplinskih postupaka, a osuđenici su upoznati svojim pravima i kućnim redom, koji je istaknut na vidnom mestu u zavodu, ali ne i u sobama.

Osuđenici koji se nalaze u poluotvorenom i otvorenom odeljenju na otvorenom provode više od dva sata dnevno, koliko kao minimum propisuje ZIKS, a oni u zatvorenom odeljenju uglavnom po sat vremena pre i posle podne.

Nismo čuli ni primedbe u vezi sa ostvarivanjem prava na kontakt sa spoljnim svetom. U zavodu postoje telefonske govornice, omogućeno je dopisivanje, kao i prijem paketa. Učestalost i trajanje poseta je u skladu sa ZIKS. Većina osuđenika, praktično svi oni koji se nalaze van zatvorenog odeljenja, koristi posebna prava i vikendima i praznicima izlazi iz zavoda.

Radno je angažovan ukupno 71 osuđenik, svi iz poluotvorenog i otvorenog odeljenja, i to na poslovima u kuhinji, garaži, reznici i na ekonomiji. Osuđenici iz zatvorenog dela nemaju mogućnost da rade i nedostatak osmišljenih, svrsishodnih aktivnosti za njih predstavlja najozbiljniji nedostatak u tretmanu.

8.3. Bezbednost

U poslednje vreme nije bilo slučajeva bekstva iz zatvorenog odeljenja, ali se dešava da osuđenici iz poluotvorenog odeljenja napuste zatvor (tzv. slučajevi udaljenja) ili se ne vrate nakon poseta porodici tokom vikenda. Tokom 2010. i u prvoj polovini 2011. godine (do momenta naše posete) zabeleženo je jedno udaljenje iz zavoda, devet slučajeva u kojim se osuđenici koji su koristili posebna prava nisu vratili u zavod i dvanaest kašnjenja prilikom povratka ovih osuđenika od kuće.

Ima slučajeva nasilja među osuđennicima, (tokom 2010. i 2011. dogodio se 21 napad na osuđeno lice), što se kažnjava, odnosno pokušava preduprediti disciplinskim postupcima i razdvajanjem. Pretresi i kontrola prostorija i lica se vrše često, a dešavalo se da budu pronađeni ručno pravljeni bodeži i mobilni telefoni. Prema rečima uprave i osuđenika, ne postoje izražene neformalne grupe niti neki vid hijerarhije među osuđennicima.

8.4. Zdravstvena nega

Zdravstvenu službu u ovoj ustanovi čine jedan stalno zaposlen lekar opšte medicine i dva medicinska tehničara. Popunjenost po sistematizaciji je 100%. Po ugovoru o delu je zaposlen i jedan psihijatar, koji zavod posećuje jednom mesečno, a ne jednom nedeljno kao što je bio slučaj u vreme naše prethodne posete.

Glavna ambulanta se nalazi u zatvorenom delu ustanove, a u poluotvorenom odeljenju postoji još jedna manja, pomoćna. U zatvorenom delu zdravstvena služba koristi dve prostorije, jednu za preglede, a dru-

gu za čuvanje lekova i opreme. Obe su lepo uređene, prostrane i uredne. U odnosu na ostale ustanove slične veličine u Srbiji, ambulanta je dobro opremljena. Posедуje radni sto za lekara, ležaj za pregled, sterilizator, EKG aparat, bocu sa kiseonikom,ambu balon, dva aparata za merenje nivoa šećera u krvi, dva termometra, jedan inhalator i jedan otoskop. Apoteka je takođe dobro snabdevena lekovima, ali smo od lekara čuli da veliki problem predstavlja proces nabavke lekova, zbog čega se često dešava da služba ostane bez potrebnih lekova.

Često ima potrebe za prekovremenim radom. Lekar radi prekovremeno oko deset sati mesečno, a tehničari oko 15 (zbog obima posla, vanrednih poziva i specifičnog radnog vremena psihijatra, koji u ustanovu dolazi u popodnevnim časovima i provodi oko 3 sata u radu sa pacijentima).

Prilikom dolaska u ustanovu sva osuđena lica idu na obavezan lekarski pregled. On se vrši odmah po prijemu ili, ukoliko lice u zavod dođe tokom vikenda, prvog narednog radnog dana.

Lekarski pregled se, kao i u drugim ustanovama, zakazuje preko radnika službe obezbeđenja, a tom prilikom nema selekcije i svi koji se prijave za pregled budu pregledani. Što se tiče hitnih stanja, lekar je u pripravnosti kada nije u ustanovi, pa se putem telefona konsultuje sa službom obezbeđenja kada se javi potreba za medicinskom intervencijom. Na ovakav način delimično je izbegnuta mogućnost da obezbeđenje samo odlučuje o neophodnosti hitne medicinske intervencije, ali nije sasvim isključena. Uz to, na ovaj način je teže doneti pravu procenu o stanju u kom se pacijent nalazi, pa je možda bolje u ovakvim situacijama pozivati službu hitne pomoći. Pregledi se obavljaju tako da ih ne mogu čuti ni videti radnici službe obezbeđenja. Lekar osuđenike kojima je izrečena disciplinska mera upućivanja u samicu obilazi svakog dana.

Pristup civilnim zdravstvenim ustanovama je neometan i saradnja sa njima dobro funkcioniše. Prilikom transporta osuđenika u druge zdravstvene ustanove prisutan je tehničar, ali vozilo nema potrebnu opremu pa fizičko prisustvo medicinskog osoblja nije dovoljno u situacijama kada je potrebna hitna medicinska intervencija.

Osuđenici plaćaju stomatološke usluge, izuzev onih koje su hitne. Inače, usluge zubara se pružaju u lokalnom zdravstvenom centru. Sva-ki osuđenik ima zdravstveni karton i kartoni se uredno vode. Sistematski pregledi osuđenika se ne vrše. Postoje uslovi za uvođenje posebnog režima

ishrane za one osuđeničke za koje lekar proceni da im je potreban. S obzirom na dobru opremljenost ambulante, spektar dijagnostičkih i terapijskih procedura koje se mogu sprovesti je relativno širok (EKG, inhalacija i sl.). Postoji odgovarajući nadzor nad apotekom i izdavanjem lekova, mada smo iz razgovora sa radnicima zdravstvene službe čuli da ima problema prilikom distribucije već pripremljenih doza lekova tokom popodneva i večeri, kada oni nisu u ustanovi i kada lekove deli služba obezbeđenja (pojedini osuđenici tada odbijaju da uzmu propisane doze).

Iako postoji prostorija određena za stacionarno lečenje, njena svrha je promenjena, i ona se i dalje koristi kao pritvorska ćelija, tako da osuđenici u slučaju bolesti leže u sobama sa zdravim osuđenicima, bez izdvajanja, što je svakako značajan problem. Takođe, sama prostorija koja ima stacionarsku namenu je mala i ima krevete na sprat, tako da nije odgovarajuća za bolesnike.

Medicinsko osoblje nije edukovano za sprovođenje psihoterapije i radne terapije. Osuđenicima se saopštavaju informacije o njihovom zdravstvenom stanju, kao i porodicama, ukoliko za to ima potrebe i osuđenik na to pristaje. Takođe, lica lišena slobode imaju pravo da odbiju lečenje, i to se u praksi uglavnom dešava kada odbijaju uzimanje propisanih psihofarmaka.

Kontrola i nadzor nad ishranom, higijenom, sanitarnim uređajima, ventilacijom i grejanjem se vrši svakodnevno od strane radnika medicinske službe, a izveštaji se sastavljaju jedino u slučaju nepravilnosti. Generalno čišćenje kuhinjskih prostorija koje je lekar naložio se i dalje sprovodi jednom mesečno. Snabdevanje osuđenika sredstvima za održavanje lične higijene se vrši preko magacina, u slučaju kada ih ne mogu sami nabaviti. Medicinsko osoblje je sposobno da prepozna pojačan rizik od samoubistva, te u takvim slučajevima izdvajaju osuđenika u posebnu prostoriju, te zahtevaju intervenciju psihijatra. Ukoliko se neko od lica lišenih slobode požali na bilo kakvo zlostavljanje, to se prijavljuje upravi zatvora. Lekarski pregled se obavezno vrši nakon primene mera prinude i prilikom otpuštanja osuđenika.

Zdravstvena služba učestvuje u izradi izveštaja nadležnim organima pri traženju alternativnih rešenja za osuđenike za koje je lišavanje slobode neprilično.

Radnici nisu posebno edukovani iz oblasti zatvorske patologije.

8.5. Osoblje

Odnosi među osobljem su ozbiljno poremećeni još pre dve godine, nakon što je jedan čuvar suspendovan jer je uneo u zatvor mobilni telefon osuđenika, posle čega je deo zaposlenih u službi obezbeđenja peticijom zahtevao smenu načelnika službe obezbeđenja. Naknadnim proverama je utvrđeno je da je načelnik postupio ispravno i savesno. I pored toga, načelnik službe obezbeđenja je zamenjen, tačnije premešten u Okružni zatvor u Leskovcu. Zbog narušenih odnosa upravnik je zatražio da neki stražari budu premešteni u druge zatvore, što se i desilo, ali su oni ipak kasnije vraćeni u ovu ustanovu.

U službi obezbeđenja rade 32 osobe, što je, prema rečima uprave i zaposlenih, malo da bi se dobro osigurala bezbednost u ustanovi. Broj predviđen sistematizacijom je 35 a podnet je predlog da se on poveća na 48. Opremljenost se poboljšava (nabavljen je detektor za metal a komplektira se i oprema za video nadzor), ali još uvek postoji potreba za ulaganjem u opremu, pre svega u prevozna sredstva.

U službi za tretman rade 3 vaspitača, a upražnjeno je mesto za socijalnog radnika.

8.6. Preporuke

Kao što se iz uvoda može zaključiti, primarna potreba zavoda jeste uvođenje ventilacije u zatvorenom odeljenju. Izdvajanje osuđenika nepušača u posebnu prostoriju je dobar potez, ali nije rešenje problema. Dok se ventilacija ne uvede, bilo bi bolje postupati u potpunosti u skladu sa zakonom i uopšte ne dozvoljavati pušenje u zatvorenim prostorijama, jer je boravak nepušača u zadimljenim prostorijama u ovom odeljenju tokom celog dana zaista nehuman. Pored toga, zajedničko kupatilo na spratu u ovom odeljenju je u vrlo lošem stanju i trebalo bi ga urediti i zatim voditi računa o njegovoj higijeni. Ukoliko, kao što osuđenici kažu, zimi postoji problem sa grejanjem i snabdevanjem toplom vodom, onda bi i taj problem trebalo što hitnije otkloniti.

Nedostatak mogućnosti za rekreaciju, odnosno nedostatak aktivnosti za lica koja borave u zatvorenom delu je značajan problem u tretmanu i bilo bi dobro učiniti napore da se ovim ljudima ponudi bilo kakva vrsta zabavnog, kulturnog ili sportskog sadržaja. Jednako je važno učiniti na-

pore da se poboljša komunikacija između osuđenika i zaposlenih u službi za tretman, te da pisana komunikacija ne bude osnovni način obraćanja jednih drugima. Pošto je broj lica koja imaju probleme sa bolestima zavisnosti veliki, bilo bi dobro uvesti programe lečenja ovih bolesti.

Kad je u pitanju rad zdravstvene službe, bilo bi dobro omogućiti joj da koristi prostorije za stacionarno lečenje, koje bi prethodno trebalo urediti tako da odgovaraju potrebama bolesnika. Kao što smo već spomenuli, mislimo da bi možda trebalo promeniti postojeću praksu rada lekara, i sve intervencije za kojim postoji potreba van njegovog radnog vremena prepustiti službi hitne pomoći. Na taj način bi se izbegla mogućnost da lekar na osnovnu telefonskog razgovora sa stražarima pogrešno proceni potrebe pacijenta, a i njemu bi se omogućilo da se odmori i smanji broj prekovremenih radnih sati.

Bilo bi dobro sprovoditi edukaciju medicinskog osoblja iz oblasti zatvorske patologije, a zatvorsko osoblje koje dolazi u kontakt sa licima lišenim slobode (pre svega obezbeđenje i vaspitače) bi bilo dobro obučiti da prepozna rane znake psihičkih poremećaja.

9. OKRUŽNI ZATVOR U NEGOTINU

<p>Vreme posete: jun 2011. godine Vreme prethodne posete: septembar 2009. godine Brojno stanje u vreme posete: 36 pritvorenih i 14 osuđenih lica (ukupno 50)</p>

9.1. Materijalni uslovi

Okružni zatvor u Negotinu, koji se nalazi uz sam centar grada, kategorisan je kao ustanova poluotvorenog tipa i veoma je malog kapaciteta – maksimalno može primiti oko 70 lica. U najvećem delu se koristi za pritvor. U tom delu postoji osam prostorija sa po šest kreveta za kolektivni smeštaj i jedna samica. Higijena je u ovim prostorijama zadovoljavajuća, ali je vrlo zagušljivo. Između naše dve posete napravljeno je novo kupatilo koje je dovoljno prostrano, provetreno i čisto. U trenutku ove posete u toku je bilo renoviranje hodnika pritvorskog dela.

Osuđena i prekršajno kažnjena lica se smeštaju u objekat koji se nalazi uz dvorište zavoda, koje je istovremeno i prostor za šetnju. Ovde se nalaze i kuhinja i trpezarija, kao i prostorije u kojim rade zaposleni u službi za tretman. Između naše dve posete renovirana je prostorija u kojoj borave lica koja su u zatvorenom tretmanu. Uz to, u zavodu je promenjeno 40 dušeka i kreveta (u vreme prethodne posete dušeci su bili u vrlo lošem stanju), a nabavljene su i nove kasete za osuđena lica.

Trenutno jedan od najznačajnijih problema, prema rečima upravnika, predstavlja manjak specijalnih vozila za prevoz (marica). Zavod trenutno na raspolaganju ima jedno veliko specijalno vozilo i dva putnička automobila. Upravnik zavoda nam je rekao da je potrebno još jedno, manje specijalno vozilo.

9.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Ni tokom ove posete nismo primili pritužbe koje bi se odnosile na fizičko ili psihičko zlostavljanje. Osuđenici kažu da imaju korektan odnos sa upravom i zatvorskim osobljem. Ponovo se nekoliko osuđenika žalilo na kvalitet zdravstvene nege. Oni su tvrdili su da lekar ne posvećuje dovoljnu pažnju osuđenima i da na loš način komunicira sa njima.

I dalje nema nikakvih problema sa ostvarivanjem prava lica lišenih slobode garantovanih ZIKS. Boravak na otvorenom traje bar onoliko koliko je propisano zakonom, u skladu s kojim se sprovode i posete, dopisivanje, prijem poseta i paketa. Osuđenici su upoznati sa svojim pravima i načinom funkcionisanja zatvorskih službi.

Broj izrečenih disciplinskih mera je i dalje vrlo mali. U poslednje dve godine je zabeleženo manje od deset disciplinskih prestupa, a uglavnom se radilo o zloupotrebi posebnih prava.

U poslednje dve godine nije zabeležen nijedan slučaj korišćenja mera prinude.

9.3. Bezbednost

U poslednje tri godine nije bilo pokušaja bekstva, niti su zabeleženi pokušaji ubistva ili samoubistva. Poslednje udaljenje se desilo 2009. godine i tada je lice koje se udaljilo vrlo brzo pronađeno i vraćeno u zavod. Nasilje među osuđenima i pritvorenim licima je retko, a u poslednje dve godine nisu zabeleženi ni napadi na službena lica.

Prema rečima uprave i osuđenih lica ne postoje neformalne grupe niti bilo kakva hijerarhija među osuđenima i pritvorenim licima, što je s obzirom na veličinu ustanove i očekivano.

Broj ljudi angažovanih po smenama je ostao isti kao što je bio pre skoro dve godine – u dnevnoj smeni obično rade četiri, a u noćnoj tri čuvara. Osim njih, u zavodu se na poslovima obezbeđenja mogu naći i policajci, u situacijama kada koriste zatvorske prostorije za smeštaj zadržanih lica, ali se to dešava jako retko.

9.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade lekar zaposlen po ugovoru o delu i medicinska sestra. Lekar u zavod dolazi tri puta nedeljno na po oko sat vremena i tada vrši preglede. Tri puta nedeljno u zavod dolazi i psihijatar. Nedavno je odobreno zapošljavanje jednog lekara i očekuje se da on uskoro bude primljen i počne da radi. Svi specijalistički pregledi se obavljaju van zavoda i prilično su česti.

Prostorija koja se koristi kao ambulanta nije adekvatno opremljena. U njoj se nalaze samo ležaj za preglede, aparat za merenje pritiska i toplomer. Druge opreme nema. Ovakvo stanje je bilo i u vreme naše prethodne posete. Kad se zna koliko je ustanova mala i da joj nedostaje prostora, i razumljivo je što nije opremljena poput ambulanti drugih, većih zavoda.

Pregled po prijemu se vrši u roku od 24 časa, izuzev kada je lice lišeno slobode primljeno vikendom ili tokom praznika. U tom slučaju se pregled vrši prvog narednog radnog dana. Lekar prilikom prvog pregleda saopštava na koji način funkcioniše zdravstvena nega, ali ne dobijaju informacije o higijeni u ustanovi, te zaraznim bolestima. Pregledi se inače zakazuju preko službe obezbeđenja ili medicinske sestre, kada je u ambulanti, a obavljaju prilikom prvog narednog dolaska lekara. Kada je potrebna hitna medicinska intervencija, poziva se služba hitne pomoći. Pregledi se u zatvorskoj ambulanti i dalje obavljaju uglavnom uz prisustvo radnika službe obezbeđenja. Napominjemo da bi poželjno bilo vršiti ih nasamo, bez prisustva nemedicinskog osoblja i obezbeđenja, izuzev ukoliko bi vršenjem pregleda na takav način bila ugrožena bezbednost medicinskog osoblja ili lica koje se pregleda.

Kada postoji potreba za tim, lica lišena slobode se prebacuju u civilne zdravstvene ustanove, koje ne prave nikakve probleme u vezi sa njihovim prijemom. Prilikom transporta na pregled ili lečenje u civilnim ustanovama, medicinska sestra je uvek deo pratnje, što nije bio slučaj prilikom prve posete.

Stomatološke usluge se pružaju van zatvora, u civilnoj ustanovi.

Zdravstveni kartoni se vode uredno. Ne vrše se sistematski pregledi, što u ustanovi ove veličine i ne predstavlja ozbiljniji problem. Prema rečima upravnika, iako upućivanja osuđenika u samicu dugo nije bilo (više od dve godine), lekar zna da je dužan da svakog dana posećuje osuđenike koji izdržavaju meru upućivanja u samicu, a prethodno se, u skladu sa

ZIKS, izjasni o tome da li je osuđenik koji je u disciplinskom postupku kažnjen takvom merom zdravstveno sposoban da je izdrži. Medicinska sestra nije upoznata sa ovom obavezom lekara.

Donekle je moguće uvođenje posebnog režima ishrane za osuđeni-ke ili pritvorenike čije zdravstveno stanje to zahteva.

Lekar nadzire apoteku i izdavanje lekova. On vrši i kontrolu nad ishranom, higijenom, sanitarijama, ventilacijom i grejanjem. Kada u usta-novi nema medicinskog osoblja, zaposleni u službi obezbeđenja dele prethodno pripremljene terapije.

U zatvoru nema zaposlenog psihologa.

Više lica lišenih slobode boluje od hepatitisa C. Nema registrovanih zavisnika, HIV pozitivnih, novootkrivenih slučajeva tuberkuloze, slučajeva povrede na radu ili u sukobima, kao ni silovanja, samopovređivanja, pokušanih ili izvršenih samoubistava ili smrtnih slučajeva. Moguće je sprovođenje metadonske terapije, ali samo ukoliko je s njom započeto pre dolaska u zavod. U zavodu je lekar ne prepisuje.

Licima lišenim slobode se ne daju pisane informacije o zaraznim bolestima, niti se vrši edukacija u vezi s njima na druge načine.

Među zaposlenima nema posebno edukovanih za rano prepoznavanje rizika od samoubistva, a medicinsko osoblje nije posebno edukovano ni iz oblasti zatvorske patologije.

9.5. Osoblje

U ustanovi je zaposleno 28 ljudi, od čega dvoje na određeno vreme. U službi obezbeđenja radi 20 ljudi. U službi za tretman, kao i na pravnim poslovima, zaposlena je po jedna osoba. Međusobni odnosi zaposlenih i njihova komunikacija su vrlo dobri.

9.6. Preporuke

I tokom druge posete stekli smo utisak da je postupanje prema li-cima lišenim slobode dobro i da se njihova zakonom garantovana prava poštuju. Ovakvu, dobru praksu bi samo trebalo očuvati.

Jedan od osnovnih nedostataka uočenih prilikom prethodne posete je rešen nabavljanjem novih dušeka, tako da sada kao osnovni problem

kada su u pitanju izgled i funkcionalnost objekata predstavlja zagušljivost u pritvorskom delu zatvora. Bilo bi dobro ukoliko bi ovaj problem u narednom periodu bio otklonjen.

I prilikom ove posete naglašavamo da je poželjno prilikom zdravstvenog pregleda obezbediti privatnost pacijenta, što bi se postiglo tako što pregledima ne bi prisustvovalo nemedicinsko osoblje (obezbeđenje), izuzev kada postoji razumna pretpostavka da bi lice koje se pregleda moglo povrediti medicinsko osoblje ili sebe.

Takođe, bilo bi dobro ukoliko bi se lica koja borave u zatvoru redovno informisala o zaraznim bolestima. Pored toga, trebalo bi svim pacijentima, ukoliko to žele, omogućiti da primaju metadonsku terapiju, bez obzira da li su je pre dolaska u zavod primali ili ne. Pri tome, bilo bi dobro da odluku o tome pacijenti donesu nakon konsultacija sa psihijatrom. Pošto jedan psihijatar posećuje ustanovu, ovo ne bi trebalo da predstavlja značajniji problem.

Medicinsko osoblje koje vrši preglede u ustanovi trebalo bi edukovati iz oblasti zatvorske patologije, a zatvorsko osoblje iz oblasti psihijatrije, kako bi bilo osposobljeno za rano otkrivanje psihijatrijskih poremećaja i prepoznavanje rizika od samoubistva kod osuđenika.

10. OKRUŽNI ZATVOR U SMEDEREVU

Vreme posete: jun 2011. godine

Vreme prethodne posete: april 2010. godine

Brojno stanje u vreme posete: 80 pritvorenih i 44
osuđena lica (ukupno 124)

10.1. Materijalni uslovi

Okružni zatvor u Smederevu nalazi se u strogom centru grada, uz zgrade policije i suda. Pored očiglednih prednosti ovakvog položaja koje se ogledaju u olakšanoj saradnji sa policijom i jednostavnim sprovođenjem osuđenih i pritvorenih lica na suđenja pred lokalnim sudom, postoje i njegove ozbiljne mane – vezane za nedostatak prostora i nemogućnost ili otežano proširenje kapaciteta i adaptaciju postojećeg objekta. Jedan od osnovnih problema, koji smo uočili i tokom prve posete, je mali prostor za šetnju. Pored glavne zgrade u centru grada, zatvor poseduje i ekonomiju na kojoj se proizvode poljoprivredni proizvodi koji se koriste u ishrani zatvorenika. Novac koji se dobija prodajom ostatka proizvoda koristi se za potrebe zatvora.

Za razliku od većine okružnih zatvora u Srbiji, ovaj zatvor nema prostorije koje bi davao na korišćenje policiji za smeštaj zadržanih lica. Razlog za to je jednostavan – nedostatak prostora.

Prostorije u kojim borave lica lišena slobode su u dobrom stanju, dobro opremljene i održavane. Adaptirane su tako da u svakoj postoji mokri čvor i dugme za pozivanje osoblja u slučaju potrebe za hitnom intervencijom. U skladu sa zakonom, u njima se ne toleriše pušenje, izuzev u prostorijama posebno namenjenim za pušače.

Može se reći da je uprava zavoda, u okviru onoga što je u njenoj moći, učinila dosta kako bi uslovi u kojim borave lica lišena slobode u ovoj ustanovi bili dobri, i oni to u najvećoj meri i jesu, ali postoji problem sa nedostatkom prostora, pre svega za šetnju i rekreaciju.

Kad je u pitanju opremljenost zavoda, naglašena je potreba za specijalnim vozilima za transport zatvorenika. Trenutno postoje dva takva vozila, ali je jedno neispravno.

Postoji problem sa snabdevanjem kantine u kojoj zatvorenici kupuju prehrambene proizvode. Naime, od kako je uveden sistem centralizovanih nabavki (što znači da se proizvodi za sve ustanove za izvršenje krivičnih sankcija naručuju na jednom mestu, preko Uprave za izvršenje krivičnih sankcija) dolazi do nestašice pojedinih proizvoda, ali i rasta cena.

10.2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Tokom razgovora sa osuđenim licima u Okružnom zatvoru u Smederevu nismo čuli pritužbe koje bi se odnosile na bilo kakvo fizičko ili psihičko zlostavljanje. Osuđenici opisuju postupanje službe obezbeđenja i ponašanje zaposlenih u njoj kao korektno i nemaju zamerki na njihov rad. Predstavnici uprave održavaju sastanke sa osuđenima jednom nedeljno i na njima se razgovara o tekućim problemima u ustanovi. Tada se saslušaju i eventualne pritužbe osuđenih lica. Ovakva praksa je za svaku pohvalu i verovatno je primenjiva na sve ustanove u kojim boravi relativno mali broj osuđenih lica.

Neki od osuđenika s kojim smo razgovarali su imali primedbe na to što im je telefoniranje omogućeno u periodu između 17 i 20 časova pa nisu u mogućnosti da telefonom kontaktiraju institucije čije se radno vreme završava u 15 časova. Kad su u pitanju drugi vidovi komunikacije sa spoljnim svetom, uključujući kontakt sa porodicama, nismo čuli bilo kakve primedbe.

Osuđenici s kojim smo razgovarali su rekli da ishrana nije loša, ali da bi mogla biti raznovrsnija.

Broj disciplinskih postupaka se kreće između tri i četiri mesečno i najčešće se vode zbog zloupotrebe posebnih prava. U poslednje vreme nije izricana mera upućivanja u samicu.

Osuđenici na otvorenom provode sat vremena dnevno iako je u členu 68 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija predviđeno da bi boravak na otvorenom trebao da traje najmanje dva sata dnevno. Za astmatičare i starije osobe se obezbeđuju i dodatni, posebni termini za šetnju. U ustanovi nema nikakvih sprava za vežbanje ili terena za rekreaciju. Na sreću, više

od 50% osuđenika je radno angažovano, pa se tako donekle nadomešćuje problem nedostatka uslova za rekreaciju.

10.3. Bezbednost

U poslednjih nekoliko godina nije bilo pokušaja bekstva, napada na osoblje, samoubistava ili samopovređivanja. Iz razgovora sa upravom i osuđenima smo saznali da uticaj neformalnih grupa u ustanovi nije izražen. Prema rečima osuđenika, nema ozbiljnih međusobnih sukoba a osoblje je u stanju da obezbedi sigurnost svih lica lišenih slobode, uprkos tome što je služba obezbeđena preopterećena zbog nedostatka ljudstva. Postoje planovi da se sistem video nadzora proširi tako da, osim soba u kojim se spava i hodnika koje trenutno pokriva, obuhvati i druga mesta na kojima borave lica lišena slobode. Kad je u pitanju oprema, postoji i detektor mobilnih telefona, a postoji potreba za nabavkom skenera za pakete.

10.4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade lekar, koji je angažovan po ugovoru o delu i medicinski tehničar, koji je stalno zaposlen. Lekar radi dva dana u nedelji od 8 do 15:30 časova. Sistematizacijom je predviđeno stalno radno mesto za lekara i očekuje se da bi ga lekar koji je trenutno angažovan mogao uskoro popuniti. Prema rečima osoblja ustanove, postoji potreba za zapošljavanjem još jednog medicinskog tehničara, koji bi radio u popodnevnoj smeni.

Jedna mala prostorija je adaptirana kako bi se koristila kao ambulanta, ali je slabo opremljena, tako da ima samo aparate za merenje pritiska i šećera u krvi. Primetna je vlaga na zidovima, mada nam je naglašeno da se kreći svakih 6 meseci. U ustanovi nema stacionara, ali je, prema rečima uprave, u planu renoviranje prostorija koje bi se onda adaptirale tako da se mogu koristiti za stacionarno lečenje.

Obavljaju se obavezni medicinski pregledi pritvorenika i osuđenika prilikom dolaska u ustanovu, a tokom njih se daju obaveštenja o funkcionisanju zdravstvene službe u ustanovi. Inače, lekarski pregledi se zakazuju ponedeljkom i četvrtkom prijavljivanjem službi obezbeđenja i vrše prilikom prvog narednog dolaska lekara, izuzev u situacijama kada je hitno potreban pregled. Tada se on obavlja odmah, istog dana. Specijalistički

pregledi se vrše u bolnici Sveti Luka u Smederevu. Psihijatrijska nega se pruža u lokalnom zdravstvenom centru. Saradnja sa civilnim ustanovama je na zadovoljavajućem nivou. Prilikom transporta lica lišenih slobode u civilne zdravstvene ustanove u njihovoj pratnji se nalazi i medicinski tehničar. Lekarski pregled se obavlja nasamo, bez prisustva službe obezbeđenja (što je pozitivna novina, pošto je u vreme naše prethodne posete postojala praksa da se pregledi vrše u prisustvu čuvara). Sistematski pregledi osuđenika se ne vrše.

Postoji mogućnost uvođenja posebnog režima ishrane, po preporuci lekara. Kao što smo već pomenuli, ne postoje uslovi za stacionarno lečenje. Terapiju, tj. lekove deli medicinski tehničar a kada on nije prisutan to rade komandiri, koristeći unapred pripremljene dozere. Naravno, ovakva praksa nije najbolja.

U zavodu nema zaposlenih psihologa.

Pacijentima su dostupne sve informacije koje se tiču njihovog zdravstvenog stanja, toka lečenja i propisanih lekova. Lečenje se vrši isključivo uz pristanak pacijenata, koji uvek mogu odbiti tretman.

Od osoblja zavoda smo čuli da se zatvorenici sprovode u civilnu zdravstvenu ustanovu radi popravki i lečenja zuba, kao i hitnih intervencija, međutim, osuđenici s kojim smo razgovarali tvrde da je vađenje zuba jedina stomatološka usluga koja se omogućava.

Lekovi se nabavljaju u lokalnoj apotekarskoj ustanovi jednom nedeljno i čuvaju zaključani u ambulanti.

Trenutno nema zatvorenika koji koriste metadonsku terapiju. Poslednji takav zatvorenik je u ustanovi bio prošle godine. Redovno se daju vakcine protiv hepatitisa. Informacije o zaraznim bolestima se distribuira ju putem brošura. Medicinsko i drugo osoblje nije edukovano da prepoznaje povećan rizik od suicida, niti je posebno obrazovano iz oblasti zatvorske patologije.

Zaposleni u zdravstvenoj službi nisu imali prilike da zabeleže slučajeve nasilja nad zatvorenicima. Nakon upotrebe mera prinude obavezno se sprovodi lekarski pregled koji se ponavlja i posle 12, odnosno 24 časa od trenutka upotrebe mere prinude.

10.5. Osoblje

U ustanovi je zaposleno 37 osoba. U službi obezbeđenja radi 26 ljudi od čega, kada uzmemo u obzir odsustva, bolovanja, odmora itd, na poslo-

vima obezbeđenja aktivno radi oko 20 ljudi. Po rečima uprave optimalan broj radnika službe obezbeđenja bio bi 33.

10.6. Preporuke

Okružni zatvor u Smederevu je učinio dosta na polju poboljšanja uslova boravka lica lišenih slobode, tako da su sobe relativno skoro renovirane i nalaze se u dobrom stanju, koje bi trebalo održati.

Na žalost, problem nedostatka uslova za rekreaciju nije lako rešiv i predstavlja ozbiljan problem, posebno za pritvorenike i osuđene u zatvorenom tretmanu, koji nemaju mogućnost da rade. Bilo bi dobro ukoliko bi se za njih nabavilo bar nekoliko sprava koje bi mogli koristiti za vežbanje. Važno je i da osuđenici imaju pristup telefonu i u prepodnevnom časovima, da bi, ukoliko im je to potrebno, mogli kontaktirati institucije koje ne rade popodne.

Najviše bi se mogla unaprediti zdravstvena zaštita. Neophodno je obezbediti češće prisustvo lekara, što je najbolje uraditi njegovim zapošljavanjem, a svakako bi bilo dobro da se zaposli i još jedan medicinski tehničar. Uz to, bilo bi dobro proširiti postojeću ambulantu (što je zbog arhitektonskih ograničenja verovatno moguće jedino njenim izmeštanjem u drugu, veću prostoriju) i opremiti je odgovarajućom medicinskom opremom.

Kao što smo već rekli, pozitivan pomak je učinjen time što se lekarški pregledi sada vrše bez prisustva službe obezbeđenja, što je značajno za privatnost lica lišenih slobode, ali i za prevenciju zlostavljanja, jer se pod takvim uslovima zatvorenici koji su eventualno žrtve zlostavljanja lakše odlučuju da zlostavljanje prijave. Takođe, dobro je i što se sada pregledi nakon upotrebe mera prinude ponavljaju, kao što je propisano zakonom, što ranije nije bio slučaj.

Stomatološke usluge nikako ne bi smele biti ograničene na vađenje zuba, kao što je, bar prema rečima osuđenika, trenutno slučaj.

Bilo bi dobro edukovati medicinsko osoblje iz oblasti zatvorske patologije, a sve zatvorsko osoblje bar elementarno iz oblasti psihijatrije, kako bi bilo osposobljeno za rano otkrivanje psihijatrijskih poremećaja i prepoznavanje rizika od samoubistva kod osuđenika.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

